

TERVEYDEN JA
HYVINVOINNIN LAITOS

Sakari Karvonen
Minna Salmi
(toim.)

Lapsiköyhyys Suomessa 2010-luvulla

TYÖPAPERI

TYÖPAPERI 30/2016

Sakari Karvonen & Minna Salmi (toim.)

Lapsiköyhyys Suomessa 2010-luvulla

TERVEYDEN JA
HYVINVOINNIN LAITOS

© Kirjoittajat ja Terveiden ja hyvinvoinnin laitos

Taitto: Katri Hannikainen-Ingman

ISBN 978-952-302-741-1 (painettu)

ISBN 978-952-302-742-8 (verkkojulkaisu)

ISSN 1798-0070 (painettu)

ISSN 2323-363X (verkkojulkaisu)

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-742-8>

Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy
Helsinki, 2016

Tiivistelmä

Sakari Karvonen, Minna Salmi (toim.). Lapsiköyhyys Suomessa 2010-luvulla. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Työpaperi 30/2016. 74 sivua. Helsinki 2016.

ISBN 978-952-302-741-1 (painettu); ISBN 978-952-302-742-8 (verkkojulkaisu)

Lasten ja lapsiperheiden köyhyys on ollut Suomessa yhteiskunnallisen keskustelun teemana koko 2000-luvun ajan. Lapsiköyhyys kasvoi vuoteen 2007 asti kolminkertaistuen vuodesta 1995. Vuonna 2012 lapsiköyhyys alkoi uudelleen yleistyä muutaman vuoden vähenemisen jälkeen.

Raportissa kuvataan lapsiperheiden köyhyyden muutoksia ja taustatekijöitä vuoteen 2014 ulottuvien tilastojen valossa sekä perusturvan varassa eläviä lapsia. Toimeentulo-ongelmien merkitystä kuvataan lapsiperheiden toimeentulokokemusten valossa ja analysoimalla niiden yhteyksiä perheiden hyvinvointiin. Lapsiköyhyyden moniulotteisuutta selvitetään köyhyyden määrittelytapojen ja indikaattorien valossa. Raportissa arvioidaan myös harjoitetun politiikan seurauksia ja esitetään suosituksia lapsiperheköyhyyden vähentämiseksi.

Raportin aineistoina ovat Tilastokeskuksen tulonjakotilaston tiedot sekä kaksi THL:n väestökyselyä. Kaikkien lapsiperheiden kokemuksia analysoidaan Lapsiperheiden hyvinvointi ja palvelut -tutkimuksen kyselyaineiston pohjalta. Pikkulapsiperheiden kokemuksista antaa tietoa THL:n Perhevapaatutkimuksen kyselyaineisto, jossa vastaajina ovat parivuotiaan lapsen äidit ja isät. Indikaattoritarkastelu perustuu lasten hyvinvointia kuvaaviin tilastoihin ja kyselytutkimuksiin.

Köyhiä lapsia oli vuonna 2014 126 000, kun heitä oli 150 000 vuonna 2007 ja 123 000 vuonna 2012. Tilastoanalyysi kertoo, että yksinhuoltajaperheiden köyhyysaste on edelleen korkea mutta hieman alentunut. Köyhyyden kasvu on viime vuosina ollut jyrkintä kahden huoltajan pikkulapsiperheissä. Lapsiperheiden köyhyyden taustalla on työttömyyttä, niukkaa koulutusta ja työelämän muutos. Köyhien lapsiperheiden huoltajat ovat muiden lapsiperheiden huoltajia useammin vailla ammatillista koulutusta, mutta korkeakoulutettujen huoltajien osuus on lisääntynyt 2000-luvulla. Lapsiperheiden toimeentuloa ovat heikentäneet myös tulonsiirtojen reaaliarvon aleneminen sekä monet verojen ja maksujen korotukset.

Pelkän perusturvan varassa elävissä perheissä asui viisi prosenttia lapsista vuonna 2014. Yleisintä perusturvalla eläminen oli alle kolmivuotiaiden lasten perheissä. Lapset ovat harvoin tässä tilanteessa pitkään, mutta perusturvan varasta pois pääseminen on hidastunut.

Tutkimus osoittaa, että toimeentulo-ongelmat heijastuvat lapsiperheiden hyvinvointiin monin tavoin. Jos toimeentulo on hankalaa, vanhemmilla on muita lapsiperheitä useammin parisuhdeongelmia ja huolta vanhemmuudestaan sekä yleisemmin huolia lastensa terveydestä, elämäntavoista, tunne-elämästä ja sosiaalisista suhteista sekä lapsen oppimisesta.

Äidit kuormittuvat toimeentulo-ongelmista useammin kuin isät. He arvioivat isiä useammin toimeentulon olevan hankalaa, ja toimeentulon hankalaksi kokevista vanhemmista äidit olivat isiä useammin huolissaan omasta vanhemmuudestaan ja lapsesta.

Pikkulapsiperheissä sekä puolisoäidit että yksinhuoltajaäidit kokivat toimeentulon hankalaksi useammin kuin lapsiperheissä keskimäärin. Isien toimeentulokokemukset olivat samankaltaisia perhevaiheesta riippumatta.

Raportin tulokset vahvistavat, että lapsiperheiden toimeentulon tukeminen ja köyhyyttä tuottavien mekanismien purkaminen on pitkällä tähtäimellä kannattava investointi sekä inhimillisesti että taloudellisesti. Suosituksina esitetään lapsiperheiden tulonsiirtojen kohentamista, opiskelijaperheiden talouden tukemista, helposti saatavan tuen vahvistamista opiskelun kaikissa vaiheissa sekä eri politiikkaratkaisujen arvioimista niistä lapsiperheille aiheutuvien seurausten kannalta.

Sisällys

Tiivistelmä.....	3
1 Johdanto <i>Sakari Karvonen, Erika Mäntylä ja Minna Salmi</i>	6
1.1 Lapsiköyhyyden määrittelystä	7
1.2 Suhteellinen köyhyys	7
1.3 Aineellinen puute.....	8
1.4 Köyhyyden mittaustavat muutoksessa	9
2 Köyhyys, toimeentulokokemukset ja hyvinvointi lapsiperheissä <i>Minna Salmi, Johanna Närvi ja Johanna Lammi-Taskula</i>	13
2.1 Lapsiperheköyhyyden kehityksestä	13
2.1.1 Köyhyysasteen muutokset	13
2.1.2 Tulokehitys	18
2.2 Lapsiperheiden köyhyyden taustalla työttömyyttä, niukkaa koulutusta ja työelämän muutos	21
2.3 Lapsiperheiden tulonsiirtojen reaalitaso alentunut	24
2.4 Lapsiperheiden toimeentulokokemukset.....	26
2.5 Pikkulapsiperheiden toimeentulokokemukset.....	28
2.5.1 Aineistosta	28
2.5.2 Toimeentulon kokeminen hankalaksi	29
2.5.3 Arvio perheen taloudellisesta tilanteesta ja sen kehittymisestä	33
2.5.4 Toimeentulokokemusten yhteys lapsuuden perheen taloudelliseen tilanteeseen	35
2.6 Toimeentulo ja hyvinvointi lapsiperheissä	37
2.7 Lapsiperheköyhyyden mekanismeja	41
3 Lapset perusturvan varassa <i>Kaisa-Mari Okkonen</i>	45
3.1 Perusturvan varassa eläminen ja pääasiallinen tulonlähde.....	45
3.2 Noin viisi prosenttia lapsista elää perusturvan varassa	46
3.3 Pienten lasten pysyminen perusturvalla	50
3.4 Lopuksi	52
4 Lasten moniulotteinen köyhyys indikaattoreiden valossa <i>Sakari Karvonen</i>	54
4.1 Lapsiväestö ja lapsiperheet	54
4.2 Indikaattorit.....	55
4.2.1 Aineellinen huono-osaisuus	55
4.2.2 Terveys.....	56
4.2.3 Koulutus ja hoiva.....	58
4.2.4 Sosiaaliset suhteet	59
4.2.5 Terveys- ja riskikäyttäytyminen.....	61
4.2.6 Koettu hyvinvointi.....	63
4.2.7 Lasten ja perheiden palvelut.....	64
4.3 Johtopäätökset.....	65
5 Lapsiköyhyys on ajankohtaista myös Suomessa: yhteenveto ja suosituksia <i>Minna Salmi, Sakari Karvonen, Johanna Närvi ja Johanna Lammi-Taskula</i>	68
5.1 Miksi lapsiköyhyydestä on syytä puhua myös Suomessa.....	68
5.2 Mitä olisi tehtävä lapsiköyhyyden vähentämiseksi ja sen seurausten lieventämiseksi	69
Tietonurkat.....	73
Suhteellinen köyhyys ja köyhyysaste	73
Hoivaköyhyys	73
Perusturva ja pienituloisuus	74

1 Johdanto

Ensimmäinen Yhdistyneiden Kansakuntien syyskuussa 2015 asettamista Kestävän kehityksen tavoitteista on poistaa köyhyys ”sen kaikissa muodoissa kaikkialta” vuoteen 2030 mennessä (YK 2016). Euroopan komissio on asettamissaan Eurooppa 2020-tavoitteissa vaatimattomampi, sillä pyrkimyksenä on vähentää köyhien määrää 20 miljoonalla. Suomen osalta tavoitteena on köyhyydessä elävien määrän pieneneminen 150 000:lla. (Euroopan komissio 2015.)

Poistamalla lapsiköyhyys päästäisiin Suomessa näiden tavoitteiden saavuttamisessa varsin pitkälle. Minna Salmen tutkijakollegoineen tässä raportissa esittämien tilastotietojen mukaan maassa on 126 000 köyhisissä lapsiperheissä elävää lasta. Lapsiköyhyydellä tarkoitetaan köyhiin kotitalouksiin kuuluvien alle 18-vuotiaiden lasten osuutta samanikäisistä lapsista. Kansainvälisesti vertaillen lapsiköyhyys on Suomessa vähäistä. Se kuitenkin kolminkertaistui vuosien 1994–2007 välillä neljästä neljääntoista prosenttiin (Salmi ym. 2014), joten siihen on syytä kiinnittää huomiota Suomessakin. Sitten lapsiköyhyys tuntuu vakiintuneen kymmenen prosentin tasolle (Salmi ym. tässä raportissa).

Tämän raportin päätavoitteena on tarjota ajantasainen kuva lapsiköyhyyden yleisyydestä, taustoista ja jakautumisesta, toisin sanoen siitä, millaiset lapset ja perheet ovat köyhiä ja miten lapsiköyhyys on kehittynyt parin viime vuosikymmenen aikana. Raportti kuvaa myös toimeentulo-ongelmien seurauksia lapsiperheissä. Yhtenä raportin tavoitteena on myös arvioida harjoitetun politiikan vaikutuksia ennen kaikkea köyhyyden poistamisen tavoitteita silmällä pitäen.

Raportti jatkaa Stakesin ja sittemmin Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen käytäntöä tuottaa tutkittuun tietoon perustuvia katsauksia väestön elinoloista ja sosiaalisista ongelmista. Lasten ja lapsiperheiden elinoloista näitä katsauksia on ilmestynyt jo useita. Tuorein raportti on vuodelta 2014, jolloin julkaistiin tutkimus lapsiperheiden hyvinvoinnista (Lammi-Taskula ja Karvonen 2014). Lapsiköyhyydestä, perheiden toimeentulosta ja niiden muutoksista on raportoitu toistuvasti koko 2000-luvun ajan (esim. Bardy ym. 2002; Sauli ym. 2002; Salmi ym. 2004; Salmi ym. 2012a). Muun muassa tähän tutkimussarjaan perustuvia päätelmiä ja politiikkasuosituksia on lisäksi koottu julkaisuun Lapsi kasvaa kunnassa (Salmi ym. 2012b).

Raportti muodostaa myös osan THL:n uutta Suomen sosiaalinen tila -tutkimuskokonaisuutta¹, jossa tutkitaan ilmiöpohjaisesti elinoloja ja niiden väestöryhmittäisiä eroja. Painopisteinä ovat eriarvoistumisen, köyhyyden ja syrjäytymisen mekanismit sekä niiden yhteisvaikutuksena syntyvä eriarvoisuus. Tutkimuskokonaisuus tuottaa samalla tietoa eri politiikkojen vaikutuksista eriarvoistumiskehitykseen. Aiemmissa Suomen sosiaalinen tila -raporteissa on tutkittu pienituloisten asumisololoja (Kauppinen ym. 2015) ja asiakkaiden näkemyksiä sosiaalipalveluista (Ilmarinen ym. 2016) sekä perusturvan riittävyyttä ja köyhyyttä (Moisio ym. 2016).

Tutkimus koostuu viidestä osasta. Johdantolukua seuraa analyysi lapsiköyhyyden kehityksestä, taustatekijöistä ja niihin liittyvistä kokemuksista. Kolmas luku pureutuu perusturvan varassa elämiseen lasten näkökulmasta. Neljäntenä on indikaattoriosio, jossa tarkastellaan lasten huono-osaisuutta mahdollisimman moniulotteisesti sikäli kuin määrällisiä tietoja on käytettävissä. Loppuluvussa kootaan yhteen raportin olennaisimmat havainnot ja esitetään joitakin kriittisiä huomioita ja suosituksia lasten ja lapsiperheiden toimeentuloon ja hyvinvointiin vaikuttavien yhteiskuntapolitiittisten toimien kehittämiseksi. Raportissa on lisäksi tietonurkkia, joiden tarkoituksena on toimia tiiviinä johdatuksena (lapsi)köyhyystutkimuksen tärkeimpiin käsitteisiin ja tutkimuksellisiin kysymyksiin.

¹ <https://www.thl.fi/fi/tutkimus-ja-asiantuntijatyo/hankkeet-ja-ohjelmat/ilmiopohjainen-sosiaali raportointi-ilso-suomen-sosiaalinen-tila-raporttisarja>

1.1 Lapsiköyhyyden määrittelystä

Tässä luvussa kuvataan lapsiköyhyyden määrittelyn ulottuvuuksia ja sen erilaisia mittaustapoja angloamerikkalaiseen lasten köyhyyttä käsittelevään tutkimukseen keskittyneen kirjallisuuskatsauksen pohjalta. Lapsiköyhyys on moniulotteinen ongelma, jonka määrittely kehittyy koko ajan. Perinteinen tapa mitata köyhyyttä on ollut arvioida tulojen riittävyttä, mutta erityisesti lasten köyhyyttä on tarkasteltava monipuolisemmin. Lisäksi jo vähintään 1970-luvulta lähtien on korostettu tarvetta ottaa huomioon toimeentulo niin sanottua tuloköyhyyttä laajemmin. Tämän alan köyhyystutkimuksen pioneeri, brittiläinen Peter Townsend (1979, 31), määritteli köyhyyden tarkoittavan sellaisten voimavarojen puuttumista, jotka mahdollistavat toimimisen kussakin yhteiskunnassa tavanomaisella tai yleisesti hyväksytyllä tavalla. Tällainen köyhyys voi rajoittaa yksilöiden ja perheiden toimintaa, estää hankkimasta hyödykkeitä tai heikentää elinoloja.

Tuloja käytetään usein köyhyyden mittaamisen perusteena, sillä tuloja on verrattain helppo mitata ja niiden avulla etenkin eri maiden välinen vertailu on suhteellisen yksinkertaista. Pelkkiin tuloihin perustuvat köyhyyden mittarit jättävät kuitenkin monet tärkeät köyhyyden osatekijät huomiotta. Lapsiväestön kannalta mittarit ovat ongelmallisia siksikin, että harvalla lapsella on (omia) tuloja tai varallisuutta.

Jo edellä olevassa Townsendarin luonnehdinnassa korostuu ajatus, että perheen pienet tulot säteilevät monella tavalla lasten elämään. Ennen kaikkea köyhyys ilmenee aineellisena puutteena, mutta sillä on myös psykososiaalinen ulottuvuus. Karkeasti köyhyystutkimuksen voi ryhmitellä kahteen näkökulmaan: köyhyyden tarkasteluun määrällisenä tai laadullisena kysymyksenä. Erottelu ei ole yksinomaan metodologinen. Pikemminkin se perustuu siihen, ymmärretäänkö köyhyys ensi sijassa aineellisena puutteena vai tarkastellaanko köyhyyttä niiden kielteisten kokemusten kautta, jotka liittyvät tavanomaista huonompaan elämänlaatuun. Huono elämänlaatu puolestaan on yhteydessä vajavaisiin aineellisiin tai muihin voimavaroihin. Köyhyyden määrällistä tarkastelua onkin luonnehdittu pysäytyskuvaksi, kun taas laadullisemmat tarkastelut mahdollistavat paremmin köyhyyden ytimen tavoittamisen: sen miltä tuntuu olla köyhä, miten dynaamista ja monimuotoista köyhyys voi olla. (Daly ja Kelly 2015, 8.)

Aivan näin yksioikoinen tarkastelutapojen ero ei kuitenkaan ole, ei varsinkaan jos ero ymmärretään metodologiseksi. Myös määrällisin menetelmin voidaan tuottaa syvällistä tietoa köyhyyden dynamiikasta, köyhyyteen liittyvistä kokemuksista ja köyhyyden muista seurauksista (köyhyyden dynamiikasta ks. myös Moisio 2004).

Kotitalouden tuloihin perustuvien mittareiden mukaan lapsiköyhyys on Suomessa kansainvälisesti tarkasteltuna vähäistä. OECD mittaa suhteellista köyhyyttä niin, että köyhiksi määritellään ne kotitaloudet, joiden tulot ovat alle puolet väestön mediaani- eli keskitulosta (ks. Tietonurkka). Suomessa on OECD-maista toiseksi vähiten lapsia, jotka elävät suhteellisesti köyhissä kotitalouksissa (OECD 2015). Vain Tanskassa lapsiköyhyysaste on tällä kriteerillä mitaten pienempi. Suomessa ja EU:ssa köyhyyden rajana sen sijaan yleensä pidetään 60 prosenttia mediaanista, mikä on syytä ottaa huomioon vertailtaessa köyhyyden tasoa eri lähteistä saatujen lukujen perusteella.

1.2 Suhteellinen köyhyys

Kansainvälisissä vertailuissa joudutaan usein yksinkertaistamaan mitattavaa ilmiötä vertailtavuuden saavuttamiseksi. Tämä pätee myös lapsiköyhyyden mittaamiseen. Suhteellinen köyhyys on yleisin tapa verrata lapsiköyhyyttä eri maissa. Suhteellisella köyhyydellä tarkoitetaan köyhyyttä, jossa otetaan huomioon ympäröivän yhteiskunnan yleinen tulo- ja elintaso, kulutustottumukset ja elämäntyyli. Köyhyys vaikuttaa lapsen myöhempiin kykyihin ja mahdollisuuksiin toimia siinä yhteiskunnassa, jossa hän kasvaa. Yleisin tapa mitata lasten suhteellista köyhyyttä on tarkastella kotitalouksia, joiden tulot ovat alle 50–60 prosenttia väestön mediaanitulosta, kuten edellä todettiin. Suhteellinen tuloköyhyys ei kuitenkaan sinällään paljasta sitä, kuinka kaukana köyhyysrajasta kotitalous on tai sitä, kuinka pysyvää köyhyys on. Lisäksi suhteellinen tuloköyhyys ei välttämättä ota huomioon lapsen todellista materiaalista hyvinvointia.

Vaikka suhteellinen tuloköyhyys on omaksuttu kansainvälisten vertailujen pohjaksi varsin laajasti, myös sen mittaamiseen liittyy ongelmia, jotka on otettava huomioon, kun tarkastellaan ja vertaillaan köyhyyslukuja eri maiden välillä (Unicef 2010). Toiset maat mittaavat tuloja ennen kuukausittaisia menoja, mutta todelliset, lasten hyväksi käytettävissä olevat varat näkyvät vasta, kun muun muassa asumiskustannukset on otettu huomioon. Pelkät tulot eivät välttämättä kerro kotitalouden todellisista taloudellisista resursseista, kuten esimerkiksi säästöistä, luotoista, asunnon arvosta tai muusta sellaisesta varallisuudesta, joka ei tule ilmi perinteisissä tulomittareissa. Kotitalouden tuloja tarkasteltaessa onkin järkevää vertailla tuloja ennen (ns. markkinatulot) ja jälkeen verojen ja tulonsiirtojen. Eri tulokäsitteisiin perustuvat tulokset voivat nimittäin paitsi havainnollistaa maiden välisiä eroja köyhyyden yleisyydessä myös ohjata sen arvioimisessa, missä määrin ja millaisella politiikalla voidaan tehokkaimmin pureutua lasten köyhyyteen. Esimerkiksi Pohjoismaissa lapsen todennäköisyys olla köyhä pienenee selvästi, kun tuloissa otetaan huomioon verot ja tulonsiirrot. Ruotsissa todennäköisyys on tällaisen tulokorjauksen jälkeen 16 prosenttia ja Suomessa peräti 40 prosenttia pienempi. Lapsen köyhyysriskin voidaankin ajatella olevan suoraan yhteydessä maan kykyyn ja haluun jakaa resursseja. (Gornick & Jäntti 2011.)

Verrattaessa eri maiden suhteellisia köyhyysasteita ei yleensä oteta huomioon esimerkiksi maiden terveydenhuolto- tai päivähoitomaksujen suuruuseroja. Maksut kuitenkin vaikuttavat suoraan käytettävissä oleviin tuloihin. Unicefin (2007) arvion mukaan myös tulojen aliraportointi vaihtelee maittain. Tällä tarkoitetaan sitä, että kyselytutkimuksissa vastaajat saattavat raportoida ansiotulonsa todellista pienemmäksi. Kotitalouden tulomittarit eivät myöskään ota huomioon perheen erilaisia tapoja ja kykyä käyttää tuloja tai säästää rahaa. Matalan tulotason perheen lapsi voi saada samanlaiset kulutus- ja harrastusmahdollisuudet kuin korkean tulotason perheen lapsi, jos vanhemmat käyttävät perheen tuloista suhteessa suuremman osuuden lapsista aiheutuviin kuluihin. Suhteellinen tuloköyhyys on kuitenkin mittarina tarpeellinen, joskaan ei riittävä indikaattori ilmentämään lapsen materiaalista hyvinvointia. Sitä tulisi täydentää esimerkiksi aineellisen puutteen indikaattoreilla (Unicef 2007). Tähän suuntaan onkin edetty EU:ssa: tuloköyhyysmittarien rinnalle on kehitetty aineellista puutetta kuvaavia indikaattoreita, joiden tarkoitus on havainnollistaa, millaisiksi elinoloiksi puutteellinen toimeentulo aineellistuu. Näistä tärkeimpiä ovat yhtäältä niin sanotut deprivatiomittarit, joiden avulla tarkastellaan sitä, mihin kotitalouksilla on varaa, sekä toisaalta puutteellisia elinoloja, kuten asumisahtautta, kuvaavat mittarit (ks. myös Indikaattoriosio).

1.3 Aineellinen puute

Aineellisen puutteen indikaattoreista on myös kehitetty lasten elämää kuvaavia mittareita, joissa tyypillisesti tarkastellaan lasten saatavilla olevia hyödykkeitä (vaikkapa omanikäiselle sopivat vaatteet) tai toimintoja (kuten mahdollisuus lomamatkaan) (Main ja Bradshaw 2012). Näille mittareille on sukua myös WHO:n koululaiskyselyssä kehitetty perheen vaurauskaala (family affluence scale), jossa päähuomio kuitenkin on perheen käytössä olevissa hyödykkeissä (esim. Elgar ym. 2016).

Gill Main (2014) osoitti, että aineellisen puutteen mittari selitti lasten subjektiivista hyvinvointia paremmin kuin tuloköyhyys, kun subjektiivista hyvinvointia mitattiin kymmenosioisella, tyytyväisyyttä eri elämäntilanteisiin mittaavalla indeksillä (ks. myös Knies 2011). Main ja Bradshaw (2012) havaitsivat edelleen, että vaikka aineellinen puute oli tilastollisesti merkitsevästi yhteydessä kotitalouden tuloihin, yhteys ei ollut kovin vahva. He arvioivat, että puute on hyvä köyhyysindikaattori, sillä se kuvastaa köyhyyden ja hyvinvoinnin välistä yhteyttä. Niinpä aineellisen puutteen voi katsoa kuvaavan paremmin lapsen kehitykselle haitallista köyhyyttä kuin esimerkiksi pelkkä tuloköyhyys tai lapsen arvio omasta hyvinvoinnistaan. Tämänkaltaisen mittari luokittelee köyhiksi ne, jotka oman määritelmänsä mukaan ovat köyhiä tai asuvat kotitalouksissa, jonka määrittelevät itsensä köyhäiksi. Näin ollen se ottaa huomioon myös sellaiset lapset, jotka eivät tuloperusteisen mittarin mukaan ole köyhiä.

Etenkin angloamerikkalaisessa tutkimuskirjallisuudessa köyhyys nähdään nykyään puutteena muustakin kuin rahasta tai muusta taloudellisiin mittarein mitattavasta omaisuudesta. Aineellisen puutteen lisäksi köyhyys voi tarkoittaa myös toimintakyvyn (capability) ja toimintavalmiuden puutetta sekä sosiaalista ulko-

puolisuutta (social exclusion) (Redmond 2008). Myös näiden ulottuvuuksien tulisi olla mukana köyhyyden määrittelyssä, jotta se kattaisi lapsen elämän todelliset olosuhteet ja toisi esiin niitä osattomuuden kokemuksia, joita lapset arjessaan kohtaavat (mts. 66).

Unicef (2007) korostaa, että tuloköyhyyden ja aineellisen puutteen välisiä yhteyksiä ymmärretään edelleen huonosti. Erityisesti tälle tiedolle olisi tarve köyhyyteen usein liittyvän sosiaalisen ulkopuolisuuden vuoksi, mikä rajoittaa lasten mahdollisuuksia kehittymiseen ja kasvattaa köyhyyden ylisukupolvisen kierteen riskiä (Unicef 2007, 11). Sosiaalinen ulkopuolisuus on nostettu materiaalsen köyhyyden tarkastelun rinnalle lapsiköyhyyttä tarkasteltaessa (Save the Children 2014; Spyrou 2013; Gerovska-Mitev 2015, Clark 2005). Taloustieteen nobelisti Amartya Senin mukaan sosiaalinen ulkopuolisuus estää pääsyn osalliseksi erilaisista resursseista, jotka mahdollistaisivat toimintavalmiuksien laajentamisen. Sosiaalisen ulottuvuuden tarkastelu osana lapsiköyhyydestä on tarpeellista, sillä köyhyyden on havaittu olevan yhteydessä erityisesti lasten kognitiiviseen ja kielelliseen kehitykseen (Dearing et al. 2006).

Pienet tulot ja aineellinen puute ovat tärkeimmät materiaalsen köyhyyden mittarit eurooppalaisessa köyhyydestä tutkimuksessa, mutta niiden heikkoutena on se, että ne määrittävät köyhiksi erilaisia ihmisiä (Hick 2015). Kaikki suhteellisesti tuloköyhiksi luokitellut eivät kärsi aineellisesta puutteesta. Toisaalta taas osa tulojen perusteella suhteellisen köyhyysrajan yläpuolella olevista saattaa kärsiä aineellisesta puutteesta. Tämän havainnon on tulkittu ilmentävän sitä, että yhtäältä tulot kuvaavat huonosti kotitalouden todellisia taloudellisia voimavaroja, ja toisaalta puutteen indikaattorit edustavat vajavaisesti nykyistä elämäntyyliä ja kulutustapaa. Kumpikaan indikaattori ei sellaisenaan ilmennä köyhyyden pitkäaikaista vaikutusta, vaikka seuranta-asetelmissa molempia voidaan tarkastella myös pitkittyneen köyhyyden näkökulmasta. Vaikka viime vuosina köyhyyden analyyseissa köyhyyttä on alettu tarkastella moniulotteisena ilmiönä, on Rod Hickin (mts. 164) mukaan tärkeää, että tutkimuksissa edelleen tunnustetaan materiaalista köyhyyttä kokevat ihmiset.

Sen lisäksi, että tuloköyhyys ja aineellinen puute voidaan nähdä kahtena eri tapana operationalisoida samaa köyhyyden käsitettä, niiden voidaan nähdä myös kuvastavan kahta erilaista tapaa käsitteellistää köyhyys. Toinen keskittyy kotitalouteen, jonka taloudelliset resurssit ovat tietyn tuloajan alapuolella, mikä usein tarkoittaa matalaa elintasoja, ja toinen keskittyy kotitalouden tai lapsen kokemukseen matalasta elintasosta, mikä taas usein johtuu pienistä tuloista. Molempia mittaustapoja tarvitaan kattavan kokonaiskuvan saamiseksi. Köyhyys on monimuotoista, joten näitä ”objektiivisia” mittauksia on syytä täydentää subjektiivisilla eli omaan arvioon perustuvilla tarkasteluilla.

1.4 Köyhyyden mittaustavat muutoksessa

Sitä mukaa kun käsitys köyhyydestä on muuttunut moniulotteisemmaksi, myös köyhyyden mittauksen tavat ovat muuttumassa. Tämä kehitys tarjoaa uusia mahdollisuuksia lapsiköyhyyden torjumiseen etenkin sen myötä, kun köyhyyden ja yleisen hyvinvoinnin välisiä yhteyksiä ymmärretään entistä paremmin. Unicef on laajentanut lapsiköyhyyden tarkasteluaan kattamaan kuusi ulottuvuutta: aineellinen hyvinvointi, terveys ja turvallisuus, koulutus, kaveri- ja perhesuhteet, riskikäyttäytyminen ja lasten oma subjektiivinen hyvinvointi (Unicef 2007). Vastaavaa viitekehystä sovelletaan myös tämän raportin indikaattoriosiossa. Unicef tarkastelee perinteisen tuloköyhyyden sijasta aineellista hyvinvointia, jota kuvataan muun muassa suhteellista tuloköyhyyttä ja itse raportoitua puutetta kuvaavien tietojen avulla (indikaattoreina matala vaurausindeksi, vähäiset koulutusresurssit sekä kirjojen vähäisyys kotona).

Tuoreemmassa tarkastelussaan Unicef katsoo, että lasten kokemat puutteet ja suhteellinen köyhyys mittaavat tällä hetkellä lapsiköyhyyttä hyvinvoivimmissa maissa (Unicef 2010). Viime aikoina köyhyyden vaikutuksia on tarkasteltu myös niin sanotun koulutuksellisen köyhyyden viitekehityksessä. Lasten ja nuorten kohdalla kyse on paitsi siitä, että käsite liittyy köyhyyden itsessään koulutukseen, myös siitä, että koulutuksellinen köyhyys nähdään yhtenä puutteen ulottuvuutena. Edelleen koulutuksellinen köyhyys on usein seurausta aineellisesta köyhyydestä. Jutta Allmendinger ja Stephan Leibfried (2003) ehdottavat peräti, että

inhimillinen pääoma ja koulutusresurssien jakautuminen tulisi ottaa osaksi kansallisia köyhyyden raportteja.

Samalla kun ymmärrys lapsiköyhyyden seurauksista on laajentunut, on lapsiköyhyystutkimuksissa alettu yhä enemmän ottaa huomioon fyysinen ja psykososiaalinen ympäristö, jossa lapsi kasvaa (Lapsi kasvaa kunnassa 2012). Lapsen hyvän kasvun edellytyksissä korostuvat niin perhe kuin sen ulkopuolinen kasvuympäristö ja sosiaaliset suhteet niissä. Samalla on vahvistunut monitieteinen ote lapsiköyhyyden vaikutuksia tutkittaessa. Kehityksen tuloksena on vakiintunut käsitys köyhyyden monitahoisista seurauksista, jotka ovat usein läpitunkevia ja haitallisimpia varhaislapsuudessa koettuina (Dearing ym. 2006). Monia köyhyyden haitallisia vaikutuksia välittäviä mekanismeja on tunnistettu ja kuvattu. Esimerkiksi Rees ym. (2011) löysivät yhteyden kotitalouden tulojen ja lasten subjektiivisen hyvinvoinnin välillä. Vastaavasti Tess Ridgen tutkimuksessa (2002) kotitalouden vähäisillä tuloilla oli materiaalisten puutteiden lisäksi yhteys lasten kokemaan kiusaamiseen ja sosiaaliseen eristämiseen, osattomuuteen ja syrjäytymiseen. Lapsen kantoivat myös jatkuvaa huolta perheen toimeentulosta ja perheenjäsenten hyvinvoinnista. Köyhyys aiheutti jännitteitä perheenjäsenten välisiin suhteisiin ja köyhyyden seurauksena lapsille saattoi kasautua suurempi vastuu kotitöistä. Myös suomalaisessa tutkimuksessa osoitettiin, että materiaallisen puutteen lisäksi perheen pienituloisuus saattaa johtaa lasten syrjimiseen, ryhmästä sulkemiseen ja kiusaamiseen (Hakovirta & Rantalaiho 2012).

Tuloköyhyyden käsitteen onkin kritisoitu olevan kykenemätön kuvaamaan huono-osaisuuden moniulotteista ja dynaamista olemusta sekä sen ajallista ja paikallista kasautumista (Silver 1994). Se ei myöskään ota huomioon lasten köyhyyden subjektiivisia kokemuksia, joilla voi olla monia haitallisia vaikutuksia lapsen elämään.

Kritiikin myötä lasten subjektiivisia kokemuksia kartoittava tutkimus on yleistynyt ja samalla näkökulma lasten kokemaan köyhyyteen on laajentunut (Ridge 2002). Kuten edellä oleva, lähinnä angloamerikkalaiseen tutkimuskirjallisuuteen keskittyvä katsaus osoittaa, köyhyyden määrittelyä ja mittaamista on pyritty jatkuvasti kehittämään niin, että köyhyys ymmärrettäisiin yhä moninaisemmin sosiaalisena ilmiönä ja nähtäisiin sen moninaiset sosiaaliset seuraukset. Puutteet psyykkisessä hyvinvoinnissa ja sosiaalisessa ympäristössä voivat vaikuttaa ratkaisevasti lapsen kehitykseen niin, että nämä vaikutukset näkyvät pitkään lapsen elämässä.

Perheen lisäksi tärkeä merkitys on myös peruspalveluilla muutenkin kuin toimeentulon turvaajana. Pohjoismaisen hyvinvointivaltion mallissa yhteiskunnalla on laaja rooli kaikkien lasten ja nuorten jokapäiväisessä elämässä. Päiväkotit ja koulut muodostavat lasten ja nuorten arkisen kasvuympäristön, jossa luodaan tai vaikeutetaan hyvän kasvun edellytyksiä. Varhaiskasvatus- ja päivähoito-, koulutus- ja terveyspalvelut tarjoavat osaltaan hoivaa, varhaiskasvatusta ja opetusta ja niiden avulla voidaan parhaassa tapauksessa katkaista myös kielteisiä huono-osaisuuden kierteitä. Siksi näiden palvelujen resurssointi on tärkeä osa keskustelua lapsiköyhyydestä ja sen torjumisesta.

Palveluiden saatavuudesta, tasosta ja toiminnan sisällöstä vastuu on valtiolla ja kunnilla. Pohjoismaisen hyvinvointivaltion ajatus lähtee siitä, että kaikilla on yhtäläinen oikeus hyvätasoiisiin ja kohtuuhintaisiin peruspalveluihin sekä toisaalta siitä, että laadukkaiden palvelujen saaminen ei saa olla riippuvaista henkilön varakkuudesta. Tutkimusten mukaan yksi olennainen syrjäytymisriskiä tuottava mekanismi piilee kaikille lapsille suunnattujen hoiva-, koulutus- ja terveyspalvelujen heikentymisessä. 1990-luvun lama-ajasta lähtien tehdyt säästöt, leikkaukset ja tehostamiset lasten ja nuorten palveluissa ovat johtaneet palvelujen ohenemiseen ja vähenemiseen sekä kuntien väliseen eriarvoistumiseen palvelujen saatavuudessa ja laadussa. (Salmi ym. 2012a ja 2012b.) Tätä taustaa vasten hoivaköyhyyden näkökulma (ks. Tietonurkka) on tärkeä ja ajankohtainen myös keskustelussa suomalaisesta lapsiköyhyydestä.

Lähteet

- Allmendinger Jutta & Leibfried Stephan (2003) Education and the welfare state: the four worlds of competence production. *Journal of European Social Policy* 13(1), 63-81.
- Bardy Marjatta, Salmi Minna & Heino Tarja (2001) Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Raportteja 263. Helsinki: Stakes.
- Clark David A. (2005) *The Capability Approach: Its Development, Critiques and Recent Advances*. Manchester: University of Manchester.
- Daly Mary & Kelly Grace (2015) *Families and poverty: Everyday life on a low income*. Bristol: Policy Press.
- Dearing Eric, Berry Daniel & Zaslow Martha (2006) *Poverty During Early Childhood*. Teoksessa McCartney Kathleen & Philips Deborah (toim.) *Blackwell Handbook of Early Childhood Development*. Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- Elgar Frank J, Xie Annie, Pförtner Timo-Kolja, White James & Pickett Kate E (2016). Relative deprivation and risk factors for obesity in Canadian adolescents. *Social Science & Medicine*. DOI: 10.1016/j.socscimed.2016.01.039.
- Euroopan komissio (2015) *Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen torjunnan sosiaalinen foorumi*. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=fi&catId=961>, luettu 21.11.2016
- Gerovska-Mitev Maja (2015) *Poverty and Social Exclusion in Macedonia, Serbia and Croatia: Status and Policy Responses*. *Revija za socijalnu politiku* 22 (1), 81-94.
- Gornick Janet C & Jäntti Markus (2011) *Child Poverty in Comparative Perspective: Assessing the Role of Family Structure and Parental Education and Employment*. LIS Working Paper No. 570. Luxembourg: LIS.
- Hakoviirta Mia & Rantalaiho Minna (2012) *Taloudellinen eriarvoisuus lasten arjessa. Sosiaali - ja terveysturvan tutkimuksia 124*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto
- Hick Rod (2015) Three perspectives on the mismatch between measures of material poverty. *The British Journal of Sociology* 66 (1), 163- 172
- Ilmarinen Katja, Aalto Anna-Mari & Muuri Anu (2016) *Sosiaali palvelut väestön ja asiakkaiden arvioimana. Suomen sosiaalinen tila 1/2016*. Helsinki: Terveysturvan ja hyvinvoinnin laitos.
- Kauppinen Timo M, Hannikainen-Ingman Katri, Sallila Seppo & Viitanen Veera (2015) *Pienituloisten asuinolot*. Työpaperi 2015_022. Helsinki: Terveysturvan ja hyvinvoinnin laitos.
- Knies Gundi (2011) *Life satisfaction and material well-being of young people in the UK*. Teoksessa: McFall Stephanie L & Garrington Christine (toim.) *Early findings from the first wave of the UK's household longitudinal study*. Colchester: Institute for Social and Economic Research.
- Lammi-Taskula Johanna & KarvonenSakari, toim. (2014) *Lapsiperheiden hyvinvointi 2014*. Teema 21. Helsinki: Terveysturvan ja hyvinvoinnin laitos.
- Lammi-Taskula Johanna, Karvonen Sakari & Ahlström Salme, toim. (2009) *Lapsiperheiden hyvinvointi 2009*. Teema 4. Helsinki: Terveysturvan ja hyvinvoinnin laitos.
- Main Gill & Bradshaw Jonathan (2012). *A child material deprivation index*. *Child Indicators Research* 5 (3), 503–521.
- Main Gill (2014) *Child Poverty and Children's Subjective Well-Being*. *Child Indicators Research* 7, 451–472.
- Moisio Pasi (2004) *Poverty dynamics according to direct, indirect and subjective measures: Modelling Markovian processes in a discrete time and space with error*. *Tutkimuksia* 145. Helsinki: Stakes.
- Moisio Pasi, Mukkila Susanna, Ilmakunnas Ilari, Mäkinen Lauri & Saikkonen Paula (2016) *Perusturvan riittävyys ja köyhyys. Suomen sosiaalinen tila: 2/2016*. Helsinki: Terveysturvan ja hyvinvoinnin laitos.
- OECD (2015) *Child poverty rate. How's life? 2015: Measuring well-being*. DOI:10.1787/how_life-2015-graph77-en, luettu 21.11.2016.
- Redmond Gerry (2008) *Child poverty and child rights: Edging towards a definition*. *Journal of Children and Poverty* 14 (1), 63-82.
- Rees Gwyther, Pople Larissa & Goswami Hardihan (2011) *Links between family economic factors and children's subjective well-being: Initial findings from wave 2 and wave 3 quarterly surveys*. London: The Children's Society
- Ridge Tess (2002) *Childhood poverty and social exclusion: From a child's perspective*. Bristol: Policy Press.
- Salmi Minna, Bardy Marjatta & Sauli Hannele (2004) *Lasten ja lapsiperheiden asemasta nyky-Suomessa*. Teoksessa Söderholm Annis, Halila Riitta, Kivitie-Kallio Satu, Mertsola Jussi & Niemi Sirkku (toim.) *Lapsen kaltoinkohtelu*. Helsinki: Duodecim, 16-39.
- Salmi Minna, Sauli Hannele & Lammi-Taskula Johanna (2012a) *Lasten ja lapsiperheiden asema nyky-Suomessa*. Teoksessa Söderholm Annis & Kivitie-Kallio Satu (toim.): *Lapsen kaltoinkohtelu*. Helsinki: Duodecim, 22–47.
- Salmi Minna, Mäkelä Jukka, Perälä Marja-Leena & Kestilä Laura (2012b) *Lapsi kasvaa kunnassa – miten kunta voi tukea lasten hyvinvointia ja vähentää syrjäytymisen riskejä. Päätösten tueksi 1/2012*. Helsinki: Terveysturvan ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-245-690-8>.
- Salmi Minna, Lammi-Taskula Johanna & Sauli Hannele (2014) *Lapsiperheiden toimeentulo*, Teoksessa Lammi-Taskula Johanna & Karvonen Sakari (toim.) *Lapsiperheiden hyvinvointi 2014*. Helsinki: Terveysturvan ja hyvinvoinnin laitos.

- Sauli Hannele, Bardy Marjatta & Salmi Minna (2002) Elinolojen koventuminen pikkulapsiperheissä. Heikkilä Matti & Kautto Mikko (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2002. Helsinki: Stakes, 32-61.
- Save the Children (2014) Child Poverty and Social Exclusion in Europe. Belgium: Save the Children.
- Silver Hilary (1994) Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review* 133 (5-6), 531-578.
- Spyrou Spyros (2013) How Single-Parent Children Speak About Poverty and Social Exclusion: Policy Implications From a Comparative, Qualitative, Cross-National Project, *Child & Youth Services* 34, 64-84.
- Townsend Peter (1979) *Poverty in the United Kingdom*. London: Allen Lane and Penguin Books.
- Unicef (2007) *Child poverty in perspective: An overview of child well-being in rich countries*, Innocenti Report Card 7. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Unicef (2010) *Measuring child poverty: New league tables of child poverty in the world's rich countries*. Innocenti Report Card 10. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- YK (2016) *Agenda 2030 – kestävä kehityksen tavoitteet*. Yhdistyneet kansakunnat. <http://yk.fi/sdg>, luettu 21.11.2016.

2 Köyhyys, toimeentulokokemukset ja hyvinvointi lapsiperheissä

Lasten ja lapsiperheiden köyhyys on ollut Suomessa yhteiskuntapoliittisen keskustelun teemana koko 2000-luvun ajan. Vuosituhannen alussa havahduttiin siihen, että lapsiväestön suhteellinen köyhyys oli alkanut nousta jyrkästi vuoden 1995 jälkeen (Bardy ym. 2001, Sauli ym. 2002). Marraskuussa 2001 eduskunnassa käytiin välikysymyksen nostama keskustelu lasten ja lapsiperheiden asemasta, ja keväällä 2002 Paavo Lipposen II hallitus antoi eduskunnalle sen vuoden 2000 talousarvion käsittelyn yhteydessä edellyttämän selonteon ”yhteiskunnassa ja arvomaailmassa tapahtuvista lasten ja nuorten hyvinvointia uhkaavista muutoksista”. Tästä poliittisesta huomiosta huolimatta lapsiköyhyys jatkoi kasvuaan aina vuoteen 2007 saakka, jolloin se saavutti lähes kolminkertaisen tason verrattuna vuoteen 1995. Myös THL:n ja sitä ennen Stakesin raportointi lapsiköyhyyden ja lapsiperheiden toimeentulon kehityksestä on jatkunut (Salmi ym. 2004, Moisio 2006, Salmi ym. 2009a, Sauli ym. 2011, Salmi ym. 2012, Salmi ym. 2014).

Tässä artikkelissa kuvaamme lapsiperheiden köyhyyden muutoksia ja köyhyyden taustatekijöitä vuoteen 2014 ulottuvien tilastojen valossa. Sen jälkeen analysoimme lapsiperheiden toimeentulokokemuksia ja niiden yhteyksiä perheiden hyvinvointiin. Artikkelin aineistoina ovat Tilastokeskuksen tulonjakotilaston tiedot sekä kaksi THL:n väestökyselyä. Kaikkien lapsiperheiden kokemuksia kuvataan Lapsiperheiden hyvinvointi ja palvelut -tutkimuksen kyselyaineiston pohjalta, joka kerättiin lapsiperheiden vanhemmilta syksyllä 2012. Kyselyyn vastasi 1834 äitiä ja 1122 isää, joilla oli ainakin yksi alle 18-vuotias kotona asuva lapsi; vastausosuus oli 54 prosenttia.² Pikkulapsiperheiden kokemuksista antaa tietoa THL:n Perhevapaututkimuksen kyselyaineisto, jonka THL keräsi yhteistyössä Kelan tutkimusosaston kanssa vuoden 2013 lopulla. Kyselyyn vastasi 3029 äitiä ja 2161 isää, joilla oli vuonna 2011 syntynyt lapsi, eli lapsi oli vastaushetkellä parivuotias. Äitien vastausosuus oli 44 ja isien 32 prosenttia.³

2.1 Lapsiperheköyhyyden kehityksestä

2.1.1 Köyhyysasteen muutokset

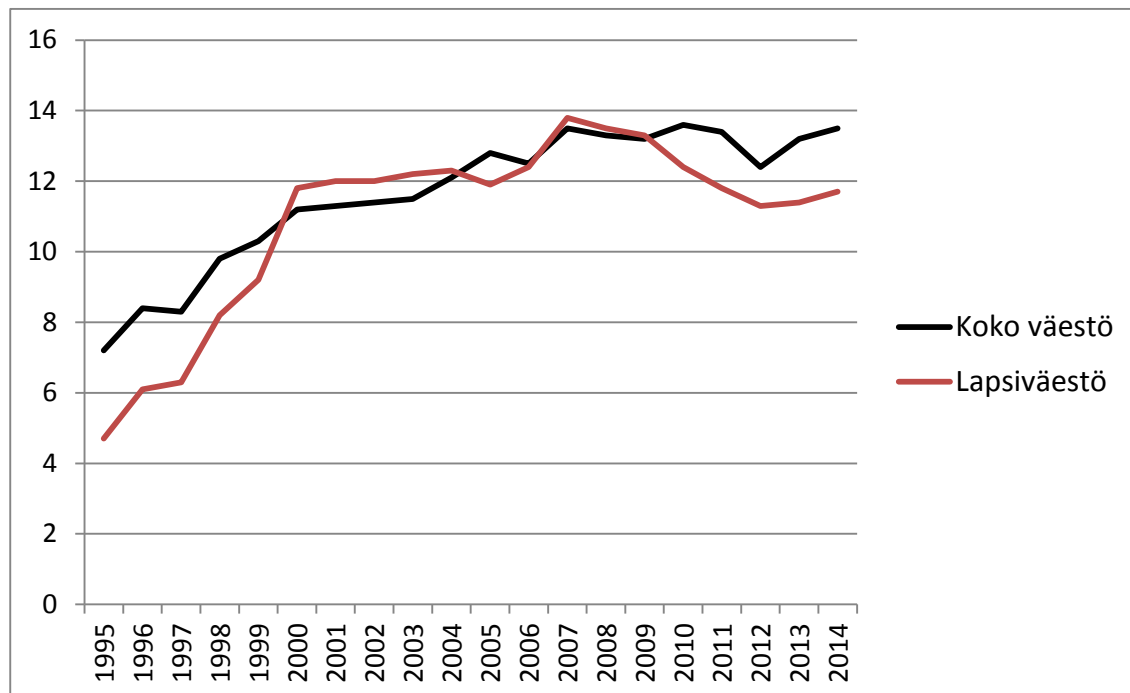
Lapsiköyhyys aleni Suomessa 1960-luvulta aina vuoteen 1994, jolloin se oli 4,5 prosenttia (ks. Tietonurkka 4, Lammi-Taskula & Karvonen 2014, 105). Sen jälkeen köyhyysaste⁴ alkoi nousta vuonna 1995 ja oli huipussaan vuonna 2007 (kuvio 1). Noina talouskasvun vuosina köyhyysaste lähes kaksinkertaistui koko väestössä ja lähes kolminkertaistui lapsiväestössä, ja lapsiköyhyys ylitti joinakin vuosina koko väestön köyhyysasteen. Korkeimmillaan lapsiköyhyysaste oli 13,8 prosenttia vuonna 2007. Lapsiköyhyyden kasvu liittyi tuloerojen kasvuun 1995–2007, joka oli Suomessa noina vuosina OECD-maiden suurin, mutta myös poliittisiin päätöksiin verotuksesta ja tulonsiirroista (Sauli ym. 2011, Jäntti 2010, Moisio 2006). Köyhyysaste alkoi laskea vuoden 2007 jälkeen, mutta kääntyi vuonna 2012 uudelleen nousuun. Vuonna 2014 lapsiköyhyysaste oli 11,7 prosenttia.

² Aineistosta tarkemmin Lammi-Taskula & Karvonen 2014.

³ Aineistosta tarkemmin Juutilainen ym. 2016.

⁴ Köyhyysasteesta ja sen mittaamisesta ks. Tietonurkka.

Kuvio 1. Köyhyysaste koko väestössä ja lapsiväestössä 1995–2014, vanha tulokäsite*, %.

Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilaston tietokantataulukot

*käytettävissä olevat tulot mukaan lukien laskennallinen asuntotulo

Pienituloisuuden tilastoinnissa käytetty tulokäsite muuttui viitevuodesta 2011 lähtien, kun kansainvälisten vertailujen helpottamiseksi käyttöön otettiin Euroopan unionin tilastoviraston Eurostatin käyttämä tulokäsite, joka kattaa vain kotitalouden käytettävissä olevan rahatulon. Sitä ennen sovellettu käytettävissä olevien tulojen käsite sisälsi myös niin sanotut laskennalliset asuntotulot.⁵ Ne ovat nimenomaan lapsiperheiden kannalta merkittäviä, koska asumismenoilla on suuri osuus lapsiperheiden kulutuksessa (Niemelä & Raijas 2014). Laskennallisen asuntotulon avulla helpotetaan toimeentulovertailua asumisjärjestelyiltään erilaisissa (vuokralla sekä velkaisissa ja velattomissa omistusasunnoissa asuvissa) talouksissa. Lapsiperheissä asuntotulo voi olla negatiivinenkin silloin, kun asuntovelkaa on niin paljon, että vuokralla asuminen olisi edullisempaa.

Asuntolainakustannuksista johtuvan negatiivisen asuntotulon takia köyhyysaste on erityisesti lapsiperheissä korkeampi silloin, kun asuntotulo on otettu huomioon (Salmi ym. 2014, 83). Kuva lapsiköyhyyden kehityksestä on erilainen sen mukaan, kumpaa tulokäsitettä käytetään. Tässä artikkelissa käytetään vanhaan tulokäsitteeseen perustuvia lukuja, jotta vertailu 2000-luvun kuluessa lapsiköyhyydestä käydyssä keskustelussa esitettyihin lukuihin olisi helpompaa ja voisimme hahmottaa eroja eri tulokäsitteiden antamien tietojen välillä.⁶

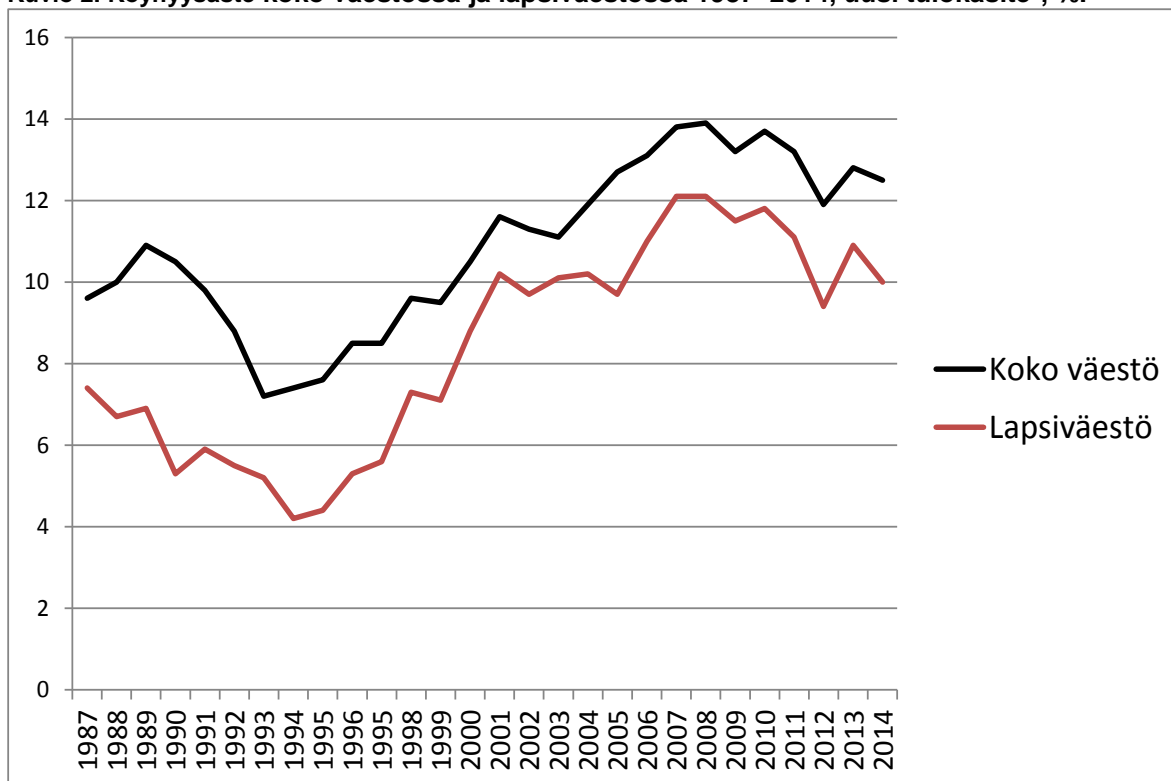
Laskennallisen asuntotulon huomioon ottamisen merkitys näkyy siinä, että ne sisältävään vanhaan tulokäsitteeseen perustuvien tulotietojen pohjalta köyhyysaste jatkoi 2010-luvulla kasvuaan myös vuoden 2012

⁵ Laskennallinen asuntotulo muodostetaan omistusasunnossa asuville. Tuloihin laskettavaan asuntotulon määrään vaikuttaa asunnon koko (=käytettävissä olevat neliöt) ja asuntoon kohdistuvan asuntovelan korkojen määrä. (Tilastokeskus 2016a.)

⁶ Puhumme tässä yksinkertaisuuden vuoksi ”vanhasta” ja ”uudesta” tulokäsitteestä, vaikka molemmat ovat edelleen käytössä. Tilastokeskus julkaisee virallisessa tilastoinnissa pienituloisuustietoja ”uuden”, kansainvälisesti vertailukelpoisen tulokäsitteen pohjalta. Tiedot ja aikasarjat pienituloisuudesta ovat kuitenkin edelleen saatavilla Tilastokeskuksen tietokantataulukoista myös ”vanhan”, laskennallisen asuntotulon sisältävän tulokäsitteen mukaisina.

jälkeen sekä koko väestössä että lapsiväestössä (kuvio 1). Uuteen tulokäsitteeseen perustuvissa tiedoissa köyhyysaste sen sijaan kääntyi vain vuoden kestäneen nousun jälkeen taas laskuun vuonna 2013 (kuvio 2).

Kuvio 2. Köyhyysaste koko väestössä ja lapsiväestössä 1987–2014, uusi tulokäsité*, %.

Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilaston tietokantataulukot

*käytettävissä olevat rahatulot, ei laskennallisia asuntotuloja

Lukumääräisesti köyhissä perheissä elävien lasten määrä lähes kolminkertaistui vuodesta 1995 vuoteen 2007 (taulukko 1). Tuon huippuvuoden jälkeen köyhien lasten lukumäärä laski, mutta nousi jälleen vuoden 2012 jälkeen 126 000:een vanhan tulokäsitteen luvuin. Uuden tulokäsitteen perusteella luvut ovat hieman pienemmät. Monen mieleen on jäänyt puhe 150 000 köyhästä lapsesta vuodelta 2007, ja nyt uusien tilastojen pohjalta puhutaan 100 000 köyhästä lapsesta (esim. Isola & Suominen 2016). Näitä lukuja ei kuitenkaan voi verrata, koska ne perustuvat eri tulokäsitteiden antamaan tietoon. Köyhien lasten lukumäärä on vähentynyt, mutta vähemmän vanhaan tulokäsitteeseen kuin uuteen tulokäsitteeseen perustuvien lukujen pohjalta.

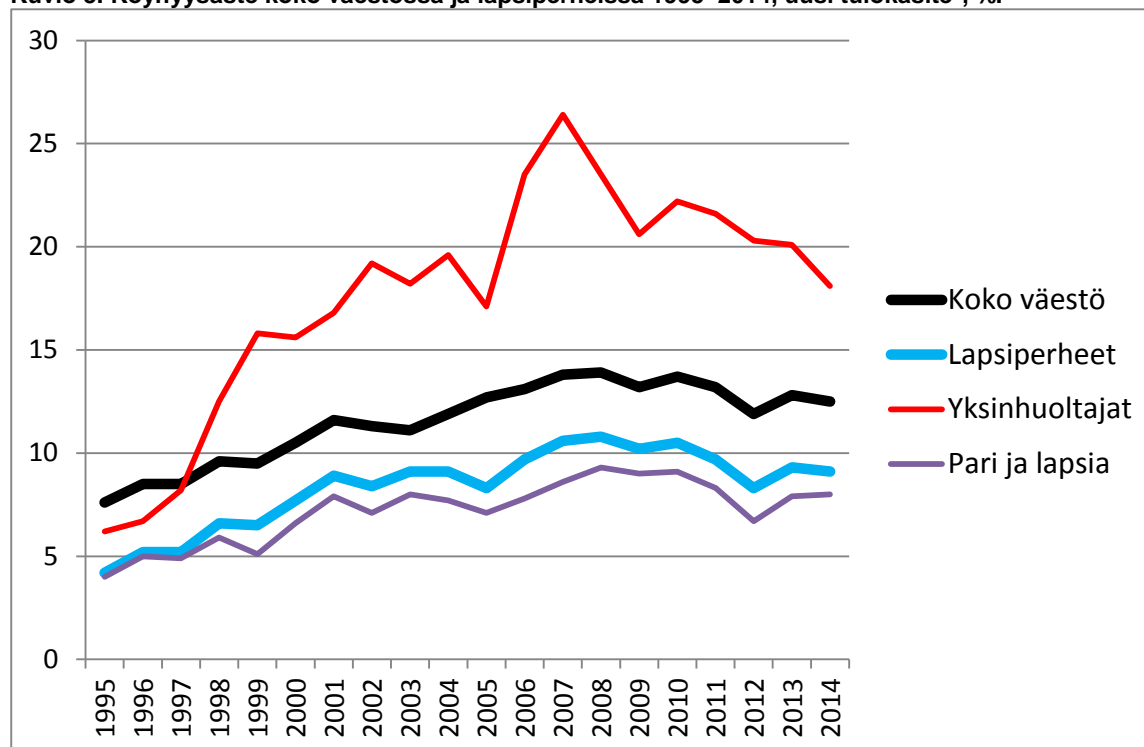
Taulukko 1. Köyhissä lapsiperheissä elävien lasten lukumäärä vanhan ja uuden tulokäsitteen perusteella vuosina 1995, 2007, 2012 ja 2014.

Vuosi	Lapsia	
	vanha tulokäsité	uusi tulokäsité
1995	55 000	51 000
2007	151 000	133 000
2012	123 000	102 000
2014	126 000	108 000
muutos 2007–2014	– 16,6 %	– 18,8 %

Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilaston tietokantataulukot

Kuvioissa 3 ja 4 tarkastelussa ovat *lapsiperheet*. Kun 1990-luvun puolivälissä köyhyysaste oli alimmillaan sitten vuoden 1966, köyhyysasteen erot erityyppisissä lapsiperheissä olivat melko vähäiset. Kun köyhyysaste alkoi kasvaa, se on kasvanut jyrkimmin yksinhuoltajaperheissä. Myös lapsiperheissä köyhyysaste alkoi laskea vuoden 2007 jälkeen, mutta kääntyi vuonna 2012 nousuun.

Kuvio 3. Köyhyysaste koko väestössä ja lapsiperheissä 1995–2014, uusi tulokäsité*, %.

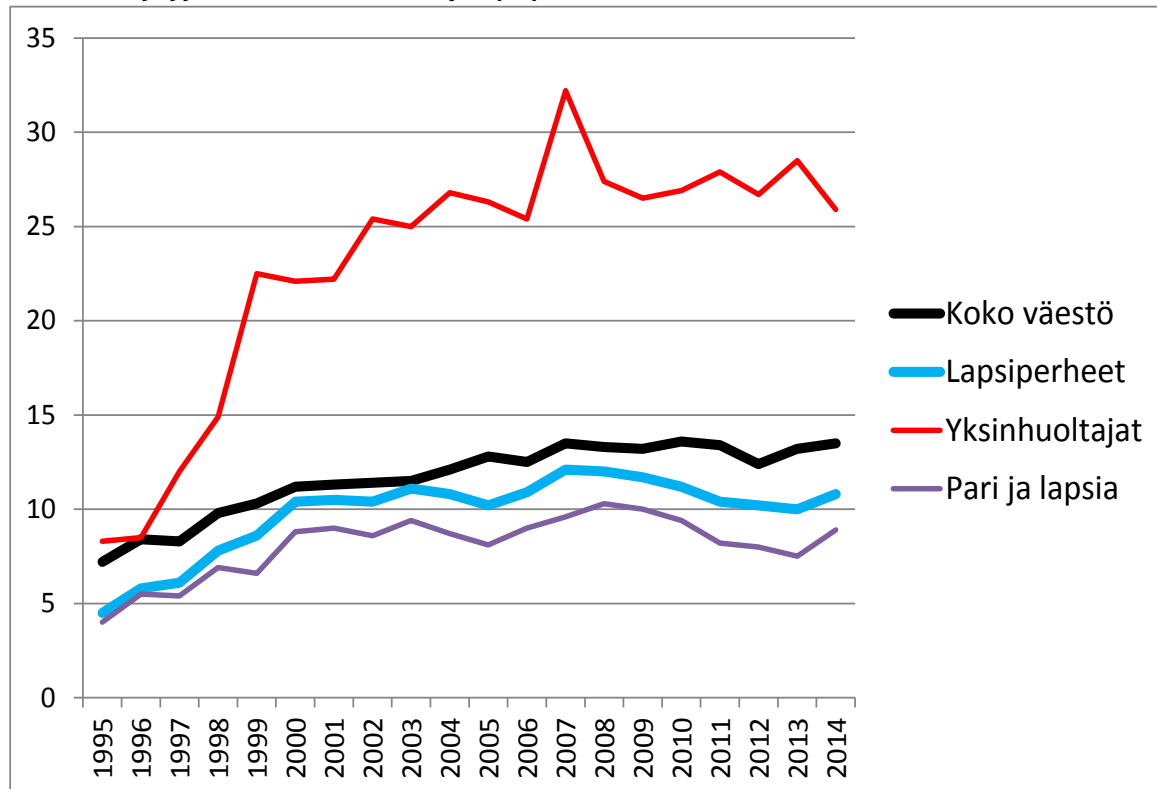

Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilaston tietokantataulukot

*käytettävissä olevat rahatulot, ei laskennallisia asuntotuloja

Kuvioiden 3 ja 4 vertailu osoittaa, että uuteen tulokäsitteeseen perustuvassa tarkastelussa (kuvio 3) paitsi koko väestön myös lapsiperheiden keskimääräinen köyhyysaste näyttää vuoden 2012 nousun jälkeen kääntyneen taas laskuun. Vanhan tulokäsitteen mukaisessa tarkastelussa (kuvio 4) sen sijaan köyhyysaste on edelleen jatkanut kasvuaan vuosina 2013–2014. Yksinhuoltajaperheiden varsin korkea köyhyysaste on vaihdellut vuoden 2007 jälkeen, mutta suunta on vuoteen 2014 tultaessa ollut laskeva molempien tulokäsitteiden tiedoin. Sen sijaan kahden huoltajan perheissä köyhyysasteen kasvu on jatkunut vuoden 2012 jälkeen ja asuntotulot huomioitaessa jyrkentynytkin.

Kuvio 4. Köyhyysaste koko väestössä ja lapsiperheissä 1995–2014, vanha tulokäsité*, %.

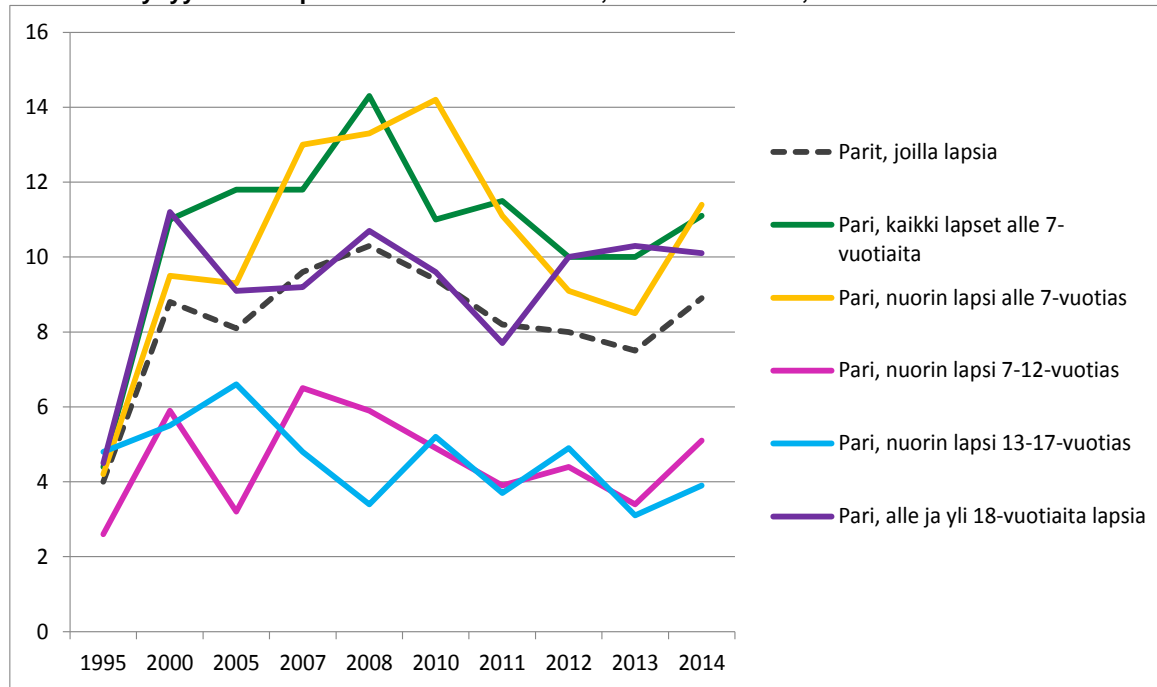
Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilaston tietokantataulukot

*käytävissä olevat tulot mukaan lukien laskennallinen asuntotulo

Tilastokeskuksen tulonjakotilaston tietojen pohjalta voidaan selvittää tarkemmin millaisia lapsiperheitä köyhyysasteen viimeaikainen kasvu koskee; tarkastelu perustuu tässä vanhaan, laskennalliset asuntotulot sisältävään tulokäsitteeseen. Kuvio 5 näkyy, että lyhyen aikavälin vuosittainen vaihtelu voi eri ryhmissä olla suurta. Sen vuoksi huomio onkin syytä kiinnittää pidemmän aikavälin kehityssuuntiin, köyhyysasteen tasoon ja ryhmien välisiin eroihin.

Kahden huoltajan perheistä köyhyysaste on korkein ja sen kasvu on viime vuosina ollut jyrkintä perheissä, joissa nuorin lapsi on alle kouluikäinen (kuvio 5). Myös perheissä, joissa on paitsi alaikäisiä myös aikuisia lapsia (todennäköisimmin opiskelijoita tai työttömiä), köyhyysaste on korkeampi kuin kahden huoltajan lapsiperheissä keskimäärin. Näissä perheissä köyhyysaste on noussut 2010-luvulla lähes vuoden 2007 tasolle, mutta kasvu ei ole vuoden 2012 jälkeen jatkunut. Köyhyysaste on keskimääräistä korkeampi ja kasvanut vuodesta 2012 alkaen myös pikkulapsiperheissä, joissa kaikki lapset ovat alle kouluikäisiä. Köyhyyden kasvu on viime vuosina siis kohdistunut erityisesti pikkulapsiperheisiin. Koululaisperheissä köyhyysaste on selvästi alempi kuin kahden huoltajan lapsiperheissä keskimäärin, mutta varsinkin 7–12-vuotiaiden koululaisten perheissä se on alkanut uudelleen lähestyä vuoden 2007 huipputasoa.

Kuvio 5. Köyhyysaste eri perhevaiheissa 1995–2014, vanha tulokäsité, %.

Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilasto

2.1.2 Tulokehitys

Kun lapsiperheiden köyhyysastetta mitataan suhteessa väestön keskituloon (ks. Tietonurkka), sen vaihtelua voi selittää kaikkien kotitalouksien keskitulon muutos tai lapsiperheiden tulojen lisääntyminen/vähentyminen sekä tulojakauman muutokset.⁷ Lapsiperheköyhyyden väheneminen 2008–2012 ei liittynyt niinkään lapsiperheiden toimeentulon kohenemiseen kuin väestön keskitulon kasvun pysähtymiseen (Tilastokeskus 2015a, Salmi ym. 2014). Vuosina 2010–2014 keskitulo alentui runsaan prosentin: kotitalouksien reaalitulot alenivat 2012–2014 sekä keskiarvolla että mediaanilla mitattuna, kun ne vielä 2010 ja 2011 kasvoivat hieman (Tilastokeskus 2016a). Kaikissa lapsiperheissä keskimäärin tulokehitys oli nouseva 2007–2014 (kuvio 6). Tulokehitys eri lapsiperhevaiheissa on vaihdellut. Kuviossa 6 kuvataan tulokehitystä niissä perhevaiheissa, joissa köyhyysasteen kasvu on 2010-luvulla ollut jyrkintä.⁸

Vuosina 2007–2012 tulokehitys oli lievästi nouseva sekä kaikilla kotitalouksilla että eri perhevaiheissa olevilla lapsiperheillä; kaikkien kotitalouksien keskimääräinen tulokehitys tosin hytyi jo 2010. Sen jälkeen 2012–2014 tulokehitys on ollut aleneva pareilla, joilla on sekä alle että yli 18-vuotiaita lapsia, ja koko jaksolla 2007–2014 näiden perheiden tulokehitys jäi vähäisemmäksi kuin muilla lapsiperheillä.⁹ Pareilla, joi-

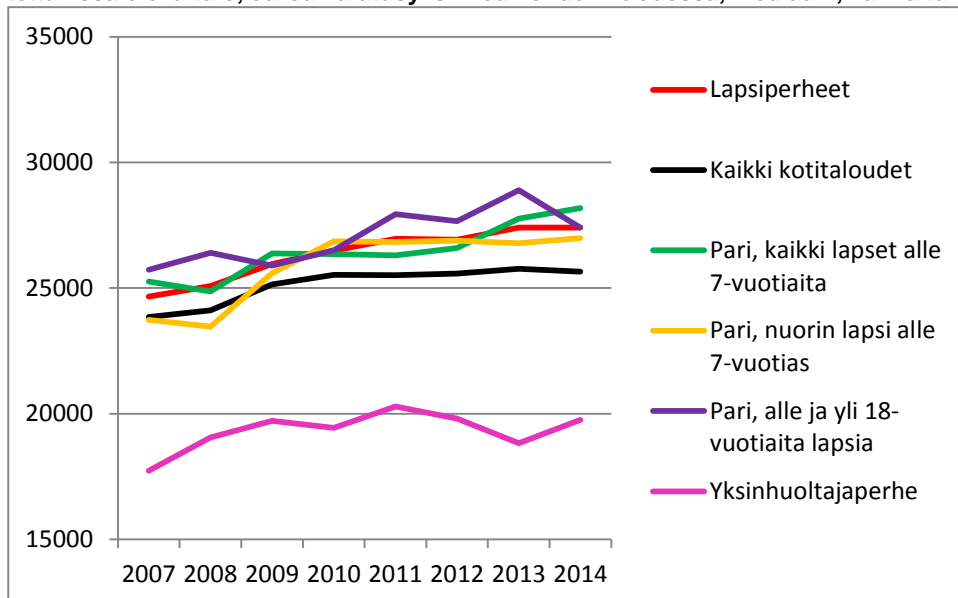
⁷ Vaikka lapsiperheiden tulot pysyisivät ennallaan, pienituloisuus voi lisääntyä tai vähentyä, jos kaikilla muilla tulot muuttuvat.

⁸ Yksinhuoltajaperheet eivät ole mukana tässä tarkastelussa, koska niissä köyhyysaste on alentunut. Kuviosta kuitenkin näkyy, että yksinhuoltajaperheiden tulotaso on selvästi alempi kuin lapsiperheissä keskimäärin, mutta tulokehitys on ollut nouseva vuodesta 2007 vuoteen 2014, vaikkakin välillä heikentynyt vuosina 2011–2013.

⁹ Lyhyen aikavälin vuosittainen vaihtelu voi johtua esimerkiksi siitä, että tulonjakotilaston otokseen tulevien perheiden lasten ikäkokoontaminen vaihtelee satunnaisesti eri vuosina: Jos lapsissa on suurempi joukko yli 14-vuotiaita, kulutusyksiköiden määrä kotitaloudessa on suurempi kuin jos lapset ovat alle 14-vuotiaita (ks. Tietonurkka) ja kulutusyksikköä kohden laskettava tulo siten pienenee. Tai jos lapsissa on vuosittain vaihtelevan suuruinen joukko 17 vuotta täyttäneitä, vaihtelevassa osuudessa perheistä lapsilisän maksu on päätynyt ja näiden perheiden tulot ovat siten pienentyneet.

den kaikki lapset ovat alle 7-vuotiaita, tulokehitys on ollut nouseva, kun taas pareilla, joiden nuorin lapsi on alle 7-vuotias, se oli ensin nouseva mutta on vuoden 2010 jälkeen pysytellyt samalla tasolla. Köyhyysasteen vaihtelua näissä perhevaiheissa on siis vaikea selittää keskimääräisten tulojen kehityksen muutoksilla, eli kun tulomuutokset ovat olleet vähäisiä tai kohenevia, ei odottaisi köyhyysasteen nousua näissä ryhmissä. Köyhyysrajan ala- tai yläpuolelle sijoittumiseen voivat kuitenkin vaikuttaa pienetkin tulomuutokset.

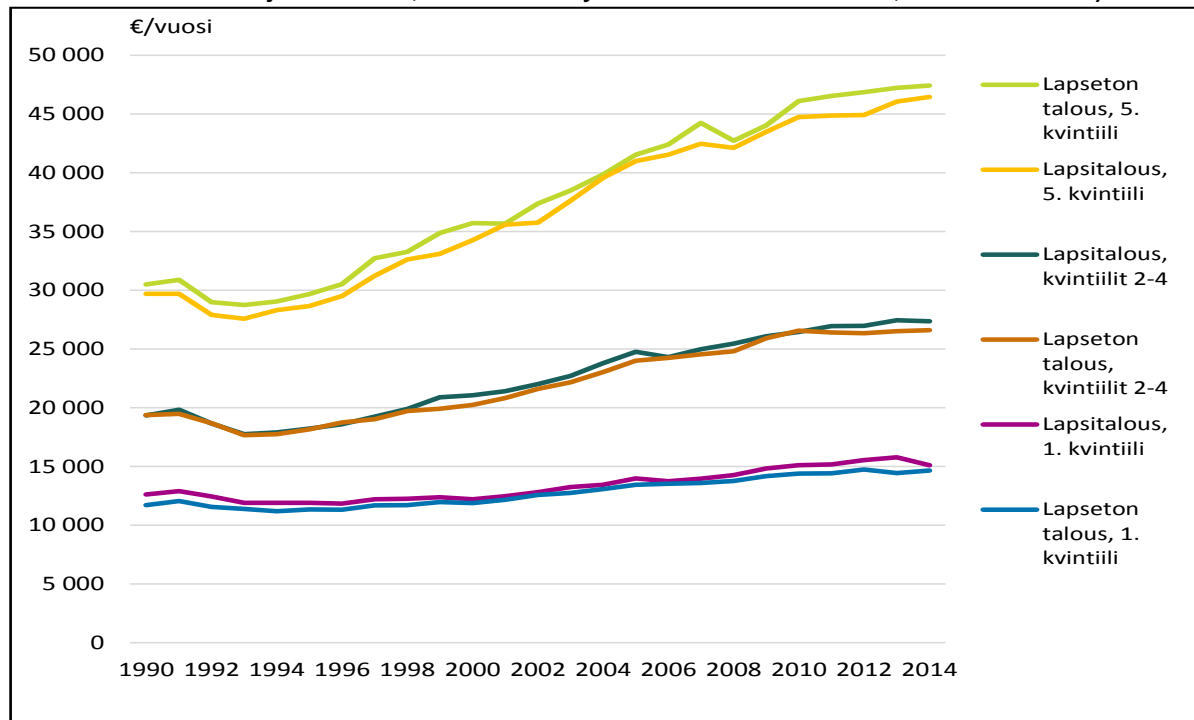
Kuvio 6. Tulokehitys erilaisissa lapsiperheissä ja kaikissa kotitalouksissa 2007–2014 (kotitalouksien käytettävissä oleva tulo, euroa kulutusyksikköä kohden vuodessa, mediaani, vanha tulokäsite).

Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilaston tietokantataulukot

Tärkeää on huomata, että lapsiperheiden tulokehitys on ollut varsin erilaista eri tuloviidenneksissä (kuvio 7). Alimpaan tuloviidennekseen kuuluvien lapsiperheiden tulojen kasvu on vuosina 1990–2014 ollut varsin vähäistä, ja vuonna 2013 niiden tulot alenivat. Ylimmässä tuloviidenneksessä lapsiperheiden tulot kasvoivat merkittävästi kaudella 1990–2010 ja alkoivat uudelleen kasvaa vuoden 2012 suvantovaiheen jälkeen. Pienituloisimman tuloviidenneksen perheiden tulojen vähäinen kasvu myös 2010-luvulla ja tulojen aleneminen viime vuosina selittää sitä, että lapsiperheköyhyys kääntyi uudelleen kasvuun, vaikka lapsiperheiden keskimääräiset reaalitulot pysyivät suunnilleen samoina 2012–2014 ja samalla koko väestön keskitulo aleni.

Kuvio 7. Tulotason muutos eri tuloviidenneksissä lapsettomissa ja lapsitalouksissa 1990–2014 (kotitalouksien ekvivalenttitulojen mediaani, euroa kulutusyksikköä kohden vuodessa, vanha tulokäsite).

Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilasto

Vanhempien työttömyys voi selittää jotain tulomuutoksista pikkulapsiperheissä. Isien työttömyys nousi alle 3-vuotiaiden lasten perheissä vuodesta 2009 vuoteen 2013 runsaan prosenttiyksikön (4 % → 5,2 %), mutta 3–6-vuotiaiden lasten perheissä se laski yli 2,5 prosenttiyksikköä (5,9 % → 3,2 %). Myös äitien työttömyys lisääntyi pienimpien lasten perheissä reilun prosenttiyksikön (7 % → 8,3 %) mutta leikki-ikäisten lasten perheissä yli kaksi prosenttiyksikköä (6,2 % → 8,4 %). Kaikissa lapsiperheissä keskimäärin isien työttömyysaste oli vuonna 2013 hieman pienempi (4,0 %) kuin vuonna 2009 (4,4 %). Lapsiperheiden äitien keskimääräinen työttömyysaste puolestaan nousi 5,2 prosentista 6,3 prosenttiin. (Tilastokeskus 2014a.)

Äitien kohdalla iso muutos tapahtui siinä, että alle kolmivuotiaiden lasten äitien työllisyysaste laski yli viisi prosenttiyksikköä vuodesta 2012 vuoteen 2013 (51,3 % → 46,4 %, Tilastokeskus 2014a). Lasku ei kuitenkaan jatkunut, vaan vuonna 2015 alle kolmivuotiaiden lasten äitien työllisyysaste oli taas noussut pari prosenttiyksikköä 48 prosenttiin (Pärnänen 2016). Vielä ei ole selvitetty mitä ei-työlliset äidit tekevät. Erilaisia arvioita voidaan tehdä. Osa ei-työllisistä äideistä on työttömiä työnhakijoita: alle kolmivuotiaiden lasten äitien työttömyysaste nousi lähes kaksi prosenttiyksikköä vuodesta 2012 vuoteen 2013 (6,5 % → 8,3 %).

Syntyvien lasten lukumäärä on pudonnut vuosittain 2010-luvulla, joten entistä useammat alle kolmivuotiaiden äidit eivät ole äitiys- tai vanhempainvapaalla. Myöskään pitkien tukikausien osuus kotihoidon tuen käytöstä ei ole noussut kuin vajaan prosenttiyksikön, joten kovin paljon aiempaa useampi äiti ei ole kotona kotihoidon tuella vielä kaksi vuotta täyttäneen lapsen kanssa (Kela 2015).¹⁰ Työvoimaan kuuluvien, eli työllisten ja työttömiksi työnhakijoiksi ilmoittautuneiden, osuus alle kolmivuotiaiden äideistä kuitenkin

¹⁰ Perhevapaalla olevista luokitellaan työvoimatutkimuksessa työllisiksi äitiys- ja isyysvapaalla olevat sekä ne, joiden vapaat kestävät vähemmän kuin kolme kuukautta (Tilastokeskus 2014a). Vanhempainvapaalla tai hoitovapaalla olevat äidit eivät siis lukeudu työllisiin, vaikka heillä olisikin voimassa oleva työsuhde.

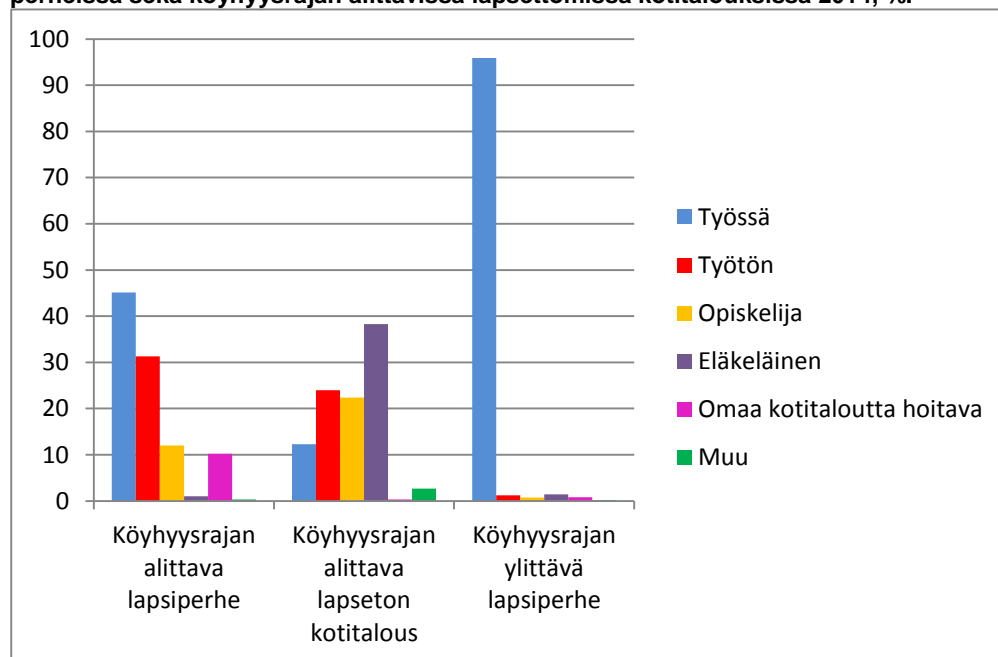
laski 55,2 prosentista 50,6 prosenttiin 2012–2013, eli aiempaa suurempi osuus pikkulasten äideistä jäi työvoiman ulkopuolelle (Tilastokeskus 2014a).

2.2 Lapsiperheiden köyhyyden taustalla työttömyyttä, niukkaa koulutusta ja työelämän muutos

Köyhyys on lapsiperheissä ilmiönä hieman erilainen kuin muissa köyhissä kotitalouksissa. Köyhyyttä selitetään yleensä työttömyydellä tai työelämän ulkopuolella olemisella. Tämä pitääkin paikkansa lapsettomissa köyhissä kotitalouksissa, joissa niin sanotut viitehenkilöt (eniten ansaitsevat henkilöt) ovat pääasiassa eläkeläisiä, työttömiä tai opiskelijoita (kuvio 8). Sen sijaan köyhistä lapsiperheistä lähes puolessa viitehenkilö, jota tässä kutsumme huoltajaksi, on töissä. Köyhyys työssäkäynnistä huolimatta onkin nimenomaan lapsiperheitä kuvaava ilmiö.

Työssäkäynnin yleisyys erottelee kuitenkin köyhyysrajan ylä- ja alapuolella eläviä lapsiperheitä (kuvio 8). Köyhyysrajan yläpuolella olevissa lapsiperheissä huoltaja on lähes aina työllinen, mutta köyhissä lapsiperheissä on selvästi muita lapsiperheitä useammin työtön huoltaja: lähes joka kolmas (31 %) köyhien lapsiperheiden huoltaja on työtön. Pienituloisia huoltajia köyhissä lapsiperheissä ovat myös opiskelijat (12 %) ja omaa kotitaloutta hoitavat (10 %). Köyhyysrajan yläpuolella elävissä lapsiperheissä lähes kaikki huoltajat (96 %) ovat ansiotyössä, työttömiä on alle prosentti ja työmarkkinoiden ulkopuolella olevia huoltajia kolme prosenttia.

Kuvio 8. Kotitalouden viitehenkilön sosio-ekonominen tausta köyhyysrajan alittavissa ja ylittävissä lapsiperheissä sekä köyhyysrajan alittavissa lapsettomissa kotitalouksissa 2014, %.

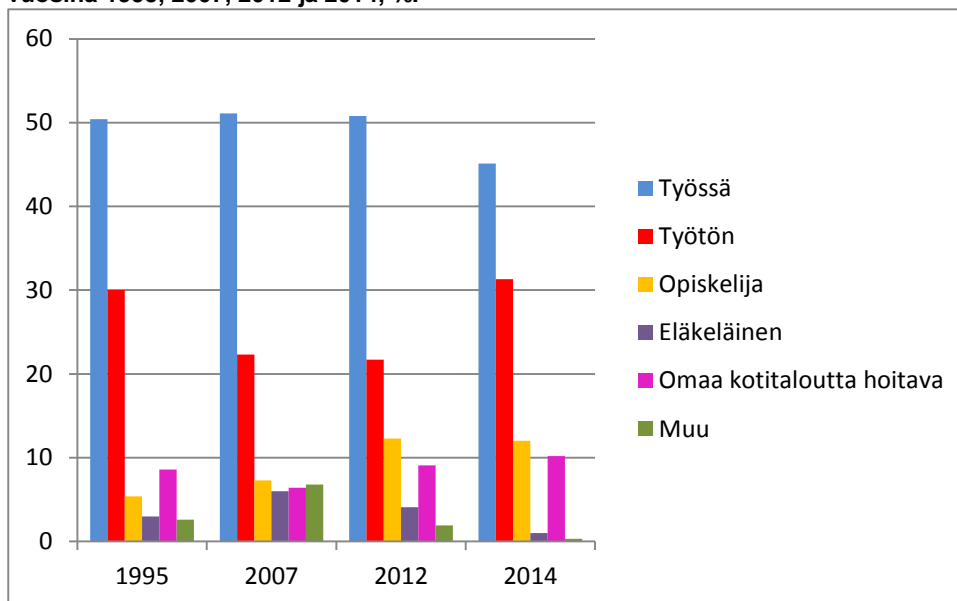

Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilasto¹¹

¹¹ Vuoteen 2014 päivitettyjä analyyseja tulonjakotilaston aikasarjoista on artikkelia varten tuottanut yliaktuaari Kaisa-Mari Okkonen Tilastokeskuksen väestö- ja elinolotilastot -yksiköstä. Näihin analyyseihin perustuvat kuviot 5 ja 7 sekä 8–11. Hän on myös kommentteillaan selkiyttänyt artikkelin tulonjakotilaston tietoihin perustuvaa alkuosaa. Kiitämme lämpimästi yhteistyöperinteemme jatkumisesta.

Köyhien lapsiperheiden huoltajien sosio-ekonomisessa taustassa on tapahtunut joitakin kiinnostavia muutoksia parinkymmenen viime vuoden kuluessa. Kuviossa 9 tarkastellaan viitevuosina vuotta 1995, jolloin lapsiperheköyhyys lähti kasvuun alhaiselta viiden prosentin tasolta, vuotta 2007, jolloin kasvu saavutti huippunsa 13,8 prosenttia, vuotta 2012, jolloin lapsiköyhyys alkoi uudelleen kasvaa pudottuaan välillä 11,3 prosenttiin, sekä viimeisintä tilastoitua vuotta 2014, jolloin lapsiköyhyys oli 11,7 prosenttia (vanhaan tulokäsitteeseen perustuvat luvut).

Kuvio 9. Kotitalouden viitehenkilön sosio-ekonominen tausta köyhyysrajan alittavissa lapsiperheissä vuosina 1995, 2007, 2012 ja 2014, %.

Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilasto

Kuvio kertoo, että työssä olevien osuus köyhien lapsiperheiden huoltajista on kaikkina vertailuvuosina ollut noin puolet, mutta on kuitenkin vuonna 2014 pienempi kuin aiempina vuosina. Työttömien huoltajien osuus oli korkeimmillaan 1995 ja 2014. Molempina vuosina kärsittiin talouslamasta. Opiskelijoiden osuus köyhien lapsiperheiden huoltajien joukossa on noussut 2010-luvulla, mikä saattaa liittyä opintorahan reaaliarvon laskuun (THL 2015a, ks. kuvio 12).¹² Omaa kotitaloutta hoitavien osuus on myös noussut lähivuosina, mikä liittyy alle kolmivuotiaiden lasten äitien työllisyysasteen selvään alenemiseen vuoden 2012 jälkeen.¹³

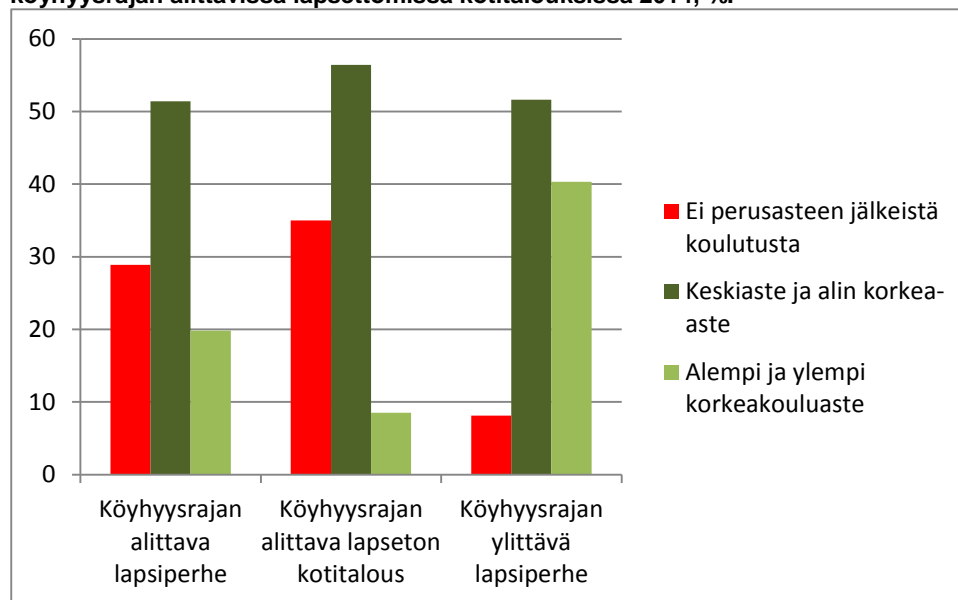
Köyhien lapsiperheiden huoltajat ovat muiden lapsiperheiden huoltajia useammin pätkätöissä sekä osa-aikaisissa ja matalapalkkaisissa töissä, jolloin ansiot vuositasolla jäävät pieniksi. Tämä puolestaan selittyy sillä, että köyhien lapsiperheiden huoltajilla on muiden lapsiperheiden huoltajia matalampi koulutustaso

¹² Opiskelijoiden osuus kaikkein lapsiperheiden huoltajista on vaihdellut yhden ja kahden prosentin välillä. Vuonna 1995 se oli yksi prosentti, myöhemmin 2000-luvun taitteen molemmin puolin pari prosenttia, mutta taas prosentin pinnassa vuosien 2004 ja 2010 välillä, minkä jälkeen se on noussut ollen kaksi prosenttia vuonna 2014. Tulos perustuu kuitenkin melko pieniin havaintomääriin tulonjakotilaston otoksessa, ja opiskelijahuoltajien osuus kaikista lapsitalouksista on hyvin pieni, joten johtopäätöksissä on syytä olla varovainen. Kuvattua vaihtelua voi kuitenkin tulkita niin, että taantuma-aikana osa nuorista vanhemmista siirtyy opiskelemaan työttömyyden sijaan.

¹³ Kotihoidon tuella olevat luetaan omaa kotitaloutta hoitaviin, mikäli heille on maksettu kotihoidon tukea suurin osa vuotta. Ryhmässä voi olla myös muita esimerkiksi lapsia kotona hoitavia vanhempia, jotka ovat työvoiman ulkopuolella.

(kuvio 10). Köyhien lapsiperheiden huoltajista reilulla neljänneksellä (29 %) ei ole perusasteen jälkeistä koulutusta, kun köyhyysrajan ylittävissä lapsiperheissä tällaisia huoltajia on vain kahdeksan prosenttia. Toisaalta köyhien lapsiperheiden huoltajista viidenneksellä on korkeakoulututkinto, joten koulutus ei välttämättä suojaa köyhyydeltä.

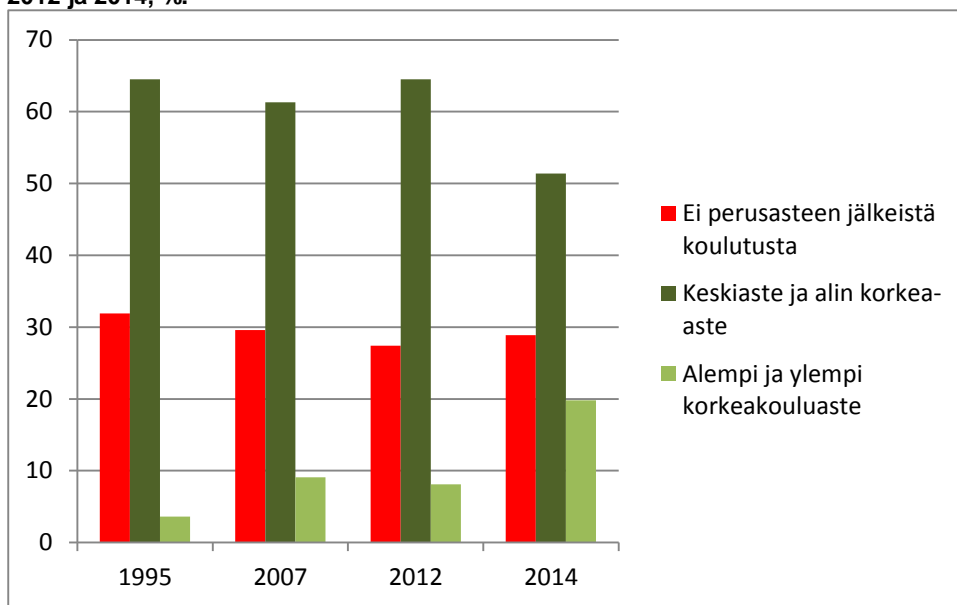
Kuvio 10. Kotitalouden viitehenkilön koulutus köyhyysrajan alittavissa ja ylittävissä lapsiperheissä sekä köyhyysrajan alittavissa lapsettomissa kotitalouksissa 2014, %.

Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilasto

Suomalaisten koulutustason nousu heijastune siinä, että parinkymmenen viime vuoden kuluessa korkeakoulutettujen huoltajien osuus köyhien lapsiperheiden huoltajista on moninkertaistunut (kuvio 11). Tämä ei kuitenkaan kuvaa vain koulutustason nousua – korkeakoulutettujen huoltajien osuus kaikkien lapsiperheiden huoltajista on yli kaksinkertaistunut 17 prosentista vuonna 1995 38 prosenttiin vuonna 2014. Se kuvaa myös korkeakoulutettujen työmarkkina-aseman epävarmistumista ja työelämän epävarmuuden ”tasa-arvoistumista” koskemaan myös korkeakoulutuksen saaneita: korkeakoulutettujen osuus köyhien lapsiperheiden huoltajista on kasvanut selvästi enemmän kuin heidän osuutensa kaikkien lapsiperheiden huoltajista. Samaan aikaan vailla peruskoulun jälkeistä koulutusta olevien osuus köyhien lapsiperheiden huoltajista on vähentynyt vain jonkin verran, ja kasvanut taas vuonna 2014.

Kuvio 11. Kotitalouden viitehenkilön koulutus köyhyysrajan alittavissa lapsiperheissä vuosina 1995, 2007, 2012 ja 2014, %.

Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilasto

Kun työttömyys ja vähäinen koulutus ovat verrattain yleisiä köyhien lapsiperheiden huoltajilla, keskeinen kysymys myös lapsiperheköyhyyden taustalla on globalisoitunut talous: kaikille ei välttämättä löydy työtä, kun työmarkkinat ja itse työ ovat muuttuneet. Vähän koulutusta vaativien työpaikkojen määrä on Suomessa vähentynyt vuoden 1987 lähes 900 000:sta noin 500 000:een vuonna 1995 ja hieman alle 300 000:een vuonna 2013 (Tilastokeskus, työssäkäyntitilaston tietokantataulukot).

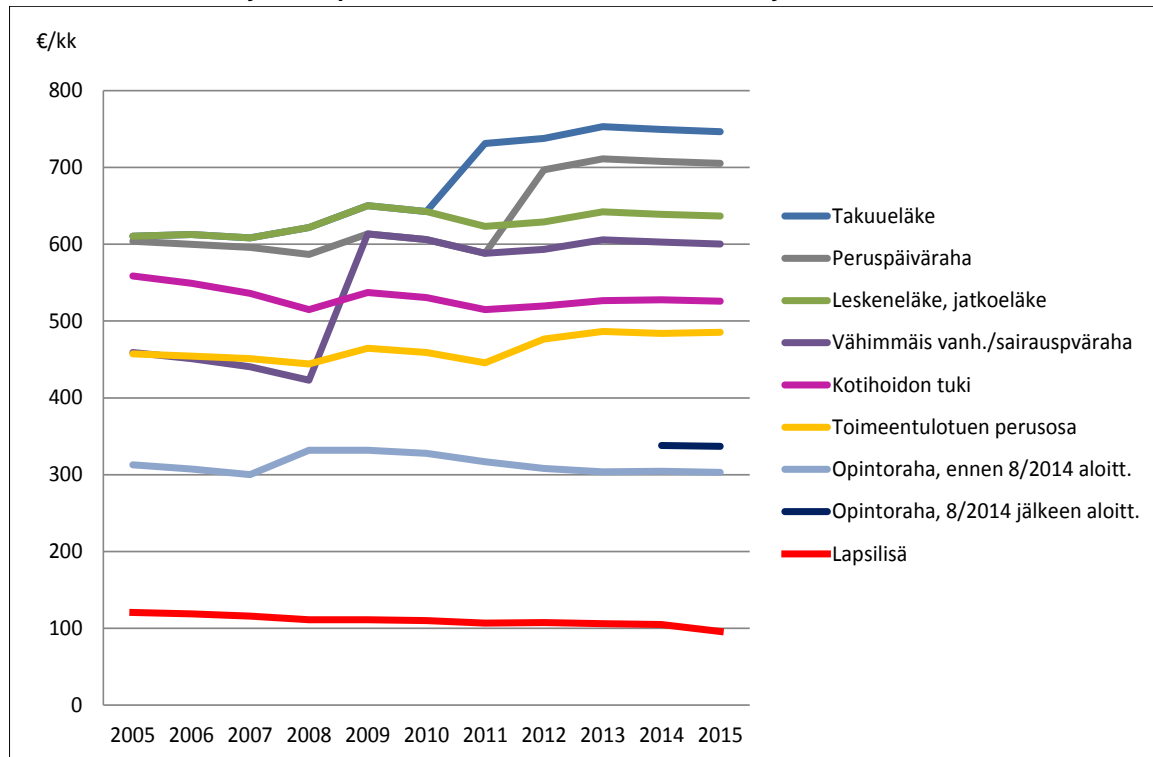
2.3 Lapsiperheiden tulonsiirtojen reaaliarvo alentunut

Edellä kuvattujen syiden vuoksi köyhät lapsiperheet ovat pitkälle riippuvaisia sosiaaliturvasta. Tulonsiirtojen osuus köyhien lapsiperheiden käytettävissä olevista tuloista on noin kolminkertainen muihin lapsiperheisiin verrattuna. Lapsiperheiden perusturva on kuitenkin kehittynyt viime vuosina eri tavoin kuin muiden väestöryhmien: samaan aikaan kun muiden väestöryhmien perusturvan taso on pysynyt ennallaan tai jopa parantunut, lapsiperheiden etuudet ovat heikentyneet (kuvio 12).

Esimerkiksi vähimmäisvanhempainraha on jäänyt uudelleen jälkeen työttömän peruspäivärahan tasosta vuonna 2008 tehdyn peruskorotuksen jälkeen, kun vuonna 2011 työttömyyspäivän rahan tasoa nostettiin, mutta vähimmäisvanhempainrahan taso jäi ennalleen. Lapsilisien ja kotihoidon tuen reaaliarvo on laskenut aina vuodesta 1995 lähtien. Lapsilisän kahdeksan prosentin leikkaus vuoden 2015 alusta heikentää toimeentuloa erityisesti pienituloisissa lapsiperheissä.¹⁴ Kotihoidon tukea käytetään valtaosassa (89 %) lapsiperheistä ainakin joitakin kuukausia vanhempainvapaan päättymisen jälkeen, 45 prosentissa perheistä yli vuoden ajan (Kela 2015). Tuen reaaliarvon lasku heijastuu näin lähes kaikkien pikkulapsiperheiden toimeentuloon. Pitkään kotihoidon tukea käyttävät muita useammin äidit, jotka eivät olleet työssä ennen lapsen syntymää, joilla on vähän koulutusta ja joilla on työttömyyskokemuksia ajalta ennen lapsen syntymää (Närvi 2014). Kotihoidon tuen reaaliarvon lasku tuntuu siis eniten perheissä, joissa pienituloisuusriski on myös näiden tekijöiden vuoksi keskimääräistä korkeampi.

¹⁴ Lapsilisän leikkausta kompensoitiin verovähennyksellä, mutta kaikkein pienituloisimmat eivät siitä hyödy, koska he eivät välttämättä maksa lainkaan veroja.

Kuvio 12. Eri väestöryhmien perusturvaetuuksien reaaliarvon kehitys 2005–2015.

Lähde: THL, Perusturvan riittävyyden arviointiraportti 2011–2015

Lapsiperheiden tulonsiirtojen heikkenemisellä on pitkä historia. 1990-luvun alun lamavuosina lapsiperheiden tulonsiirtoja (lapsilisä, vanhempainpäivärahoja ja kotihoidon tukea) leikattiin useampaan kertaan. Tämän jälkeen niihin ei tehty muutoksia kymmeneen vuoteen – 1990-luvun jälkipuoliskon talouskasvun vuosina ei satsattu lapsiperheiden toimeentuloon. (Sauli ym. 2011.) Pieniä korotuksia lapsiperheiden tulonsiirtoihin tehtiin vuosina 2004–2009 (Salmi ym. 2012). Tehdyt korotukset eivät kuitenkaan muuttaneet sitä, että tulonsiirrot lapsiperheille ovat reaaliarvoltaan pienentyneet ja jääneet jälkeen ansioiden ja elinkustannusten kehityksestä. Kaikkiaan lapsille ja perheille suunnattujen menojen osuus sosiaalimenoista alentui kahdella prosenttiyksiköllä vuodesta 1995 vuoteen 2006, pysytteli samalla 11 prosentin tasolla vuoteen 2009 ja alkoi sen jälkeen laskea ollen 10 prosenttia vuonna 2014. Samoin niiden osuus bruttokansantuotteesta alentui samana aikana runsaalla prosenttiyksiköllä 4:stä 2,8 prosenttiin ja oli vuonna 2014 hieman yli kolmen prosentin tasolla. (Tanhua & Knape 2016.)

Lapsiperheiltä on siis leikattu jo aiemmin. Juha Sipilän hallituksen ohjelmassa ja ensimmäisessä budjetissa lapsiperheiden toimeentuloon vaikutetaan edelleen usealla toimenpiteellä. Kaikkia lapsiperheitä koskettaa se, että lapsilisän indeksisidonnaisuus poistettiin. Sen lisäksi asumiskulut, sairauskulut ja liikkumiskulut nousevat.¹⁵ Pikkulapsiperheissä on heikennetty vanhempainpäivärahaa poistamalla vanhempainrahakaudelta maksettava 30 päivän korotusosa. Lisäksi on heikennetty äitiys-, isyys- ja vanhempainrahakaudelta kertyvää vuosilomaoikeutta. Kotihoidon tuki jäädytetään. Hieman isommilta lapsilta kaksinkertaistettiin aamu- ja iltapäivähoidon maksut.

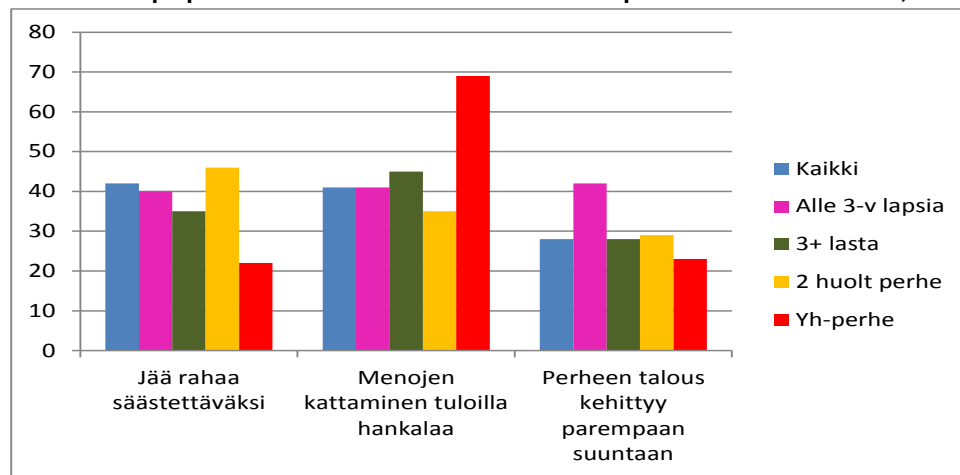
¹⁵ Asumiskuluja nostavat jäteveron, energiaveron, sähköveron, kiinteistöveron ja lämmityspolttoaineiden verojen korottaminen sekä asuntolainojen korkovähennyksen pienentäminen ja asumistuen normien jäädyttäminen; sairauskuluja nostavat lääkekorvausten ja yksityislääkärien Kela-korvausten leikkaaminen, Kelan korvaamien matkakulujen omavastuun korotus sekä terveyskeskusmaksujen nostaminen; liikkumiskuluja nostaa ajoneuvoveron korottaminen.

Valtiovarainministeriön laskelmien mukaan vuoden 2016 budjetissa toteutetut säästötoimet kohdistuivat ankarimmin lapsiperheisiin ja eläkeläisiin (Hakola-Uusitalo 2015). Lisäksi kesäkuussa 2016 allekirjoitettuun kilpailukykysovimukseen sisältyvä lomarahojen 30 prosentin leikkaus vuosina 2017–2019 julkisella sektorilla työskenteleviltä merkitsee jopa satojen eurojen vähennystä vuosituloihin. Julkisella sektorilla työskentelee 40 prosenttia naispalkansaajista ja 14 prosenttia miespalkansaajista (Tilastokeskus 2014b). Sopimukseen sisältyvä työntekijöiden sosiaalivakuutusmaksujen korotus heikentää kaikkien palkansaajien käteen jääviä tuloja. Suunnitellut veronkevennykset kompensoivat näitä palkanmenetyksiä vain osittain: julkisuudessa esitettyjen laskelmien mukaan pienituloisten yksityisen sektorin työntekijöiden ostovoima kasvaa 72 euroa ja keskituloisten alle 200 euroa vuodessa, mutta julkisen sektorin työntekijöiden ostovoima pienenee (yle.fi 2016). Vuoden 2017 budjettiesityksessä on ansiotuloverojen kevennyksen ohella myös useita valmisteverojen korotuksia ja tulonsiirtojen leikkauksia, jotka heijastuvat lapsiperheiden toimeentuloon.¹⁶

2.4 Lapsiperheiden toimeentulokokemukset

Toimeentulon heikennysten merkitystä voidaan arvioida lapsiperheiden toimeentulokokemusten valossa. Tarkastelemme ensin lapsiperheiden kokemuksia toimeentulostaan aineistona THL:n Lapsiperheiden hyvinvointi ja palvelut -tutkimuksen kysely, johon lapsiperheiden äidit (1834) ja isät (1122) vastasivat syksyllä 2012. Lapsiperheet jakautuivat kahteen pääryhmään toimeentulokokemuksissaan (kuvio 13). Kahdessa viidestä lapsiperheestä menojen kattaminen tuloilla oli enemmän tai vähemmän hankalaa, kahdessa viidestä perheestä rahaa jäi säästöön. Erittäin hankalaksi menojen kattamisen tuloilla arvioi joka kymmenes perhe, hankalaksi samoin joka kymmenes perhe ja melko hankalaksi 23 prosenttia perheistä. Toimeentulovaikauksilla on tuttu yhteys perherakenteeseen: yleisimmin ongelmia oli yksinhuoltajilla, ja heillä jäi rahaa säästettäväksi puolta harvemmin kuin lapsiperheillä keskimäärin.¹⁷ Myös monilapsisilla perheillä oli keskimääräistä useammin vaikeuksia kattaa menot tuloilla ja rahaa jäi säästettäväksi asti muita harvemmin.¹⁷ (Salmi ym. 2014.)

Kuvio 13. Lapsiperheiden kokemus toimeentulostaan perherakenteen mukaan, %.

Lähde: THL:n Lapsiperheiden hyvinvointi ja palvelut -kysely 2012

¹⁶ Myös vuonna 2017 esitetään korotettavaksi ajoneuvoveroa sekä bensiini- ja dieselveroa ja lämmityspolttoainelajien veroa. Suunniteltu päivähoitomaksujen 22 prosentin korotus peruttiin, ja vastaava tulonlisä haetaan kiinteistöveron korotuksesta. Asuntolainojen korkovähennysoikeus pienenee edelleen. Lapsilisää esitetään leikettäväksi 0,91 prosenttia ja muuta perusturva, kuten kotihoidon tukea ja työttömän peruspäivärahaa 0,85 prosenttia.
¹⁷ $p < .001$

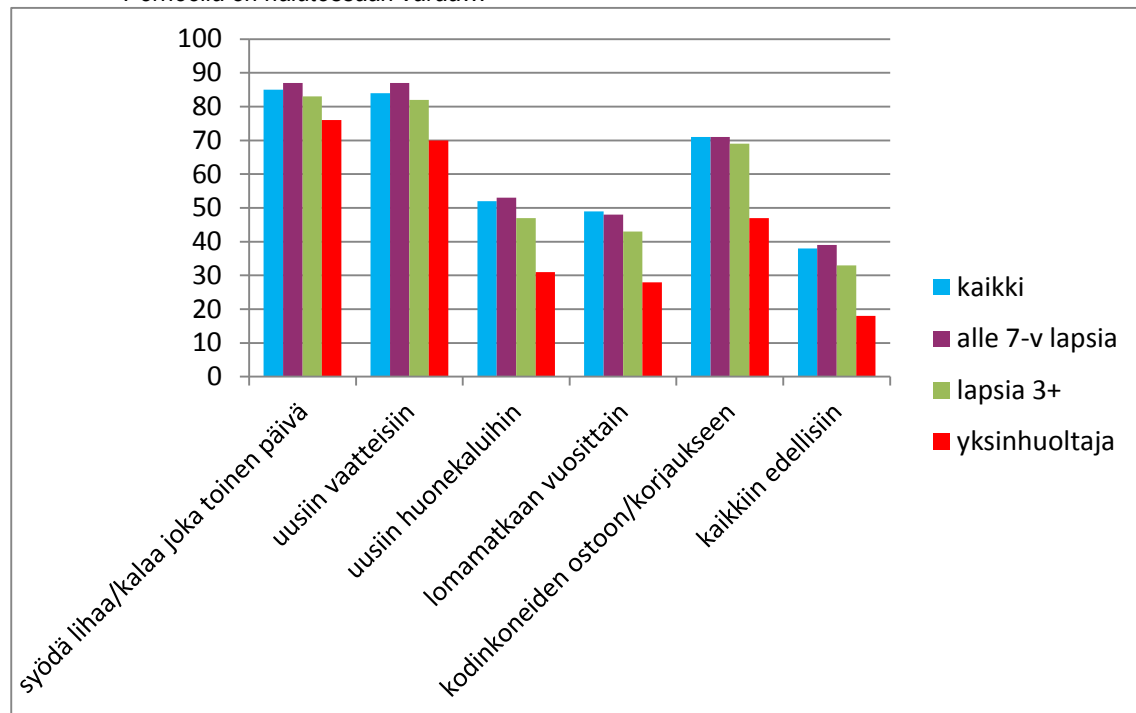
Lapsiperhekyselyyn vastanneet yksinhuoltajat olivat 83-prosenttisesti äitejä, kuten yksinhuoltajat koko väestössäkin (Tilastokeskus 2015b); yksinhuoltajien kokemuksissa painottuvat siis äitien kokemukset. Yksinhuoltajaisilla oli selvästi useammin hankalaa saada tulot riittämään menoihin kuin kahden vanhemman perheen isillä, mutta silti harvemmin kuin yksinhuoltajaäideillä. Yksinhuoltajaperheiden isien talous oli myös huomattavasti äitejä useammin niin hyvä, että rahaa jäi säästettäväksi. (Salmi ym. 2014.) Kaikkiaan yksinhuoltajaäitien toimeentulon taso on heikompi kuin yksinhuoltajaisien: yksinhuoltajaäitien palkkatulot ovat viidenneksen pienemmät kuin yksinhuoltajaisien ja yksinhuoltajaäitien talouksissa tulonsiirtojen osuus on suurempi, vaikka yksinhuoltajaäidit ja -isät ovat yhtä usein (60 %) kokopäiväisessä palkkatyössä. Köyhyysaste oli vuonna 2011 yksinhuoltajaäitien talouksissa 20 prosenttia ja yksinhuoltajaisien talouksissa 15 prosenttia. (Sauli 2013.)

Runsas neljäsnes perheistä uskoi perheen talouden kehittyvän lähitulevaisuudessa parempaan suuntaan, yksinhuoltajat selvästi muita harvemmin.¹⁷ Kahden vanhemman perheissä äideistä ja isistä yhtä moni uskoi talouden kohentumiseen. Alle kolmivuotiaiden lasten perheissä oltiin selvästi keskimääräistä useammin¹⁷ optimistisia talouden tulevaisuuden suhteen; todennäköisesti siksi, että niukka talous liittyi perhevapaiden pitämiseen ja sen odotettiin kohenevan perhevapaan päättyessä.

Toimeentulo-ongelmat heijastuvat perheen kulutusmahdollisuuksiin. Mahdollisuudet sekä perheen yhteiseen kulutukseen että lasten kulutukseen olivat jakautuneet. Kahdella viidestä perheestä oli halutessaan varaa kaikkiin aineellisen puutteen mittareina käytettyihin kulutuskohteisiin, yksinhuoltajilla puolta harvemmin¹⁷ (kuvio 14).

Kuvio 14. Lapsiperheiden kulutusmahdollisuudet perherakenteen mukaan, %.

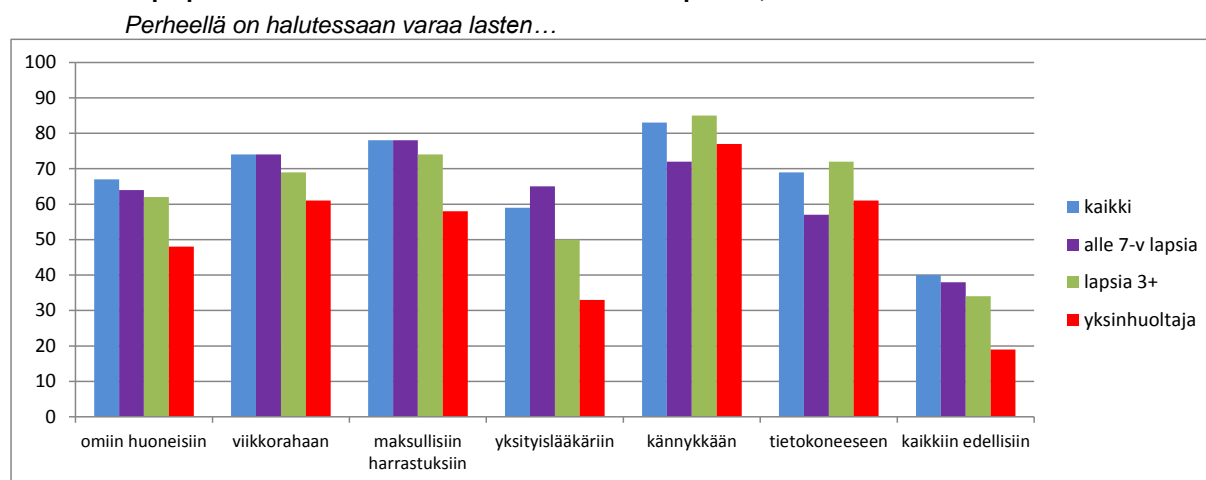
Perheellä on halutessaan varaa...

Lähde: THL:n Lapsiperheiden hyvinvointi ja palvelut -kysely 2012

Myös kaikkiin lasten nyky-yhteiskunnassa tavanomaisina pidettyihin kulutuskohteisiin oli varaa kahdella viidestä perheestä, niihinkin yksinhuoltajilla puolta harvemmin¹⁷ (kuvio 15).

Kuvio 15. Lapsiperheiden kulutusmahdollisuudet lasten tarpeisiin, %.

Lähde: THL:n Lapsiperheiden hyvinvointi ja palvelut -kysely 2012

2.5 Pikkulapsiperheiden toimeentulokokemukset

2.5.1 Aineistosta

Edellä havaittiin (kuvio 5), että kahden huoltajan lapsiperheissä köyhyysaste on korkein ja kasvanut vuoden 2012 jälkeen jyrkimmin perheissä, joissa nuorin lapsi on alle kouluikäinen. Samalla tasolla, mutta lievemmin kasvanut köyhyysaste on perheissä, joissa kaikki lapset ovat alle kouluikäisiä. Seuraavaksi tarkastelemmekin nimenomaan pikkulapsiperheiden toimeentulokokemuksia THL:n perhevapaatutkimuksen kyselyaineiston avulla. Perhevapaakysely tehtiin erikseen äideille (3029) ja isille (2161), eivätkä vastaajat ole samasta perheestä. Vertailemme heidän vastauksiaan lapsiperhekyselyyn vastanneiden äitien ja isien kokemuksiin (Salmi ym. 2014).

Perhevapaakyselyn vastaajat ovat monella tavalla erityinen ryhmä vanhempia. Varsinkin äidit ovat toimeentulon kannalta rakenteellisesti erityinen ryhmä, koska äideistä kaksi viidestä oli vielä vastaushetkellä hoitamassa silloin noin parivuotiasta lastaan kotihoidon tuella¹⁸; lähes puolet äideistä (46 %) oli töissä ja joka seitsemäs (14 %) teki jotain muuta, useimmiten opiskeli tai oli työtön (Närvi 2014). Perhevapaakyselyyn vastanneet isät puolestaan ovat isiä, jotka olivat käyttäneet ainakin jotakin perhevapaata – noin viidennes suomalaisista isistä ei käytä perhevapaita lainkaan (Saarikallio-Torp & Haataja 2016).¹⁹ Pidempiä perhevapaita, pääasiassa ansiosidonnaisella päivärahalta korvattua isäkuukautta tai vanhempainvapaata, käyttävät puolestaan todennäköisimmin korkeasti koulutetut isät, ja varsinkin isät, joilla on korkeasti koulutettu puoliso (Isäkuukauden käyttäjät... 2.9.2014). Näissä perheissä äiti palaa perhevapaalta töihin aikaisemmin kuin perheissä, joissa isä ei käytä perhevapaita, joten näiden perheiden taloutta äidin kotihoidon

¹⁸ Kotihoidon tuki oli vuonna 2013 suuruudeltaan 341 euroa kuukaudessa, ja perheille keskimäärin maksettu tuki kaikkine lisineen oli 409 euroa kuukaudessa (Kelan tilastollinen vuosikirja 2013).

¹⁹ Perhevapaisiin ovat oikeutettuja vain isät, jotka asuvat yhdessä lapsen äidin kanssa. Perhevapaat vuonna 2006 syntyneen ensimmäisen lapsensa kanssa käyttämättä jättäneet isät olivat vapaita käyttäneitä isiä useammin vailla ammatillista koulutusta, työttömiä tai opiskelijoita, yrittäjiä ja alimpaan tuloviidennekseen kuuluvia (Saarikallio-Torp & Haataja 2016).

tuen käyttö heikentää lyhyemmän aikaa kuin muissa perheissä (Närvi 2014; Salmi ym. 2009b). Pidemmän perhevapaan pitäneitä isiä oli perhevapaakyselyn vastaajista puolet.

Koska perhevapaakysely tehtiin erikseen äideille ja isille, tietoja ei ole käytettävissä perheistä keskimäärin. Lapsiperhekyselyyn vastasivat osassa perheistä äidit, osassa isät. Edellä lapsiperhekyselyn tuloksia tarkasteltiin perheistä keskimäärin, seuraavassa äiti- ja isävastaajien vastauksia tarkastellaan erikseen, kun niitä verrataan perhevapaakyselyn tuloksiin (vrt. Salmi ym. 2014).

2.5.2 Toimeentulon kokeminen hankalaksi

Pikkulapsiperheissä menojen kattaminen tuloilla oli erittäin hankalaa tai hankalaa äitien arvioimana joka viidennessä perheessä (taulukko 2). Isät arvioivat perheidensä taloudellisen tilanteen helpommaksi, vain 14 prosenttia piti toimeentuloa hankalana tai erittäin hankalana. Lisäksi noin neljännes sekä äideistä että isistä piti menojen kattamista tuloilla melko hankalana. Lähes puolet äideistä ja runsas kolmannes isistä siis koki toimeentulossa eriasteisia hankaluuksia.

Äitien ja isien arvioiden erot voisivat heijastaa perhevapaita käyttävien isien erityispiirteitä: kun pidempiä perhevapaita käyttävien isien puoliset palaavat perhevapaalta töihin aikaisemmin kuin äidit keskimäärin, isävastaajien perheissä on äitivastaajien perheitä useammin se tilanne, että molemmat puoliset ovat jo ansiotyössä lapsen ollessa parivuotias. Koko väestössä alle kolmivuotiaiden lasten isien ansiotaso on kolminkertainen äitien ansioihin verrattuna (Sauli 2013), mutta perhevapaakyselyn äiti- ja isävastaajien kotitalouksien nettotulojen jakaumassa ei kuitenkaan ollut suuria eroja: äitien perheistä hieman isommalla osuudella (17 %) nettotulot kuukaudessa jäivät alle 2500 euron kuin isien perheistä (14 %), mutta muissa tuloryhmissä oli äitien ja isien kotitalouksia sama osuus. Toimeentulokokemusten eroja voi kuitenkin selittää myös se, että äidit vastaavat perheiden arkitaloudesta ja siten ehkä törmäävät tulojen riittävyyteen useammin kuin isät (Niemelä & Raijas 2010, Raijas & Wilska 2007). Toinen selitys voisi olla se, että kotitalouden kokonaistuloista riippumatta äidin omat tulot ovat niukat, jos hän on edelleen kotihoidon tuella. Jos vastaajat tulkitsivat toimeentulon hankaluutta suhteessa omiin tuloihinsa pikemmin kuin kotitalouden tuloihin, äitien ja isien toimeentulokokemusten eroja voivat selittää myös naisten ja miesten tuloerot: vuonna 2015 palkansaajien keskimääräiset kuukausiansiot olivat naisilla 3 038 euroa kuukaudessa, miehillä 3 646 euroa (Tilastokeskus 2016b).

Perhevapaakyselyn vastaajista harva äiti oli yksinhuoltaja (7 %) – kaikista lapsiperheiden äideistä yksinhuoltajia on 18 prosenttia (Tilastokeskus 2015b).²⁰ Siksi kaikkien äitien kokemukset heijastavat lähinnä puolisoäitien kokemuksia (taulukko 2). Yksinhuoltajaäideistä jopa puolet koki menojen kattamisen tuloilla erittäin hankalaksi tai hankalaksi, ja lisäksi lähes kolmannekselle toimeentulo oli melko hankalaa. Rahaa jäi säästöön pikkulapsiperheissä reilussa kolmanneksessa puolisoäitien perheistä mutta vain joka kymmenennellä yksinhuoltajaäidillä. Pikkulapsiperheiden isien kokemus poikkesi tässäkin äitien kokemuksesta: isien perheistä lähes puolella jäi rahaa säästöön.

²⁰ Eronneita isiä oli perhevapaatutkimuksen aineistossa vain 27, eikä heistä monikaan ollut yksinhuoltaja.

Taulukko 2. Toimeentulokokemukset pikkulapsiperheissä, %.

	Kaikki äidit (N=3009–3021)	Puolisoäidit (N=2803–2814)	Yh-äidit (N=207)	Isät (N=2146–2152)
<i>Menojen kattaminen tuloilla</i>				
erittäin hankalaa	9	8	29***	5
hankalaa	12	11	21	9
melko hankalaa	26	25	30	23
melko helppoa	40	41	16***	44
helppoa	11	11	5	13
hyvin helppoa	3	4	0	7
<i>Rahaa jää säästöön</i>	35	37	11***	45

Lähde: THL:n ja Kelan perhevapaakysely 2013*** Ero yksinhuoltajaäitien ja puolisoäitien välillä tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p < .001$)

Pikkulapsiperheiden äidit kokivat toimeentulon hankalaksi useammin kuin äidit lapsiperheissä keskimäärin sekä puolisoäitien että yksinhuoltajaäitien kohdalla. Pikkulapsiperheissä joka viides mutta lapsiperhekyselyssä joka kuudes puolisoäiti koki menojen kattamisen tuloilla erittäin hankalaksi tai hankalaksi; sama kokemus oli pikkulapsiperheiden yksinhuoltajaäideistä puolella ja kaikista yksinhuoltajaäideistä kahdella viidestä. Säästöjä kertyi puolisoäitien pikkulapsiperheistä reilulle kolmannekselle, lapsiperhekyselyn puolisoäitien perheistä lähes puolelle. Pikkulapsiperheiden yksinhuoltajaäideistä vain joka kymmenennelle jäi rahaa säästöön, kaikista yksinhuoltajaäideistä lähes joka viidennelle. Sen sijaan isien toimeentulokokemukset olivat varsin samankaltaisia perhevaiheesta riippumatta: isistä sama osuus (14 %) piti menojen kattamista tuloilla erittäin hankalana tai hankalana, ja isien perheistä lähes puolella jäi rahaa säästöön niin pikkulapsiperheissä kuin lapsiperheissä keskimäärin.

Perhevapaakyselyyn vastanneiden yksinhuoltajaäitien toimeentulokokemusten eroa suhteessa lapsiperhekyselyn yksinhuoltajaäiteihin selittää se, että perhevapaakyselyn yksinhuoltajaäidit ovat varsin erityinen ryhmä. Yksinhuoltajaäitien talouksissa nuorin lapsi on keskimäärin kymmenvuotias ja äidit itse keskimäärin 43-vuotiaita (Okkonen 2014), kun perhevapaakyselyn yksinhuoltajaäideillä nuorin lapsi oli enintään parivuotias ja äideistä joka kuudes alle 25-vuotias, kaksi kolmesta alle 35-vuotiaita. Myös perhevapaakyselyn puolisoäiteihin verrattuna yksinhuoltaja-äidit olivat selvästi nuorempia – puolisoäideistä vain harva oli alle 25-vuotias – ja heillä oli vähemmän koulutusta: kahdella kolmesta puolisoäidistä oli vähintään ammattikorkeakoulu- tai opistotasoinen koulutus, kun yksinhuoltajaäideistä lähes kolmanneksella ei ollut lainkaan ammatillista koulutusta ja kolmanneksella oli ammattikoulutasoinen koulutus.

Perhevapaakyselyyn vastanneiden yksinhuoltajaäitien toimeentulokokemusten eroa suhteessa lapsiperhekyselyn yksinhuoltajaäiteihin selittää se, että perhevapaakyselyn yksinhuoltajaäidit ovat varsin erityinen ryhmä. Yksinhuoltajaäitien talouksissa nuorin lapsi on keskimäärin kymmenvuotias ja äidit itse keskimäärin 43-vuotiaita (Okkonen 2014), kun perhevapaakyselyn yksinhuoltajaäideillä nuorin lapsi oli enintään parivuotias ja äideistä joka kuudes alle 25-vuotias, kaksi kolmesta alle 35-vuotiaita. Myös perhevapaakyselyn puolisoäiteihin verrattuna yksinhuoltaja-äidit olivat selvästi nuorempia – puolisoäideistä vain harva oli alle 25-vuotias – ja heillä oli vähemmän koulutusta: kahdella kolmesta puolisoäidistä oli vähintään ammattikorkeakoulu- tai opistotasoinen koulutus, kun yksinhuoltajaäideistä lähes kolmanneksella ei ollut lainkaan ammatillista koulutusta ja kolmanneksella oli ammattikoulutasoinen koulutus.

Taulukossa 3 kuvataan toimeentulokokemuksia eri taustatekijöiden mukaan. Toimeentulo oli sekä äitien että isien pikkulapsiperheissä hankalaa useammin, jos perheessä oli kolme tai sitä useampia lapsia, jos äiti tai isä oli työtön tai opiskelija tai hoiti lasta kotona. Koulutustaso oli lineaarisessa yhteydessä toimeentulon kokemiseen hankalaksi: mitä korkeampi koulutustaso, sitä harvempi koki toimeentulon hankalaksi. Vailla ammatillista koulutusta olevista isistä puolella ja äideistä jopa 70 prosentilla oli tällaisia kokemuksia, kun akateemisesti koulutetuista isistä niitä oli runsaalla viidenneksellä ja äideistä 29 prosentilla.

Taulukko 3. Pikkulapsiperheiden äitien ja isien toimeentulokokemukset taustatekijöiden mukaan, %.

	Toimeentulo				N	
	hankalaa		helppoa			
	äidit	isät	äidit	isät	äidit	isät
Lapsia***						
1	44	30	56	71	871	579
2	44	34	56	66	1360	1001
3+	54	49	46	51	781	555
Koulutus***						
– ei ammatillista koulutusta	70	52	30	48	333	221
– ammatillinen koulutus	59	50	41	50	744	522
– amk/opistotason koulutus	44	35	56	65	1102	792
– akateeminen koulutus	29	22	71	78	839	615
Pääasiallinen toiminta***						
– työssä	38	34	62	66	1403	1993
– kotona	52	53	48	47	1198	45
– tekee muuta	61	73	39	27	420	112
Kotitalouden nettotulot €/kk**						
– alle 2500	76	63	24	37	447	284
– 2501–3500	52	46	48	54	1021	749
– 3501–5500	28	21	72	79	945	739
– yli 5500	20	13	80	88	250	200
Työsuhte ennen lapsen syntymää***						
– oli	41	36	59	64	2027	2042
– ei ollut	58	51	42	49	994	110
Työssä ennen lapsen syntymää***						
– oli	42	36	58	64	2082	2050
– ei ollut	56	50	44	50	939	102
N					2062– 3021	1795– 2152

Lähde: THL:n ja Kelan perhevapaakysely 2013*** Toimeentulokokemusten ero ko. taustatekijän mukaan tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p < .001$)** Toimeentulokokemusten ero ko. taustatekijän mukaan tilastollisesti merkitsevä ($p < .01$)

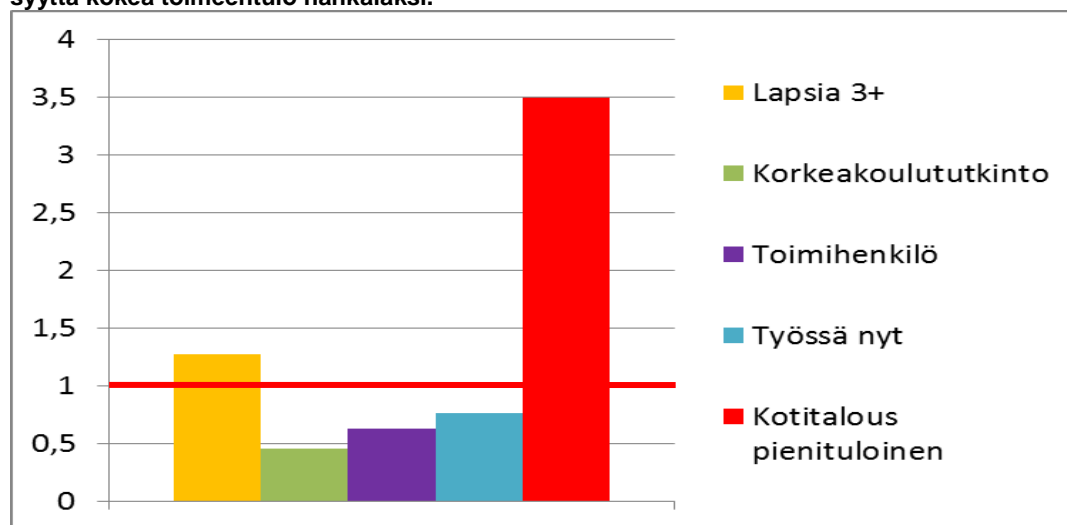
Äidin ja isän tilanne ennen lapsen syntymää heijastui myös toimeentulokokemuksiin: jos äiti tai isä ei ollut silloin työssä, tai hänellä ei ollut työsuhte voimassa lapsen syntyessä, toimeentulo oli selvästi useammin hankalaa lapsen ollessa parivuotias. Isillä lisäksi nykyiseen työhön liittyvä epävarmuus oli yhteydessä toimeentulokokemuksiin. Jos isä koki nykyisessä työssään epävarmuutta työsuhteen jatkumisesta tai työttömyyden uhkaa, hänen perheellään oli useammin hankaluuksia saada tulot riittämään menoihin. Äideillä vastaavaa yhteyttä työn jatkumisesta koetun epävarmuuden ja toimeentulokokemusten välillä ei ollut. Äideillä puolestaan työn osa-aikaisuus lisäsi kokemuksia toimeentulon hankaluudesta.

Äitien ja isien toiminta vastaushetkellä oli yhteydessä toimeentulokokemuksiin. Työssä olevista äideistä ja isistä yli kolmanneksella mutta vielä kotihoidon tuella olevista runsaalla puolella toimeentulo oli hankalaa. Useimmin toimeentulo-ongelmia oli kuitenkin äideillä (61 %) ja isillä (73 %), jotka opiskelivat tai olivat työttömiä. Kotitalouden nettotulot heijastuivat selvästi toimeentulokokemuksiin, mutta kaikissa (aineiston sisäisissä) tuloryhmissä äidit kokivat toimeentulon hankalaksi useammin kuin isät. Varsinkin alimassa tuloryhmässä äitien ja isien välinen ero on selvä. Tämä saattaa johtua juuri siitä, että äiti on vastaushetkellä ollut melko pitkään kotihoidon tuella tai on sillä edelleen, ja perheen pienituloisuus johtuu ennen kaikkea hänen pienistä tuloistaan.

Arviot toimeentulon hankaluudesta tai helppoudesta ovat subjektiivisia. Toimeentulon kokemisen subjektiivisuus ja riippuvuus perheen kokonaistilanteesta ilmeni myös siinä, että vaikka kotitalouden nettotuloilla oli selvä lineaarinen yhteys toimeentulon kokemiseen hankalaksi, myös (aineiston sisäisessä luokittelussa) ylimpään tuloryhmään kuuluvissa perheissä joka viides äiti ja noin joka kymmenes isä piti menojen kattamista tuloilla hankalana. Pikkulapsiperheissä erityisesti asumiseen liittyvät menot ovat usein korkeat; valtaosalla lapsiperheistä on asuntovelkaa (Sauli ym. 2011). Nuorten ihmisten velkaantuneisuus lisääntyy muutoinkin lasten syntymän myötä, ja muihin nuoriin aikuisiin verrattuna perhevapaalla olevilla on yleisimmin velkaa (Majamaa & Rantala 2016). Näin ollen näennäisesti hyvilläkin tuloilla toimeentulo voi olla niukkaa. Toisaalta neljännes aineiston pienituloisimmissa kotitalouksissa elävistä äideistä ja yli kolmannes isistä piti toimeentuloa helppona.

Analysoimme edellä kuvattuja, toimeentulokokemusten eroja selittäviä äitien ja isien sosio-ekonomisia ja työtilanteeseen liittyviä tekijöitä yhtä aikaa logistisen regressioanalyysin avulla. Analyysi osoitti, että kun muut tekijät otettiin huomioon, pikkulapsiperheiden äidit kokivat toimeentulon hankalaksi kolme ja puoli kertaa todennäköisemmin silloin, kun kotitalous on pienituloinen. Tämä tuntuu itsestään selvältä, vaikka kaikki pienituloisimmissakaan kotitalouksissa elävät eivät kokeneet toimeentuloa hankalaksi. Monilapsisuus nosti todennäköisyyttä jonkin verran. Todennäköisyyttä toimeentulon kokemisesta hankalaksi puolestaan vähensi puolella se, että äidillä on korkeakoulututkinto tai hän on toimihenkilöasemassa. Äidin työssä olo sen sijaan vähensi neljänneksellä todennäköisyyttä kokea toimeentulo hankalaksi. (Kuvio 16.) Kun kaikki edellä mainitut selittävät tekijät otettiin huomioon, äitien toimeentulokokemukset eivät olleet yhteydessä siihen, oliko äiti työssä ennen lasta, oliko hänellä työsuhte voimassa lapsen syntyessä tai oliko hänellä työttömyyskokemuksia tai kokemuksia työn epävarmuudesta.

Kuvio 16. Pikkulapsiperheiden äitien kokemusta toimeentulon hankaluudesta selittävät tekijät: millä kertoimella kukin tekijä lisää (arvo suurempi kuin yksi) tai vähentää (arvo pienempi kuin yksi) todennäköisyyttä kokea toimeentulo hankalaksi.

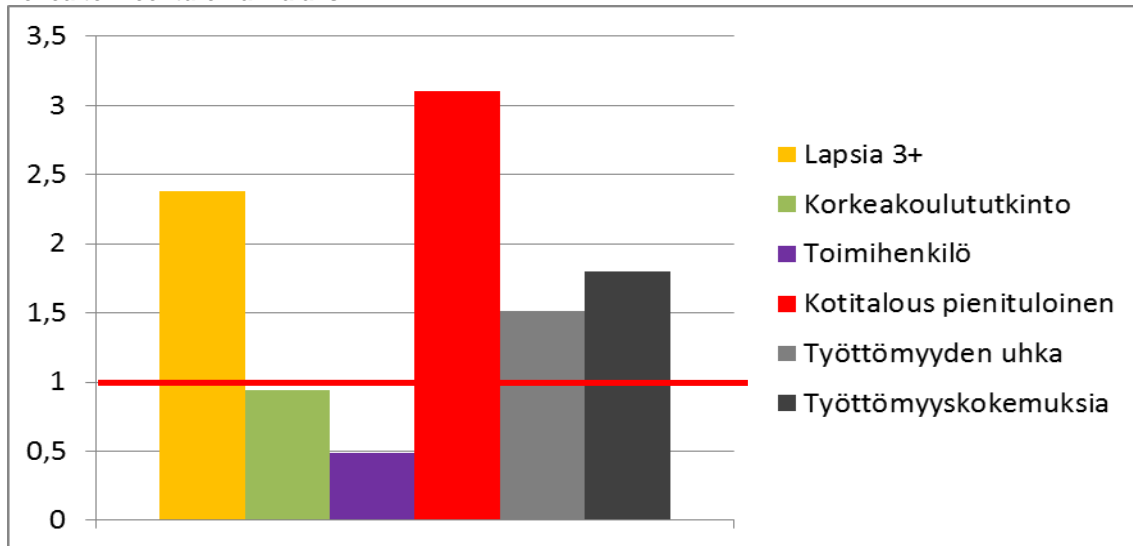

Lähde: THL:n ja Kelan perhevapaakysely 2013.

Isien toimeentulokokemuksia selittivät osin samat, osin eri tekijät kuin äideillä (kuvio 17). Samoin kuin äideillä, todennäköisyyttä kokea toimeentulo hankalaksi lisäsi eniten pienituloisuus. Monilapsisuus yli kaksinkertaisti todennäköisyyden kokemuksista toimeentulon hankaluudesta riippumatta tulotasosta. Kun monilapsisuus heijastui isien kokemuksiin vahvemmin kuin äitien, tämä saattaa johtua siitä, että monilapsisen perheen äiti on (ollut jo) pidempään kotona, eikä isä odota perheen talouteen muutosta äidin työhön paluun seurauksena; toisaalta juuri äidin pidemmän kotona olon seurauksena isän oma elatusvastuu on jo pitkittynyt. Isillä toisin kuin äideillä myös työttömyyden uhka noin puolitoistakertaisti ja aiemmat työttömyyskokemukset lähes kaksinkertaistivat todennäköisyyden kokea toimeentulo hankalaksi. Näin ollen

riippumatta nykyisestä tulotilanteesta sekä aiempi että uhkana oleva kokemus työttömyydestä olivat pikkulapsiperheiden isillä yhteydessä toimeentulon kokemiseen hankalaksi; tämä saattaa liittyä isien kokemaan elatusvastuuseen (vrt. Eerola 2015). Isillä vain toimihenkilöasema vähensi todennäköisyyttä kokea toimeentulo hankalaksi.

Kuvio 17. Pikkulapsiperheiden isien kokemusta toimeentulon hankaluudesta selittävät tekijät: millä kertomella kukin tekijä lisää (arvo suurempi kuin 1) tai vähentää (arvo pienempi kuin yksi) todennäköisyyttä kokea toimeentulo hankalaksi.

Lähde: THL:n ja Kelan perhevapaakysely 2013.

2.5.3 Arvio perheen taloudellisesta tilanteesta ja sen kehittymisestä

Edellä lapsiperhekysely kertoi, että pikkulapsiperheissä odotettiin selvästi muita lapsiperheitä useammin perheen talouden kehittyvän parempaan suuntaan. Perhevapaakyselyn vastaajilta kysyttiin miten talous oli kehittynyt lapsen syntymän jälkeisinä parina vuotena (taulukko 4). Äitien arviot jakautuivat karkeasti ottaen kolmii: vajaa kolmannes arvioi taloutensa edenneen parempaan suuntaan, kolmannes huonompaan, ja runsas kolmannes arvioi tilanteen pysyneen ennallaan. Yksinhuoltajaäideistä yhtä moni kuin muista äideistä arvioi taloudellisen tilanteensa pysyneen samana, mutta lähes puolet totesi sen muuttuneen huonommaksi ja vain viidennes arvioi taloutensa parantuneen. Isät arvioivat perheidensä talouden kehityksen olleen suotuisampaa kuin äidit: kolmasosa arvioi talouden kehittyneen edeltävinä parina vuotena parempaan suuntaan, kaksi viidestä arvioi sen pysyneen ennallaan ja reilu neljännes arvioi talouden menneen huonompaan suuntaan. Tätäkin eroa voi tulkita niin, että taloutta arvioidaan omien tulojen pikemmin kuin koko kotitalouden tulojen perusteella, ja isien tulokehitykseen perhevapaan pitämisellä ei ole suurta vaikutusta, koska isien pitämät vapaat ovat huomattavasti lyhyempiä kuin äitien perhevapaat.²¹

²¹ Vuosina 2012 ja 2013 isät käyttivät isäkuukauden päivistä keskimäärin 21 arkipäivää eli runsaat kolme viikkoa. Lisäksi isät käyttivät silloista 1–18 arkipäivän isyysvapaata keskimäärin 15 päivää. (Kela 2015.) Molempia vapaita käyttäneet isät olivat siis vapaalla keskimäärin kuusi viikkoa.

Taulukko 4. Pikkulapsiperheiden vanhempien arvio perheen taloudellisesta tilanteesta, %.

	Kaikki äidit	Puolisoäidit	Yh-äidit	Isät
<i>Talous kehittynyt 2011–2013</i>				
parempaan suuntaan	29	30	19***	34
huonompaan suuntaan	34	34	46***	26
pysynyt ennallaan	36	36	34	40
<i>Taloudellinen tilanne nyt</i>				
erittäin hyvä	3	4	0,5	5
hyvä	27	28	7***	28
kohtalainen	51	52	49	53
huono	14	13	26***	12
erittäin huono	5	3,5	18***	2

Lähde: THL:n ja Kelan perhevapaakysely 2013*** Ero yksinhuoltajaäitien ja puolisoäitien välillä tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p < .001$)

Vastaushetken taloudellinen tilanne oli hyvä kolmanneksessa kahden huoltajan perheistä sekä äitien että isien arvioissa (taulukko 4). Äideistä hieman useampi kuin isistä piti kuitenkin nykytilannetta huonona. Yksinhuoltajaäideistä harvempi kuin joka kymmenes piti taloudellista tilannettaan hyvänä, ja huono se oli lähes puolella, eli yli kaksi ja puoli kertaa useammin kuin puolisoäideillä. Puolisoäiteihin verrattuna viisinkertainen osuus eli lähes joka viides yksinhuoltajaäiti arvioi taloudellisen tilanteensa erittäin huonoksi. Tämä selittyy sillä, että yksinhuoltajaäitien taloudellinen tilanne oli niukka jo ennen lapsen syntymää huomattavasti useammin kuin puolisoäideillä. Heillä oli myös ollut useammin työttömyyskokemuksia ennen lapsen syntymää ja harvemmin työsuhde voimassa lapsen syntyessä. Yksinhuoltajaäidit eivät olleet pitkään (vielä lapsen ollessa parivuotias) kotihoidon tuella merkitsevästi useammin kuin puolisoäidit, mutta parivuotiaan kuopuksen yksinhuoltajaäiti oli puolisoäitiä harvemmin työssä ja useammin työtön tai opiskelija – mikä liittyy myös siihen, että yksinhuoltajaäidit olivat nuorempia ja kolme kertaa useammin (vielä) vailla ammatillista koulutusta kuin puolisoäidit.

Taloudellisen tilanteensa erittäin huonoksi arvioivien osuutta yksinhuoltajista voidaan kuitenkin pitää jopa alhaisena siihen nähden, että huolimatta yksinhuoltajaperheiden köyhyysasteen laskusta 2010-luvulla se kuitenkin oli vuonna 2014 edelleen 26 prosenttia (ks. kuvio 4) ja yksinhuoltajaäideistä 26,5 prosenttia sai toimeentulotukea (THL 2015b). Perhevapaakyselyyn vastanneista yksinhuoltajaäideistä lähes puolella nettotulot olivat alle 1000 euroa kuukaudessa, eli selvästi alle köyhyysrajan. Osalla niukka taloudellinen tilanne oli tilapäinen, perhevapaalla oloon liittyvä vaihe, mutta osalla se oli jatkunut pidempään eivätkä odotukset tilanteen muuttumisesta ehkä olleet korkealla vähäisen koulutuksen tai aiempien työttömyyskokemusten vuoksi.

Kokemus perheen talouden kehittymisestä parin viimeksi kuluneen vuoden aikana oli selvästi yhteydessä siihen, kokiko vastaaja perheen toimeentulon hankalaksi vai helpoksi (taulukko 5). Lähtökohtaisesti voisi olettaa, että kun jommankumman tai molempien vanhempien ollessa perhevapaalla perheen tulot alenevat, kaikkien vastaajien mielestä toimeentulo olisi mennyt lapsen syntymän jälkeen huonompaan suuntaan. Kuitenkin näin arvioivat selvästi useammin ne äidit ja isät, jotka kokivat toimeentulon hankalaksi – heistä puolet teki tämän arvion. Sen sijaan niissä perheissä, joissa menojen kattaminen tuloilla oli helppoa, vain yksi viidestä puolisoäidistä ja runsas kymmenesosa isistä arvioi talouden kehittyneen perhevapaan aikana huonompaan suuntaan; toimeentulon helpoksi kokevista yksinhuoltajaäideistäkin alle kolmannes arvioi sen heikenneen lapsen syntymän jälkeen. Näyttäisi siis siltä, että jos toimeentulo koetaan helpoksi, sitä eivät perhevapaan aikana väliaikaisesti heikkenevät tulot kovin usein vaikeuta. Toki myös osassa perheistä työelämässä olevan vanhemman (yleensä isän) ansiotaso nousee samoina vuosina, kun toinen vanhempi (yleensä äiti) on perhevapaalla.

Jos toimeentulo koettiin hankalaksi, talous oli selvästi harvemmin kehittynyt perhevapaan aikana parempaan suuntaan tai edes pysynyt ennallaan. Kolmanneksella toimeentulonsa hankalaksi kokevista äideistä ja

isistä perheen talous oli pysynyt ennallaan ja vain joka kuudes toimeentulon hankalaksi kokeva äiti ja isä arvioi perheen talouden parantuneen lapsen syntymän jälkeisinä parina vuotena. Osuudet olivat samoja myös yksinhuoltajaäideillä. Sen sijaan niissä perheissä, joissa menojen kattaminen tuloilla oli helppoa, noin kaksi viidestä äidistä ja isästä arvioi talouden kehittyneen parempaan suuntaan, samoin kaksi viidestä totesi sen pysyneen ennallaan. Äitien ja isien kokemukset olivat varsin yhdenmukaisia lukuun ottamatta sitä, että myös toimeentulon helpoksi kokevat äidit arvioivat isiä useammin perheen talouden menneen huonompaan suuntaan lähivuosina. Toimeentulonsa helpoksi kokevat yksinhuoltajat poikkesivat muista äideistä arvioissaan taloutensa kehityksestä: toimeentulon helppoudesta huolimatta yksinhuoltajaäidit arvioivat useammin taloutensa kehittyneen huonompaan suuntaan.

Taulukko 5. Pikkulapsiperheiden vanhempien arvio taloutensa kehityksestä lapsen syntymän jälkeisinä kahtena vuotena toimeentulokokemusten mukaan, %.

Perheen talous kehittynyt	Toimeentulo hankalaa			Toimeentulo helppoa		
	Äidit	Yh-äidit	Isät	Äidit	Yh-äidit	Isät
parempaan suuntaan	17	15	17	40	36	43
pysynyt ennallaan	32	35	35	40	33	44
huonompaan suuntaan	51	50	48	20	31	13

Lähde: THL:n ja Kelan perhevapaakysely 2013

Kuten edellä todettiin, arviot toimeentulon hankaluudesta tai helppoudesta ovat subjektiivisia, samoin kokemus perheen taloudellisesta tilanteesta. Myös toimeentulonsa hankalaksi kokevista isistä ja puolisoäideistä lähes kaksi kolmesta, ja yksinhuoltajaäideistäkin reilu kaksi viidestä, koki taloudellisen tilanteensa vähintään kohtalaiseksi, harva tosin hyväksi (taulukko 6). Toisaalta toimeentulonsa helpoksi kokevista vain alle kymmenesosa piti taloudellista tilannettaan erittäin hyvänä, yksinhuoltajista vain kaksi prosenttia. Myös heistä lähes puolet piti taloudellista tilannettaan vain kohtalaisena, ja suunnilleen sama osuus hyvänä, isät harvemmin kuin äidit. Toimeentulon helpoksi kokevista yksinhuoltajaäideistä yli kaksi kolmesta piti taloudellista tilannettaan kohtalaisena, alle kolmasosa hyvänä. Kuitenkaan lähes kukaan toimeentulonsa helpoksi kokeva ei arvioinut taloudellista tilannettaan huonoksi.

Taulukko 6. Pikkulapsiperheiden vanhempien arvio taloudellisesta tilanteestaan toimeentulokokemusten mukaan, %.

Perheen taloudellinen tilanne	Toimeentulo hankalaa			Toimeentulo helppoa		
	Isät	Puolisoäidit	Yh-äidit	Isät	Puolisoäidit	Yh-äidit
erittäin hyvä	0	0	0	8	6	2
hyvä	5	4	2	42	47	29
kohtalainen	59	59	43	49	46	69
huono	30	29	32	2	1	0
erittäin huono	7	8	24	0	0	0

Lähde: THL:n ja Kelan perhevapaakysely 2013

2.5.4 Toimeentulokokemusten yhteys lapsuuden perheen taloudelliseen tilanteeseen

Tutkimukset viittaavat siihen, että toimeentulo-ongelmat periytyvät (ks. esim. Moisio & Karvonen 2007). Perhevapaakyselyyn vastanneilta kysyttiin millaiseksi he kokivat perheensä taloudellisen tilanteen suurimman osan lapsuuttaan. Äitien ja isien mielikuva lapsuuden perheensä taloudellisesta tilanteesta sijoittui kahteen pääryhmään: noin kaksi viidestä piti lapsuudenperheensä taloudellista tilannetta vähintään hyvänä, samoin noin kaksi viidestä kohtalaisena. Huonoksi tai erittäin huonoksi lapsuuden perheensä toimeentulon

arvioi vajaa viidennes puolisoäideistä, viidennes yksinhuoltajaäideistä ja 13 prosenttia isistä. Isien arviot olivat myös lapsuuden perheen talouden suhteen myönteisempiä kuin äitien: ne sijoittuivat hieman useammin ”kohtalaiseen” ja hieman harvemmin ”huonoon” kuin äitien. (Taulukko 7.)

Taulukko 7. Pikkulapsiperheiden vanhempien kokemukset oman lapsuuden perheensä taloudellisesta tilanteesta, %.

<i>Lapsuuden perheen taloudellinen tilanne</i>	Puolisoäidit	Yh-äidit	Isät
erittäin hyvä	6	6	4
hyvä	35	35	35
kohtalainen	42	39	47
huono	15	16	12
erittäin huono	2	4	1
N	3011	207	2147

Lähde: THL:n ja Kelan perhevapaakysely 2013

Taulukossa 8 verrataan mielikuvaa lapsuuden perheen taloudellisesta tilanteesta äitien ja isien arvioon oman perheensä toimeentulon hankaluudesta tai helppoudesta. Sekä puolisoäidit että isät kokivat nykyhetken toimeentulon hankalaksi useammin, jos heidän omassa lapsuuden perheessään taloudellinen tilanne oli ollut heidän arvionsa mukaan huono. Ja kääntäen: varsinkin isät kokivat oman perheen toimeentulon helpoksi useammin, jos myös lapsuuden perheen talous oli ollut hyvä. Toisaalta kuitenkin puolet niistä puolisoäideistä ja isistä, jotka sanoivat lapsuuden perheensä taloudellisen tilanteen olleen huono, kokivat oman perheensä toimeentulon helpoksi. Kaksi viidestä hyvässä taloudellisessa tilanteessa eläneestä lapsuuden perheestä tulevasta puolisoäidistä ja kolmannes isistä koki sen sijaan omassa pikkulapsiperheessään hankaluuksia toimeentulossa. Yksinhuoltajaäideillä ei yhteyttä nykyisten toimeentulokokemusten ja lapsuuden perheen kokemusten välillä ollut.

Taulukko 8. Pikkulapsiperheiden vanhempien toimeentulokokemusten yhteys arvioon oman lapsuuden perheensä taloudellisesta tilanteesta, %.

Toimeentulo	Lapsuuden perheen taloudellinen tilanne								
	hyvä			kohtalainen			huono		
	Puolisoäidit	Yh-äidit	Isät	Puolisoäidit	Yh-äidit	Isät	Puolisoäidit	Yh-äidit	Isät
hankalaa	41	78	33	46	83	37	48*	78	46***
helppoa	59	22	67	54	17	63	52	22	54
N	1159	86	841	1175	80	1015	470	41	291

Lähde: THL:n ja Kelan perhevapaakysely 2013

* Puolisoäideillä ero lapsuuden perheen tilanteen mukaan tilastollisesti melkein merkitsevä ($p < .05$)

*** Isillä ero lapsuuden perheen tilanteen mukaan tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p < .001$)

Yhteyksiä lapsuuden perheen ja oman perheen toimeentulokokemuksilla siis on kahden huoltajan perheen vanhemmilla, mutta ne eivät ole kovin kategorisia. Pikkulapsivaihe, erityisesti perhevapaiden kausi, on perheiden talouden kannalta erityinen: pikkulapsivaihe on väliaikainen vaihe ja perhevapailla olo yleensä melko lyhytkestoista. Kun pikkulapsiperheiden äidit ja isät arvioivat tämänhetkistä tilannettaan, kokemus kuvaa tilannetta ”nyt”, kun taas arvio lapsuuden perheen taloudellisesta tilanteesta kuvaa pitempää aikakautta, jopa yli vuosikymmentä. Joku vastaaja voi arvioida lapsuudenperheensä tilannetta suhteessa omaan nykytilanteeseensa, toinen taas suhteessa muihin lapsuuden aikana tuntemiinsa perheisiin (Moisio & Karvonen 2007). Pikkulapsiperheen taloudellisella tilanteella voi kuitenkin olla yhteyksiä myös pidempään

jatkuneisiin tai jatkuviin toimeentulo-ongelmiin, kun pitkään kotihoidon tukea käyttävät äidit ovat samalla niitä, joilla on muita äitejä enemmän työttömyyskokemuksia ja vähemmän koulutuksen tuomia mahdollisuuksia löytää työtä (Närvi 2014). Toimeentulo-ongelmien periytymisriskin vuoksi näiden perheiden vanhemmilla voi olla muita useammin kokemuksia toimeentulo-ongelmista lapsuuden perheissään.

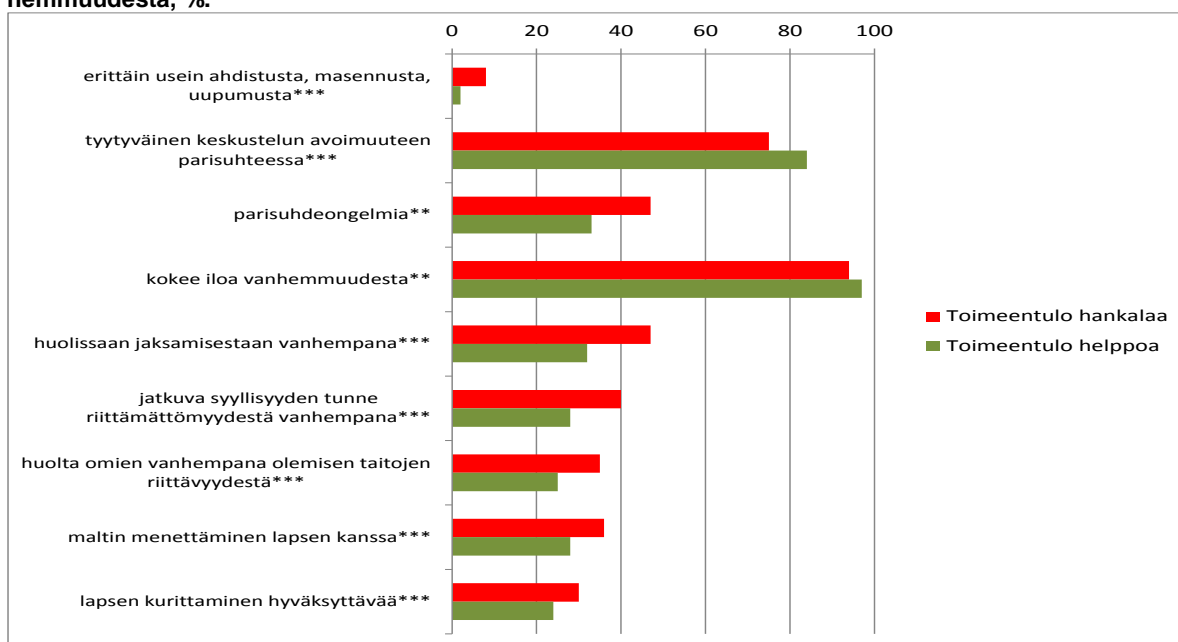
2.6 Toimeentulo ja hyvinvointi lapsiperheissä

Toimeentulo-ongelmat sekä kuormittavat perheen arkea että periytyvät ja lisäävät lasten ja nuorten syrjäytymisriskiä. Jenni Leinosen 1990-luvun laman kokemuksista tekemän väitöskirjatutkimuksen mukaan toimeentulo-ongelmat lisäävät vanhempien ahdistusta ja masennusta, mikä kuormittaa vanhempien keskinäistä suhdetta. Samalla vanhemmuuden laatu muuttuu rankaisemmaksi ja vähemmän ohjaavaksi, ja kaikki tämä heijastuu niin, että myös lasten hyvinvointi ja mielenterveys heikkenevät. (Leinonen 2004.)

THL:n Lapsiperheiden hyvinvointi ja palvelut -kyselyaineistosta selvitimme toimeentulo-ongelmien yhteyttä lapsiperheiden vanhempien kokemuksiin parisuhteesta ja vanhemmuudesta sekä huoleen lapsesta. Analyysi kertoo, että kokemusten erot ovat selviä, kun verrataan perheitä sen mukaan onko toimeentulo hankalaa vai helppoa.

Jenni Leinosen havainnot toimeentulokokemusten yhteydestä vanhempien ja lasten hyvinvointiin pätevät myös tässä aineistossa (kuvio 18). Jos perheellä oli toimeentulo-ongelmia, vanhemmat kärsivät selvästi yleisemmin erittäin usein toistuvasta masennuksesta, ahdistuneisuudesta tai uupumuksesta (vaikkakin näitä kokemuksia oli harvalla vanhemmalla). Toimeentulon hankaluus oli myös yhteydessä parisuhteen laatuun. Jos toimeentulo oli hankalaa, vanhemmat olivat harvemmin tyytyväisiä keskustelun avoimuuteen puolison kanssa ja heillä oli useammin parisuhdeongelmia. Toimeentulo-ongelmat heijastuivat myös kokemuksiin vanhemmuudesta. Lähes kaikki vanhemmat kokivat iloa ja tyytyväisyyttä vanhemmuudestaan, mutta silti harvemmin jos toimeentulo oli hankalaa. Niissä perheissä vanhemmat olivat myös useammin huolissaan omasta jaksamisestaan, riittävydestään ja taidoistaan lastensa vanhempina. Myös Leinosen havainto vanhemmuuden laadusta näkyi tuloksissa: jos perheessä oli toimeentulo-ongelmia, vanhemmat menettivät useammin malttinsa lasten kanssa ja pitivät hyväksyttävänä lapsen lievää kurittamista, kuten tukistamista tai luunapin antamista.

Kuvio 18. Toimeentulo-ongelmien yhteys lapsiperheiden vanhempien kokemuksiin parisuhteesta ja vanhemmuudesta, %.

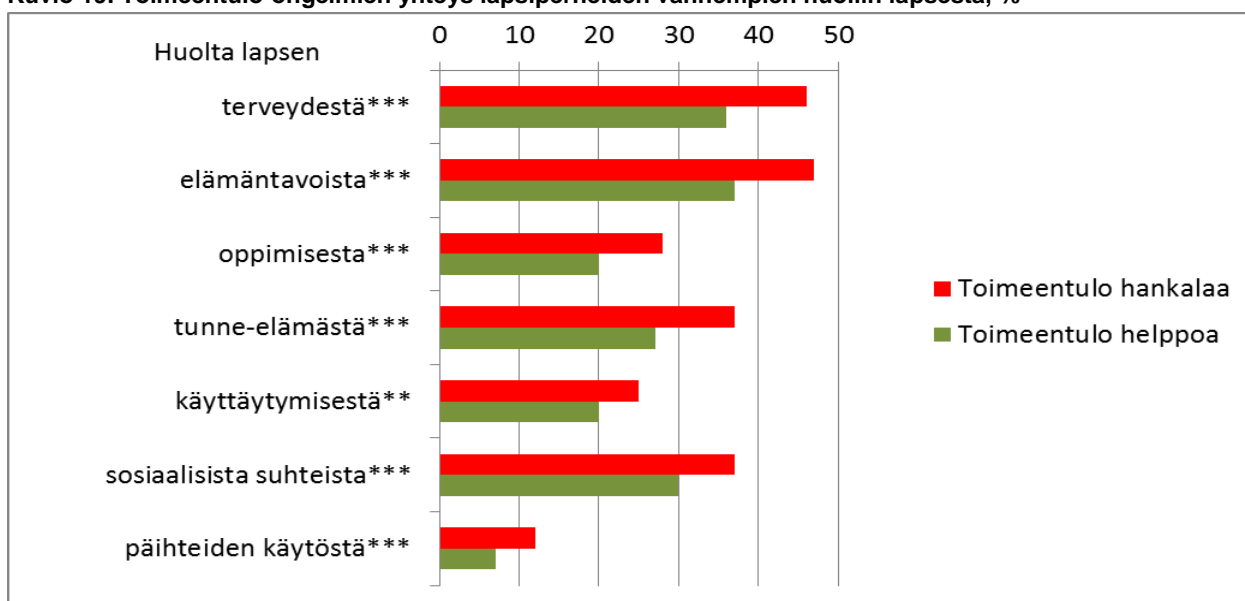
Lähde: THL:n Lapsiperheiden hyvinvointi ja palvelut -kysely 2012

*** Ero toimeentulon hankalaksi ja helpoksi kokevien välillä tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p < .001$)

** Ero toimeentulon hankalaksi ja helpoksi kokevien välillä tilastollisesti merkitsevä ($p < .01$)

Myös vanhempien huoli lapsista oli tilastollisesti erittäin merkitsevästi yleisempää niissä perheissä, joissa toimeentulo oli hankalaa (kuvio 19). Tämä koski sekä huolta lapsen fyysisestä terveydestä että huolta lapsen elämäntavoista, tunne-elämästä, sosiaalisista suhteista ja käyttäytymisestä. Myös huoli lapsen oppimisesta oli yleisempää. Kouluikäisten lasten perheissä myös lapsen päihteiden käyttö aiheutti huolta selvästi useammin toimeentulo-ongelmia kokevissa perheissä.

Kuvio 19. Toimeentulo-ongelmien yhteys lapsiperheiden vanhempien huoliin lapsesta, %

Lähde: THL:n Lapsiperheiden hyvinvointi ja palvelut -kysely 2012

*** Ero toimeentulon hankalaksi ja helpoksi kokevien välillä tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p < .001$)

** Ero toimeentulon hankalaksi ja helpoksi kokevien välillä tilastollisesti merkitsevä ($p < .01$)

Toimeentulokokemusten yhteys vanhempien kokemuksiin parisuhteesta ja vanhemmuudesta sekä huoliin lapsesta oli tilastollisesti merkitsevä riippumatta siitä, oliko vastaajana äiti vai isä (taulukko 9). Edellä näimme, että äidit arvioivat isiä useammin toimeentulon olevan hankalaa. Toimeentulon hankalaksi kokevista vanhemmistakin äidit ovat isiä useammin huolissaan omasta jaksamisestaan vanhempina, kokevat useammin syyllisyyttä riittämättömyydestään vanhempina ja epäilevät useammin vanhemmuustaitojaan. Äidit kantavat myös isiä useammin huolta lapsen fyysisestä terveydestä, elämäntavoista, tunne-elämästä ja sosiaalisista suhteista.

Taulukko 9. Toimeentulo-ongelmien yhteys lapsiperheiden äitien ja isien kokemuksiin parisuhteesta ja vanhemmuudesta sekä huoleen lapsesta, %.

	<i>Menojen kattaminen tuloilla</i>			
	äidit		isät	
	hankalaa	helppoa	hankalaa	helppoa
<i>Parisuhde, vanhemmuus</i>				
tyytyväinen keskustelun avoimuuteen parisuhteessa	71***	82	80**	87
parisuhdeongelmia	39	34	40***	28
kokee iloa ja tyytyväisyyttä vanhemmuudessa	94**	97	95	96
on huolissaan jaksamisestaan vanhempina	50***	34	40***	29
jatkuva syyllisyyden tunne riittämättömyydestä vanhempina	45***	34	30***	18
huolta omien vanhempina olemisen taitojen riittävydestä	38***	28	28***	20
maltin menettäminen ristiriitatilanteissa lapsen kanssa	37**	30	35***	24
lapsen tukistaminen/luunapin antaminen hyväksyttävää	26***	20	37*	31
tietää missä lapset ovat, kun he eivät ole kotona	95	95	91	93
<i>Huolta lapsen</i>				
fyysisestä terveydestä	49***	40	40***	30
elämäntavoista	49***	40	43***	32
oppimisesta	29***	21	26**	19
tunne-elämästä	40***	31	31***	20
käyttäytymisestä	27*	23	22*	17
sosiaalisista suhteista	40*	35	31**	23
päihteiden käytöstä	13***	7	10	7
<i>Vanhemmilla erittäin usein alakuloisuutta/masennusta, ahdistusta, uupumusta/väsymystä)</i>	17***	7	13***	6

Lähde: THL:n Lapsiperheiden hyvinvointi ja palvelut -kysely 2012

*** Ero toimeentulon hankalaksi ja helpoksi kokevien välillä tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p < .001$)

** Ero toimeentulon hankalaksi ja helpoksi kokevien välillä tilastollisesti merkitsevä ($p < .01$)

* Ero toimeentulon hankalaksi ja helpoksi kokevien välillä tilastollisesti melkein merkitsevä ($p < .05$)

Äitien yleisempi huolenkanto ei kuitenkaan selity pelkästään toimeentulon hankaluudella, koska myös toimeentulon helpoksi kokevista vanhemmista äidit raportoivat isiä useammin edellä mainituista lapseen liittyvistä huolista. Näissä perheissä äidit myös tunsivat lähes kaksi kertaa isiä useammin jatkuvaa syyllisyyttä riittämättömyydestään vanhempina. Lieneekö näillä äitien ja isien välisillä eroilla yhteyttä siihen,

että äidit käyttävät edelleen enemmän aikaa lasten kanssa kuin isät, vaikka isien ajankäyttö lastenhoitoon onkin lisääntynyt viime vuosikymmeninä (Pääkkönen & Hanifi 2011, Miettinen & Rotkirch 2012).

Toimeentulokokemusten yhteydet vanhempien kokemuksiin parisuhteesta ja vanhemmuudesta sekä huoliin lapsesta olivat tilastollisesti merkitseviä myös riippumatta siitä onko kysymys alle kouluikäisten vai kouluikäisten lasten perheistä (taulukko 10). Eri perhevaiheiden vertailu kertoo myös, että huoli maltin menettämisestä lasten kanssa ristiriitatilanteissa oli yleisempää pienten lasten perheissä kuin koululaisperheissä, kun taas syyllisyyden tunne riittämättömyydestä vanhempana ja huoli omien vanhempana olemisen taitojen riittävydestä painoi erityisesti toimeentulon hankaluudesta kärsivien koululaisperheiden vanhempia. Lapsen elämäntavoista, käyttäytymisestä ja sosiaalisista suhteista oltiin myös useimmin huolissaan toimeentulo-ongelmien vaivaamissa koululaisperheissä.

Taulukko 10. Toimeentulo-ongelmien yhteys lapsiperheiden vanhempien kokemuksiin parisuhteesta ja vanhemmuudesta sekä huoleen lapsesta alle kouluikäisten ja kouluikäisten lasten perheissä, %.

	<i>Menojen kattaminen tuloilla</i>			
	alle kouluikäisiä lapsia		kouluikäisiä lapsia	
	hankalaa	helppoa	hankalaa	helppoa
<i>Parisuhde, vanhemmuus</i>				
tyytyväinen keskustelun avoimuuteen parisuhteessa	78**	86	72***	83
parisuhdeongelmia	50***	37	45***	31
kokee iloa ja tyytyväisyyttä vanhemmuudessa	96	97	94*	96
on huolissaan jaksamisestaan vanhempana	45**	35	48***	31
jatkuva syyllisyyden tunne riittämättömyydestä vanhempana	37*	31	42***	26
huolta omien vanhempana olemisen taitojen riittävydestä	31	27	37***	24
maltin menettäminen ristiriitatilanteissa lapsen kanssa	45**	35	31***	23
lapsen tukistaminen/luunapin antaminen hyväksyttävää	32*	25	29**	24
tietää missä lapset ovat, kun he eivät ole kotona	92	93	94	95
<i>Huolta lapsen</i>				
fyysisestä terveydestä	47	42	45***	32
elämäntavoista	37**	29	52***	41
oppimisesta	34***	22	25**	19
tunne-elämästä	28*	22	43***	29
käyttäytymisestä	27	24	24**	18
sosiaalisista suhteista	28	23	42**	35
päihteiden käytöstä	4	2	16***	10
<i>Vanhemmilla erittäin usein alakuloisuutta/masennusta, ahdistusta, uupumusta/väsymystä</i>	6***	2	9***	2

Lähde: THL:n Lapsiperheiden hyvinvointi ja palvelut -kysely 2012

*** Ero toimeentulon hankalaksi ja helpoksi kokevien välillä tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p < .001$)

** Ero toimeentulon hankalaksi ja helpoksi kokevien välillä tilastollisesti merkitsevä ($p < .01$)

* Ero toimeentulon hankalaksi ja helpoksi kokevien välillä tilastollisesti melkein merkitsevä ($p < .05$)

THL:n lapsiperhekyselyn aineistosta olemme tutkineet myös toimeentulokokemusten yhteyttä vanhempien parisuhteessa ja vanhemmuudessa kokemiin voimavaroihin (Lammi-Taskula & Salmi 2014). Voimavaroina pidettiin sitä, että vanhemmat olivat erittäin tyytyväisiä parisuhteeseensa eivätkä kovin huolissaan omasta jaksamisestaan vanhempana. Voimavarojen yhteys toimeentuloon oli selvä: voimavarat olivat harvemmin hyvät, jos toimeentulo koettiin hankalaksi. Äideillä toimeentulo-ongelmien yhteys voimavaroihin oli voimakkaampi kuin isillä. Äideistä kolmanneksella voimavarat olivat hyvät jos toimeentulo oli helppoa, mutta jos toimeentulo oli hankalaa, enää 15 prosentin voimavarat olivat hyvät. Isistä puolestaan yli kolmanneksella oli hyvät voimavarat toimeentulon ollessa helppoa ja neljänneksen voimavarat olivat hyvät vielä silloinkin, vaikka toimeentulo oli hankalaa. Ero liittyy siihen, että äidit huolehtivat perheiden jokapäiväisestä kulutuksesta useammin kuin isät. Joka tapauksessa tulos kertoo, että vanhempien voimavaroja ja sitä kautta sekä heidän että lasten hyvinvointia voidaan vahvistaa muun muassa tukemalla lapsiperheiden toimeentuloa.

Mary Daly ja Grace Kelly (2015) ovat todenneet melko vähän tutkitun sitä miten pienituloiset ihmiset todellisuudessa rakentavat perhe-elämäänsä ja missä määrin he voivat toteuttaa omia ihanteitaan (ja muiden asettamia ihanteita) perhe-elämästä. Huolen kokemus ja ahdistus voikin liittyä muun muassa siihen, tai lisääntyä siksi, että toimeentulo-ongelmien vuoksi ei voida toimia perheessä niin kuin haluttaisiin tai niin kuin lähiyhteisöjen tai yhteiskunnan eri instituutioiden ihanteet edellyttäisivät. Perhe ei ole vain ”resursseja kokoava ja niitä funktionaalisesti jakava kotitalous”, vaan ”yksi harvoista ensisijaisista sosiaalisista instituutioista, joita luonnehtivat tunteet ja affektit ja jonka juuret ovat sukulaisuuteen perustuvissa normeissa, suhteissa ja identiteeteissä” (Daly & Kelly 2015, 2). Siksi toimeentulon ongelmallisuus tai helppous heijastuu perheen jäsenten voimavaroihin monella ulottuvuudella sekä toimintamahdollisuuksien että tunteiden tasolla. Toimeentulo-ongelmat kuormittavat kahteen kertaan: ne rajoittavat käytettävissä olevia (taloudellisia ja toiminnallisia) resursseja, ja ongelmien ja niiden seurausten työstäminen kuluttaa (tunne- ja toiminnallisia) resursseja (mt. 191).

2.7 Lapsiperheköyhyyden mekanismeja

Edellä kuvattujen kehityskulkujen ja tulosten valossa voidaan lapsiperheköyhyyden taustalta löytää useita mekanismeja. Ensimmäinen on vähäinen koulutus: sivuun jääminen (vähintään) ammatillisesta koulutuksesta lisää todennäköisyyttä päätyä köyhän lapsiperheen huoltajaksi. Toisena työn ja työmarkkinoiden muutos: työpaikat, joihin riittää vähäinen koulutus, ovat vähentyneet merkittävästi. Toisaalta korkeakoulutus ei enää takaa vakaata työsuhdetta ja toimeentuloa. Työmarkkinoilla määräaikaisuus, osa-aikaisuus ja itsensätyöllistäminen ovat lisääntymässä, mikä heijastuu korkeakoulutettujen vanhempien osuuden kasvuna köyhien lapsiperheiden huoltajien keskuudessa – korkeakoulutettujen osuus köyhien lapsiperheiden huoltajista on kasvanut selvästi enemmän kuin heidän osuutensa kaikkien lapsiperheiden huoltajista.

Kolmas mekanismi ovat tulonsiirrot ja niiden reaaliarvon heikkeneminen: lapsuuden perheen pitkäkestoiset toimeentulo-ongelmat lisäävät syrjäytymisriskiä nuoruudessa ja nuorilla aikuisilla. Lapsiperheen lyhytkestoisemmatkin toimeentulo-ongelmat heikentävät vanhempien voimavaroja ja lisäävät huolta lasten hyvinvoinnista ja pidentyessään johtavat riskien kasvuun. Tähän on yhteydessä neljäs mekanismi eli pienten palkkojen, asumistuen ja sosiaaliturvan yhteensovittamisen ongelmakenttä, joka ilmenee muun muassa siinä, että puolet köyhien lapsiperheiden huoltajista käy töissä.

Toimeentulon ongelmiin kietoutuu viidentenä mekanismina myös köyhyyden periytyminen. THL:n ko-horttitutkimus vuonna 1987 syntyneistä lapsista kertoo, että jos lapsuuden perheessä on pitkään jatkuvia toimeentulo-ongelmia, lapsilla ja nuorilla on useammin vähäinen koulutus, mielenterveysongelmia, huostaanottoja ja myös toimeentulovaikkeitä aikuisina (Paananen ym. 2012). Lapsuuden perheen resurssit ilmenevät vuonna 1987 syntyneiden hyvinvoinnissa ja elämänmahdollisuuksissa vielä 25-vuotiaina mm. lyhyempänä koulutuspolkuna lapsuuden perheen toimeentulo-ongelmien heijastuessa heikompana koulumenestyksenä peruskoulussa (Ristikari ym. 2016a). Varsinkin naisilla alhainen koulutustaso on puolestaan yhteydessä lasten saamiseen nuorena (Vanttaja & Järvinen 2004, Vikat 2004, Ristikari ym. 2016a). Myös lapsuuden perheen sosiaalinen ja taloudellinen huono-osaisuus ovat yhteydessä suurempaan teini-ikäisenä

synnyttämisen riskiin, ja ennen 18-vuotispäiväänsä lapsen saaneiden tyttöjen koulutustaso oli 25-vuotiaana matalampi ja heidän toimeentulotuen tarpeensa suurempi kuin muilla samanikäisillä (Leppälahti 2016).

Syrjäytymisriskit paitsi periytyvät myös kasautuvat (Ilmakunnas ym. 2015, Karvonen & Kestilä 2014). Vuonna 1987 syntyneiden kohorttitutkimuksessa nuorilla, jotka eivät opiskele tai ole töissä tai varusmiespalvelussa (niin sanottu NEET-status), oli moninkertaisesti useammin mielenterveyden ongelmia ja he saivat myös toimeentulotukea kolme kertaa useammin kuin muut nuoret. NEET-ryhmään kuului vuonna 2012 eli 25-vuotiaana 15 prosenttia ikäluokasta. Mitä useampina vuosina peruskoulun päättymisen jälkeen nuori oli kuulunut NEET-ryhmään, sitä todennäköisemmin hänellä oli näitä ongelmia. Lapsuuden perheen köyhyyden periytyminen ja sen yhteys syrjäytymisriskeihin ilmenee siinä, että mitä useampia NEET-vuosia nuorella oli, sitä useammin hänen vanhempansa olivat saaneet toimeentulotukea. (Larja ym. 2016.).

Köyhyyttä tuottaviin mekanismeihin kietoutuvat myös sukupuolten välisiä eroja tuottavat mekanismit. Sukupuolten välisen työnjaon pitkä perinne ilmenee yhtäältä siinä, että palkattoman hoivatyön päävastuu on äideillä, mistä aiheutuu äitien heikompi asema työmarkkinoilla ja uralla sekä alempi ansiotaso, joka heijastuu myös ansiosidonnaisiin tulonsiirtoihin. Työnjako ilmenee myös ansiotyössä segregaatina naisten ja miesten töihin sekä naisten töiden vähäisempänä arvostuksena, mikä osaltaan selittää naisten alempia palkkoja. Lapsiperheiden äitien henkilökohtaiset tulot ovat kaikissa perhevaiheissa huomattavasti pienemmät kuin isien tulot (Sauli 2013).

Koulutuksen ulkopuolelle jääminen puolestaan koskee useammin miehiä: ”lapsiperheissä” olevien eli 20–50-vuotiaiden kaikissa ikäryhmissä miehissä on selvästi naisia enemmän vaille peruskoulun jälkeistä tutkintoa olevia (Tilastokeskus 2014b). Tätä on selitetty muun muassa sillä, että peruskoulun organisointitapa ei ota huomioon poikien murrosiän osumista yläastevaiheeseen, jossa yhtäältä nuorilta edellytetään valmiuksia valintoihin, toisaalta luokkayhteisön ja tutun luokanopettajan tuki vähenee. Tämä aiheuttaa nuorissa uupumusta, joka voi johtaa motivaation heikkenemiseen (Salmela-Aro ym. 2009). Tutkimus viittaa siihen, että juuri koulutuksen puute jakaa nuoria työmarkkinoilla selviäviin ja työmarkkinoilla ongelmia kokeviin, ja tämä polarisaatio on miehillä voimakkaampaa kuin naisilla (Sipilä ym. 2011). Nuoria, jotka eivät joko opiskele tai ole töissä tai varusmiespalvelussa, oli 1987-kohortin 16–25-vuotiaista pojista hieman useampi kuin tytöistä (Larja ym. 2016).

Kun toimeentulo-ongelmat kuormittavat puolisoitten välistä suhdetta, ne lisäävät osaltaan eron riskiä ja tuottavat yksinhuoltajia. Sukupuolten välinen työnjako puolestaan on taustalla myös siinä, että äidit ovat useammin yksinhuoltajia kuin isät. Yksinhuoltajaperheiden pienituloisuus liittyy paitsi siihen, että käytettävissä ovat vain yhden huoltajan tulot, myös yksinhuoltajuuden naisvaltaisuuteen: yksinhuoltajaäitien ansiotaso on alempi kuin puolisoäitien tai yksinhuoltajaisien (Sauli 2013), samoin yksinhuoltajaäitien työllisyysaste ja koulutustaso ovat alempia kuin puolisoäitien (Härkönen ym. 2016). Myös puolisoäitien rooli köyhien lapsiperheiden pääasiallisina huoltajina saattaa tulevaisuudessa vahvistua: talousvastuu köyhissä kahden vanhemman lapsiperheissä voi siirtyä enemmän äideille, jos nuoret miehet jäävät naisia selvästi yleisemmin vaille peruskoulun jälkeistä koulutusta, mikä puolestaan on yksi köyhyyden aiheuttajista. Naisten miehiä alempi ansiotaso ja yleisemmät määrä- ja osa-aikaiset työsuhteet voivat tuottaa lapsiperheköyhyyttä myös tätä kautta.

Lapsiperheköyhyyden taustalla olevat mekanismit – koulutuksen puute, työn muutokset, tulonsiirtopoliittikka, kasautuminen ja periytyminen sekä näiden yhteydet sukupuoleen – ovat moniulotteisia ja usein kietoutuvat toisiinsa. Vaikka lapsiköyhyys on Suomessa vähäisempää kuin monessa muussa maassa, se kolminkertaistui runsaassa kymmenessä vuodessa 1990-luvun puolivälin jälkeen ja jäi tälle korkealle tasolle. Lapsiköyhyys on vakava ongelma, johon ei ole yksinkertaista ratkaisua. Lapsuuden perheen köyhyys säteilee yksilön elämässä laajalle ja pitkään elämäntaakalla. Siitä seuraa myös yhteiskunnalle monella alueella ilmeneviä, vaikeasti ratkottavia ja kalliiksi tulevia ongelmia. Lasten joutuminen elämään köyhässä perheessä on väärin lasta kohtaan, joka on tilanteeseen syytön. Mutta on myös lyhytnäköistä yhteiskunnan kannalta päästää lapsiköyhyys kasvamaan. Päätösluvussa pohdimme miten lapsiperheköyhyyttä voidaan yhteiskuntapolitiikan keinoin purkaa ja ehkäistä.

Lähteet

- Bardy Marjatta, Salmi Minna & Heino Tarja (2001) Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Raportteja 263/2001, Helsinki: Stakes.
- Daly Mary & Kelly Grace (2015) Families and Poverty. Everyday life on a low income. Bristol: Policy Press.
- Eerola Petteri (2015) Responsible fatherhood: A narrative approach. Jyväskylä: Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research nr 520.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6111-4>
- Härkönen Juho, Lappalainen Eevi & Jalovaara Marika (2016) Double Disadvantage in a Nordic Welfare State: A Demographic Analysis of the Single Mother Employment Gap in Finland 1987–2011. Families and Societies Working Paper Series 58 (2016).
- Ilmakunnas Ilari, Kauppinen Timo M. & Kestilä Laura (2015) Sosioekonomisten syrjäytymisriskien kasautuminen vuonna 1977 syntyneillä nuorilla aikuisilla. Yhteiskuntapolitiikka 80 (2015):3, 247–262. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015061110217>.
- Isola Anna-Maria & Suominen Esa (2016) Suomalainen köyhyys. Helsinki: Into.
[Isäkuukauden käyttäjät koulutettujen äitien koulutettuja puolisoita](http://thl.fi/tilastot/2016/02/25/20160225_01)
THL:n perhevapaatutkimuksen tuloksia 2.9.2014.
- Juutilainen Vesa-Pekka, Saarikallio-Torp Miia & Haataja Anita (2016) Perhevapaat 2013 -väestökyselyn toteutus. Kela Työpapereita 89/2016. <http://hdl.handle.net/10138/160769>.
- Jäntti Markus (2010) Lapsiköyhyydestä Suomessa. Teoksessa Hämäläinen Ulla ja Kangas Olli (toim.) Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 62–75.
- Karvonen Sakari & Kestilä Laura (2014) Nuorten aikuisten syrjäytymisvaaraan liittyvä huono-osaisuus. Teoksessa Vaarama Marja, Karvonen Sakari, Kestilä Laura, Moisio Pasi & Muuri Anu (toim.) Suomalaisen hyvinvointi 2014. Helsinki: THL, 160–177.
- Kela (2015) Kelan tilastollinen vuosikirja 2014. Helsinki: Kela.
- Lammi-Taskula Johanna & Karvonen Sakari (2014, toim.) Lapsiperheiden hyvinvointi 2014. Helsinki: THL
- Lammi-Taskula Johanna & Salmi Minna (2014) Lapsiperheiden hyvinvointi. Teoksessa Vaarama Marja, Karvonen Sakari, Kestilä Laura, Moisio Pasi & Muuri Anu (toim.) Suomalaisen hyvinvointi 2014. Helsinki: THL, 144–159.
- Larja Liisa, Törmäkangas Liisa, Merikukka Marko, Ristikari Tiina, Gissler Mika & Paananen Reija (2016) NEET-indikaattori kuvaa nuorten syrjäytymistä. Tieto & trendit 2/2016, 20–27.
- Leinonen Jenni (2004) Families in Struggle – Child Mental Health and Family Well-being in Finland During the Economic Recession of the 1990s: The Importance of Parenting. Helsinki: Stakes, Helsinki.
- Leppälahti Suvi (2016) Teenage pregnancy in Finland: trends, determinants and consequences. University of Helsinki, Faculty of Medicine. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/161882>.
- Majamaa Karoliina & Rantala Kati (2016) Nuorten aikuisten velat, velkaongelmat ja keinot talouden tasapainottamiseksi. Helsingin yliopisto, Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin Katsauksia 16/2016.
- Miettinen Anneli & Rotkirch Anna (2012) Yhteistä aikaa etsimässä. Lapsiperheiden ajankäyttö 2000-luvulla. Perhebarometri. Väestötutkimuslaitos, Katsauksia E 42/2012. Helsinki: Väestöliitto.
- Moisio Pasi (2006) Kasvanut polarisaatio lapsiperheiden parissa. Teoksessa Kautto Mikko (toim.) Suomalaisen hyvinvointi 2006. Helsinki: Stakes, 36–53.
- Moisio Pasi & Karvonen Sakari (2007) Mitä subjektiiviset kysymykset lapsuudenkodin toimeentulosta oikeastaan mittaavat? Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti 2007:44, 144–152.
- Niemelä Mikko & Raijas Anu (2014) Lapsiperheiden kulutus. Teoksessa Lammi-Taskula Johanna & Karvonen Sakari (toim.) Lapsiperheiden hyvinvointi 2014. Helsinki: THL, 106–120.
- Niemelä Mikko & Raijas Anu (2010) Lapsiperheiden kulutus ja perheen sisäinen päätöksenteko. Teoksessa Hämäläinen Ulla ja Kangas Olli (toim.) Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 118–142.
- Närvi Johanna (2014) Äidit kotona ja työssä – perhevapaavalinnat, työtilanteet ja hoivaihanteet. Yhteiskuntapolitiikka 79 (2014):5, 543–552. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201502091549>.
- Okkonen Kaisa-Mari (2014) Yhden huoltajan talouksien toimeentulo. Esitys Tilastokeskuksen tasa-arvotilastojen asiantuntijaryhmän kokouksessa 14.5.2014.
- Paananen Reija, Ristikari Tiina, Merikukka Marko, Rämö Antti & Gissler Mika (2012) Lasten ja nuorten hyvinvointi Kansallinen syntymäkohortti 1987 -tutkimusaineiston valossa. THL Raportti 52/2012. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-245-696-0>.
- Pärnänen Anna (2016) Äitien ja pienten lasten vanhempien työmarkkinatilanne. Muistio eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunnalle 17.5.2016.
- Pääkkönen Hannu & Hanifi Riitta (2011) Ajankäytön muutokset 2000-luvulla. Helsinki, Tilastokeskus.
- Raijas Anu & Wilska Terhi-Anna (2007) Huolenpitoa ja jakamista – rahan ja ajan jakautuminen suomalaisissa lapsiperheissä. Työselosteita ja esitelmää 104. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
http://www.kuluttajatutkimuskeskus.fi/files/5115/2007_104_tyoseloste_huolenpito.pdf.
- Ristikari Tiina, Törmäkangas Liisa, Lappi Aino, Haapakorva Pasi, Kiilakoski Tomi, Merikukka Marko, Hautakoski Ari, Pekkarinen Elina & Gissler Mika (2016a) Suomi nuorten kasvuympäristönä – 25 vuoden seuranta vuonna 1987 Suomessa syntyneistä nuorista aikuisista. Raportti 9/2016. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos ja Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-671-1>.

- Saarikallio-Torp Miia & Haataja Anita (2016) Isien vanhempainva-
paiden käyttö on yleistynyt. Ketkä isät vapaita käyttävät ja ketkä
eivät? Teoksessa Haataja Anita, Airio Ilpo, Saarikallio-Torp
Miia & Valaste Maria (toim.) *Laulu 573 566* perheestä. Lapsi-
perheet ja perhepolitiikka 2000-luvulla. Helsinki: Kela, 80–115.
- Salmela-Aro Katariina, Savolainen Hannu & Holopainen Leena
(2009) Depressive symptoms and school burnout during adoles-
cence: Evidence from two cross-lagged longitudinal studies.
Journal of Youth and Adolescence 38(2009):10, 1316–1327.
- Salmi Minna, Bardy Marjatta & Sauli Hannele (2004) Lapsen ja
lapsiperheiden asemasta nyky-Suomessa. Teoksessa Söderholm
Annalis, Halila Ritva, Kivitie-Kallio Satu, Mertsola Jussi & Niemi
Sirkku (toim.) *Lapsen kaltoinkohtelu*. Helsinki: Duodecim, 16–39.
- Salmi Minna, Lammi-Taskula Johanna & Närvi Johanna (2009b)
Perhevapaat ja työelämän tasa-arvo. Työ- ja elinkeinoministeriön
julkaisuja 24/2009.
http://www.tem.fi/files/22983/TEM_24_2009_tyo_ja_yrittajyys.pdf.
- Salmi Minna, Sauli Hannele & Lammi-Taskula Johanna (2014)
Lapsiperheiden toimeentulo. Teoksessa Lammi-Taskula Johanna
& Karvonen Sakari (toim.) *Lapsiperheiden hyvinvointi 2014*.
Helsinki: THL, 82–104.
- Salmi Minna, Sauli Hannele & Lammi-Taskula Johanna (2012)
Lasten ja lapsiperheiden asema nyky-Suomessa. Teoksessa
Söderholm Annalis & Kivitie-Kallio Satu (toim.) *Lapsen kaltoin-
kohtelu, 2. uudistettu painos*. Helsinki: Duodecim, 22–47.
- Salmi Minna, Sauli Hannele & Lammi-Taskula Johanna (2009a)
Lapsiperheiden toimeentulo. Teoksessa Lammi-Taskula Johan-
na, Karvonen Sakari & Ahlström Salme (toim.) *Lapsiperheiden
hyvinvointi 2009*. Helsinki: THL, 78–92.
- Sauli Hannele (2013) Naisten ja miesten tuloerot erilaisissa kotita-
louksissa. Teoksessa Pietiläinen Marjut (toim.) *Työ, talous ja
tasa-arvo*. Helsinki: Tilastokeskus, 153–173.
- Sauli Hannele, Bardy Marjatta & Salmi Minna (2002) Elinolojen
koventuminen pikkulapsiperheissä. Teoksessa Heikkilä Matti &
Kautto Mikko (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2002*. Helsinki:
Stakes, 32–61.
- Sauli Hannele, Salmi Minna & Lammi-Taskula Johanna (2011)
Kriisistä kriisiin: lapsiperheiden toimeentulo 1995–2009.
Yhteiskuntapolitiikka 76 (2011):5, 535–543.
<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201209117872>.
- Sipilä Noora, Kestilä Laura & Martikainen Pekka (2011) Koulutuk-
sen yhteys nuorten työttömyyteen. Mihin peruskoulututkinto
riittää 2000-luvun alussa? *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (2011):2,
121–134.
- Tanhua Hannele & Knape Nina (2016) Sosiaalimenot ja rahoitus
2014. THL Tilastoraportti 2/2016.
<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201602297874>.
- THL (2015a) Perusturvan riittävyyden arviointiraportti 2011–2015.
THL Työpäperi 1/2015.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-419-9>.
- THL (2015b) Toimeentulotuki 2014. THL Tilastoraportti 27/2015.
- Tilastokeskus (2014a) Työvoimatutkimus. Perheet ja työ vuonna
2013.
http://www.stat.fi/til/tyti/2013/14/tyti_2013_14_2014-10-07_fi.pdf
- Tilastokeskus (2014b) Naiset ja miehet Suomessa 2014. Helsinki:
Tilastokeskus.
- Tilastokeskus (2015) Tulonjakotilasto 2013. Pienituloisuus
http://www.stat.fi/til/tjt/2013/01/tjt_2013_01_2015-03-20_fi.pdf
20.3.2015.
- Tilastokeskus (2015a) Tulonjakotilasto. Väestöryhmittäiset tuloerot
2013, 2 Käytettävissä oleva rahatulo keskimäärin 37 700 euroa.
http://www.stat.fi/til/tjt/2013/03/tjt_2013_03_2015-04-
2.4.2015
- Tilastokeskus (2016a) Tulonjakotilasto, Väestöryhmittäisen tuloerot
2014. Tilastokeskus, Tulot ja kulutus.
http://www.stat.fi/til/tjt/2014/02/tjt_2014_02_2016-04-01_fi.pdf
- Tilastokeskus (2016b) Ansiotasoindeksi.
http://www.stat.fi/til/ati/2015/04/ati_2015_04_2016-02-
- Tilastokeskus, tulonjakotilaston tietokantataulukot
http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_tul_tjt/?tablolist=true&rxid=56ba3e13-3dfb-47d4-99ec-225f81572fd6
- Vanttaja Markku & Järvinen Tero (2004) Koulutuksesta ja työstä
karsiutuneet. Vailla ammattitutkintoa ja työpaikkaa vuonna 1985
olleiden nuorten myöhemmät elämänvaiheet. *Yhteiskuntapoli-
tiikka* 69 (2004): 5, 411–416.
- Vikat Andres (2004) Women's Labour Market Attachment and
Childbearing in Finland. *Demographic Research Special Collec-
tion* (2004):3, 178–212.
- yle.fi (2016)
http://yle.fi/uutiset/veroale_tulee_nain_se_nakyy_kukkarossasi/.

3 Lapset perusturvan varassa

Perusturvan varassa elämiseen on kiinnitetty viime vuosina huomiota. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen koolle kutsuma perusturvan riittävyyden arviointiryhmä on julkaissut sosiaali- ja terveysministeriön toimeksiannosta kaksi perusturvan riittävyyden arviointiraporttia vuosina 2011 ja 2015. Niissä perusturva on määritelty väljästi kattamaan työelämän ulkopuolella olevien ja ansiosidonnaisten etuuksien piiriin kuuluvien henkilöiden saaman toimeentuloturvan ja sitä täydentävän asumistuen ja toimeentulotuen (THL 2015). Tilastokeskus on vuodesta 2015 alkaen tuottanut perusturvan varassa elämisestä säännöllistä tilastoseurantaa, jonka avulla perusturvan varassa elävien henkilöiden määrien muutoksia on mahdollista seurata vuositasolla väestöryhmittäin (Tilastokeskus 2015). Määritelmät noudattelevat muutamien poikkeuksin perusturvan arviointiryhmän käyttämiä määritelmiä perusturvasta.

Perusturvan varassa eläviä ovat tilastossa ne henkilöt, joiden asuntokunnan²² vuosituloista yli 90 prosenttia koostuu erilaisista perusturvaetuuksista. Perusturvan varassa eläminen on hallinnollisesta näkökulmasta määritelty käsite ja pohjautuu olemassa olevaan sosiaaliturvajärjestelmään ja siitä tuotettuun tietoon. Vaikka perusturvan varassa eläminen ei suoraan tarkoita, että asuntokunta eläisi köyhyysriskissä (ks. Tietonurkka), on tiukan kriteerin tarkoituksena kuvata huono-osaisten ydinjoukkoa, jonka kiinnittyminen työmarkkinoille on heikkoa ja toimeentulo niukkaa.

Tässä artikkelissa perusturvan varassa elämistä tarkastellaan lasten näkökulmasta. Lasten toimeentulo ja perusturvalla olo määrittyvät heidän perheidensä tulojen kautta. Koska monet perusturvaetuedet ovat elin-vaihesidonnaisia, perusturvalla oleminen vaihtelee eri ikävaiheissa. Lasten kannalta olennaista on perheen perusturvan varassa elämisen kesto ja pysyvyys, sillä pitkittynyt perusturvaetuuksien varassa eläminen tarkoittaa jatkuvaa toimeentulon niukkuutta. Tästä syystä artikkelissa tehdään sekä perinteisiä poikkileikkausvuosiin perustuvia tarkasteluja että samojen henkilöiden seurantaan perustuvia paneelitarkasteluja. Erityisesti seurataan alle kolmevuotiaiden lasten perusturvalla pysymistä ja perheiden tulonlähteiden muutoksia.

3.1 Perusturvan varassa eläminen ja pääasiallinen tulonlähde

Perusturvan varassa eläviksi lasketaan tässä henkilöt, joiden asuntokunnan bruttotuloista yli 90 prosenttia on erilaisia perusturvaetuuksia. Perusturvaetuuksiksi lasketaan työttömyysturvan peruspäiväraha ja työmarkkinatuki, kotoutumistuki (2009–), sairaus- ja vanhempainpäivärahat, kotihoidon tuki, elatustuki (2010–), lapsilisät, kansaneläkkeenä maksetut vanhuus-, työkyvyttömyys- ja perhe-eläkkeet, takuueläkkeet (2011–), kuntoutusraha (Kela), vammaistuet, asumistuet, toimeentulotuki, opintoraha sekä eräitä muita sosiaaliavustuksia (mm. sotilasavustukset). Lapsen toimeentulo ja perusturvan varassa eläminen määrittyy näin ollen hänen huoltajiensa kautta. Ansiosidonnaisista etuuksista mukana on vanhempainpäiväraha ja sairauspäiväraha, mutta ansiosidonnaista työttömyysturvaa ei ole luettu perusturvaetuuksiin.

²² Asuntokunnalla tarkoitetaan samaan asuntoon rekisteröityjä henkilöitä. Asuntokunta-termiä käytetään rekisteripohjaisissa tilastoissa kotitalouskäsitteen sijaan. Kotitaloudella tarkoitetaan samaan taloudenpidolliseen yksikköön kuuluvia henkilöitä, ja käytännössä kotitalous voidaan muodostaa vain haastatteluihin pohjaavissa otostilastoissa, esimerkiksi tulonjakotilastossa, jonka pohjalta lasketaan pienituloisuutta. Asuntokunta voi pitää sisälleen useita kotitalouksia, ja toisaalta kotitalouden voivat muodostaa kahdessa eri asuntokunnassa asuvat henkilöt. Artikkelin perustuu tulonjaon kokonaistilastoon, joka on täysin rekistereihin pohjaava, koko väestön kattava aineisto.

Ajalliset muutokset perusturvan varassa elävissä heijastelevat perusturvaetuuksien ”kysynnän” muutosten lisäksi perusturvan ”tarjonnan” muutoksia. Toisin sanoen perusturvaetuuksien saajien lukumäärissä tapahtuvat muutokset eivät kerro ainoastaan esimerkiksi työllisyystilanteen muutoksista työttömyysetuuksien kautta, vaan uudet perusturvaetuudet myös voivat tuottaa lisää perusturvaa saavia, kun aiemmin etuuksia vailla olleet pääsevät turvan piiriin. Myös aineistossa tapahtuvat muutokset voivat lisätä perusturvalla olevien lukumäärää. Esimerkiksi elatustuen maksatuksen siirtyminen kunnilta Kelaan vuonna 2010 teki perusturvalla elävien tilastoinnin aineistopohjasta aiempaa kattavamman, vaikka tukimuoto oli ollut olemassa jo aiemmin. Lisäksi maksettujen etuuksien saantikriteerien ja tason muutokset maksetuissa summissa vaikuttavat perusturvalla olevien määrään. Artikkelissa eri vuosilta esitettävät perusturvalla elämisen aikasarjatiedot ovat kuitenkin pääpiirteissään vertailukelpoisia.

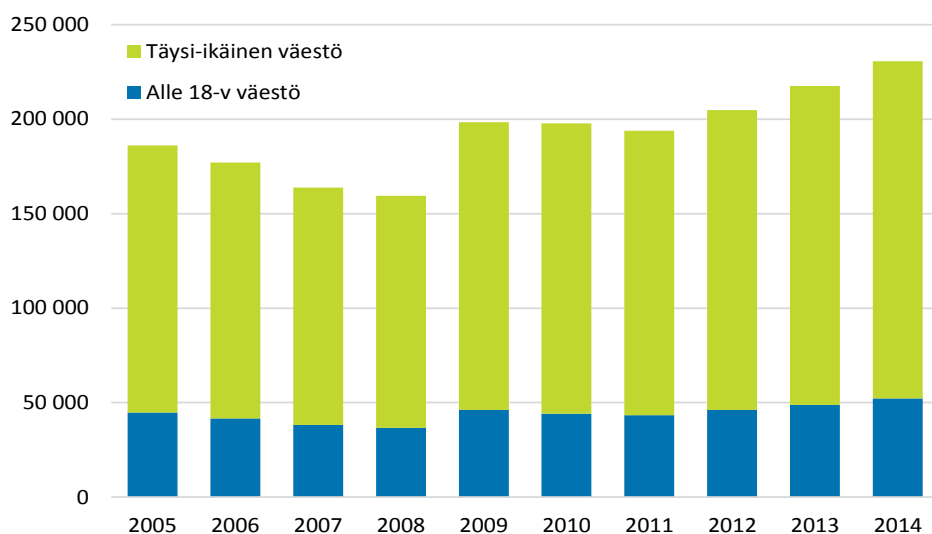
Artikkelissa käytetty pääasiallisen tulonlähteen luokitus on tehty monivaiheisesti lähdeaineistona olevaan Tilastokeskuksen tulonjaon kokonaistilastoon. Asuntokunnat on ensin jaettu bruttotulojen perusteella palkkatuloilla, yrittäjätuloilla, omaisuustuloilla ja tulonsiirroilla eläviin sen mukaan, mikä neljästä tulolajista on euromääräisesti suurin. Tulonsiirroilla elävien tulolähdettä on tarkennettu EU:n sosiaaliturvan tilastointijärjestelmän (ESSPROS) avulla ja sen sisällä hallinnollisten käsitteiden mukaisesti. Jos pääasiallinen tulolähde on asumistuen ja toimeentulotuen yhdistelmä, on asuntokunta luokiteltu toiseksi suurimman tulolähteen mukaan.

On huomattava, että pääasiallinen tulonlähde ei kuvaa henkilön tai asuntokunnan toimintaa: vaikka asuntokunnan tuloista suurin osa tulisi tulonsiirroista, voi päätulonlähteeksi saatu yksittäinen tulonsiirtotyyppi (esimerkiksi toimeentuloturva) olla euromääräisesti pienempi kuin vaikkapa asuntokunnan palkkatulot. Pääasiallinen tulonlähde ei myöskään määrittele asuntokuntaa suoraan perusturvalla eläväksi, sillä perusturvaetus voi olla pääasiallinen tulonlähde myös silloin, kun sen osuus asuntokunnan bruttotuloista on pienempi kuin muiden tulolajien yhteenlaskettu osuus. Jos asuntokunnan tulonlähteistä tärkein on perusturvaetus, luetaan asuntokunta perusturvan varassa Perusturvan varassa elävä väestö täysi-ikäisiin ja alle 18-vuotiaisiin jaoteltuna vuosina 2005–2014.

3.2 Noin viisi prosenttia lapsista elää perusturvan varassa

Kokonaan perusturvan varassa eli vuonna 2014 noin 230 000 henkilöä eli noin 4,3 prosenttia asuntokuntaväestöstä. Määrä on kasvanut noin 45 000 henkilöllä eli 24 prosenttia vuodesta 2005. Perusturvan varassa elävien määrä väheni vuoteen 2008 asti, minkä jälkeen se nousi nopeasti lähelle 200 000 henkilöä ja on sittemmin jatkanut kasvuaan. Vuoden 2009 nopea nousu perusturvan varassa elävien määrässä johtui työttömyyden kasvusta. (Kuvio 1.)

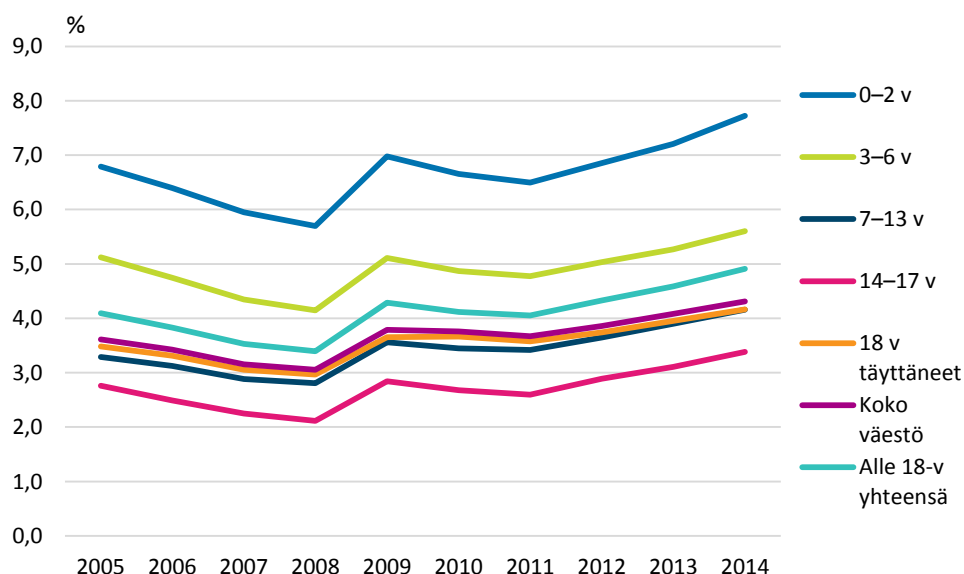
Kuvio 1. Perusturvan varassa elävä väestö täysi-ikäisiin ja alle 18-vuotiaisiin jaoteltuna 2005–2014.

Lähde: Tilastokeskus, tulonjaon kokonaistilasto

Perusturvan varassa elävistä 52 000 eli hieman yli viidesosa oli alle 18-vuotiaita vuonna 2014. Tämä on 4,9 prosenttia kaikista alle 18-vuotiaista. Perusturvan varassa elävien lasten osuus kaikista lapsista oli alimmillaan vuonna 2008, jolloin 3,4 prosenttia lapsista eli perusturvaetuuksilla toimeentulevissa asutokunnissa. Perusturvan varassa eläminen on sitä yleisempää, mitä nuoremasta lapsesta on kyse: perusturvan varassa elävien lasten osuus on suurin 0–2-vuotiaiden ikäluokassa, josta vajaat 8 prosenttia vuonna 2014 eli perusturvan varassa, ja osuus pienenee vanhempiin ikäluokkiin siirryttäessä. Alle kolmevuotiaiden perheissä erityisesti lapsiperheiden tuet, kuten vanhempainpäivärahat, lasten kotihoidontuki ja lapsilisät, ovat merkittäviä. Alimmillaan perusturvalla elävien lasten osuus on 14–17-vuotiaissa, joista hieman yli 3 prosenttia elää perusturvan varassa. (Kuvio 2.)

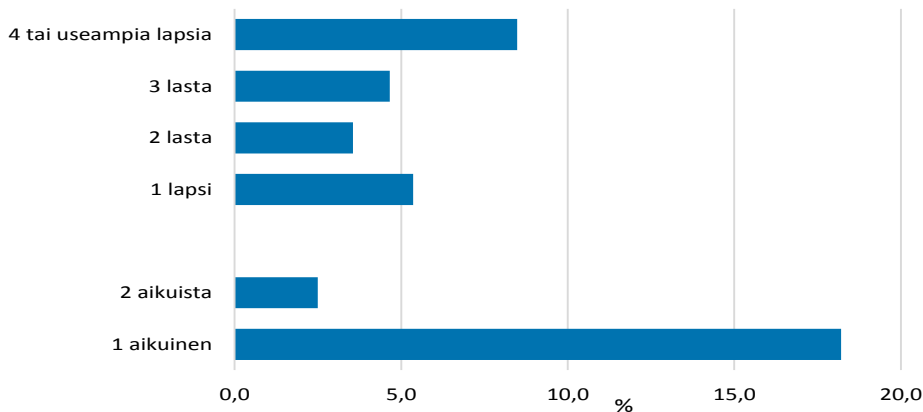
Kuvio 2. Perusturvan varassa elävien osuus iän mukaan vuosina 2005–2014, %.

Lähde: Tilastokeskus, tulonjaon kokonaistilasto

Perusturvan varassa eläminen on yleisintä yksinhuoltajatalouksien sekä suuriin sisarusparviin kuuluvien lasten joukossa. Yhden aikuisen kanssa asuvista lapsista noin 18 prosenttia eli perusturvan varassa, kun kahden aikuisen kanssa asuvista lapsista osuus oli vain 2,5 prosenttia. Suurissa, vähintään neljän lapsen sisarusparvissa elävien lasten keskuudessa perusturvalla eläviä oli 8,5 prosenttia. (Kuvio 3.)

Kuvio 3. Perusturvan varassa elävien lasten osuus perheen lapsiluvun ja aikuisten lukumäärän mukaan vuonna 2014.

Lähde: Tilastokeskus, tulonjaon kokonaistilasto

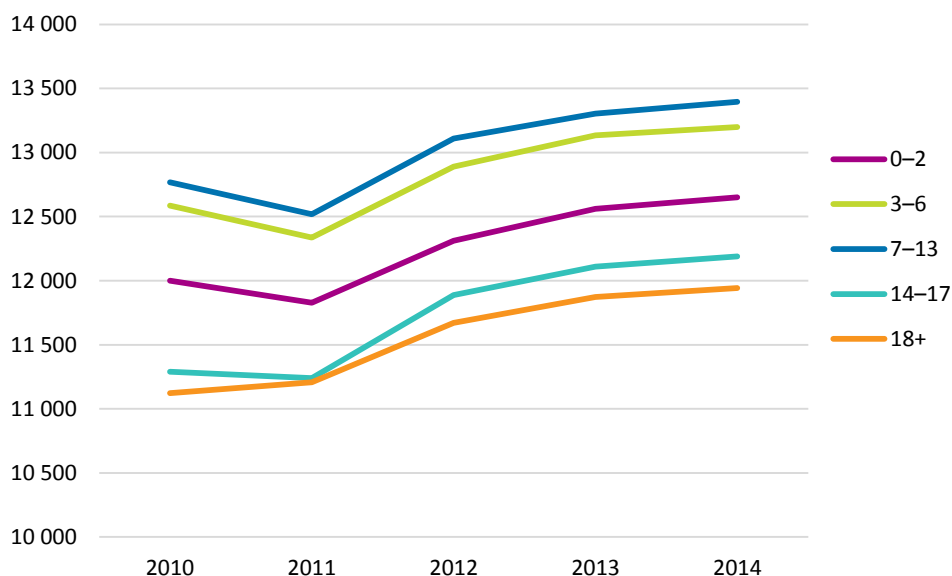
Kaikista alle 18-vuotiaista 15,5 prosenttia kuului asuntokuntiin, joissa on vain yksi aikuinen. Perusturvan varassa elävistä lapsista kuitenkin 57,9 prosenttia kuului yhden aikuisen asuntokuntaan vuonna 2014. Asuntokuntiin, joissa on neljä tai useampia lapsia, kuului kaikista lapsista 13,4 prosenttia, mutta perusturvan varassa elävistä 23,2 prosenttia. Sen sijaan perusturvan varassa elävistä lapsista 29,9 prosenttia kuului kahden lapsen asuntokuntiin, kun koko väestöosuus kahden lapsen perheisiin kuuluvilla lapsilla oli 41,4 prosenttia.

Perusturvalla elävistä lapsista paras kotitalouden tulotaso ekvivalenteilla rahatulolla (ml. myyntivoitot)²³ mitaten on 7–13-vuotiailla lapsilla ja 3–6-vuotiailla lapsilla, heikoin 14–17-vuotiailla²⁴ (kuvio 4). 7–13-vuotiaista lapsista muita suurempi osa asuu kotitaloudessa, jonka pääasiainen tulolähde on työttömyysturva. Sen taso on hieman parempi kuin muissa etuuksissa. Lisäksi ensisijaisesti toimeentuloturvan ja asumistuen varassa eläminen on 7–13-vuotiaiden perheissä vähäisempää kuin esimerkiksi 14–17-vuotiailla lapsilla. Vanhempainpäivärahan ja kotihoidontuen merkitys on suuri alle kolmevuotiaiden lasten perheissä. 0–2-vuotiaista perusturvalla elävistä 56 prosenttia asuu perheessä, jossa lapsiperhe-etuudet (vanhempainpäiväraha, kotihoidon tuki, lapsilisät) ovat pääasiainen tulonlähde. (Kuvio 5.)

²³ Ekvivalentit rahatulot saadaan kun kotitalouden kaikki tulot (tuotannontekijätulot ja saadut tulonsiirrot) lasketaan yhteen, niistä vähennetään maksetut verot ja tulonsiirrot, ja saatu nettotulo suhteutetaan kotitalouden kulutustarpeeseen jakamalla tulot kulutusyksiköiden avulla. Kotitalouden kulutusyksikköluku riippuu kotitalouden koosta ja lasten iästä: yhden aikuisen kulutusyksikköluku on 1 ja siihen lisätään 0,5 jokaisesta 14 vuotta täyttäneestä jäsenestä ja 0,3 jokaisesta alle 14-vuotiaasta jäsenestä.

²⁴ 14–17-vuotiaiden tapauksessa täytyy muistaa, että lapsen täyttäessä 14 hänen laskennallinen kulutustarpeensa kasvaa ja hänen kulutusyksikköpainonsa kotitaloudessa nousee 0,3:sta 0,5:aan. Lapsen täyttäessä 14 vuotta kotitalouden ekvivalentti tulo siis pienenee, vaikka kotitalouden tulot ja rakenne muuten pysyisivät ennallaan.

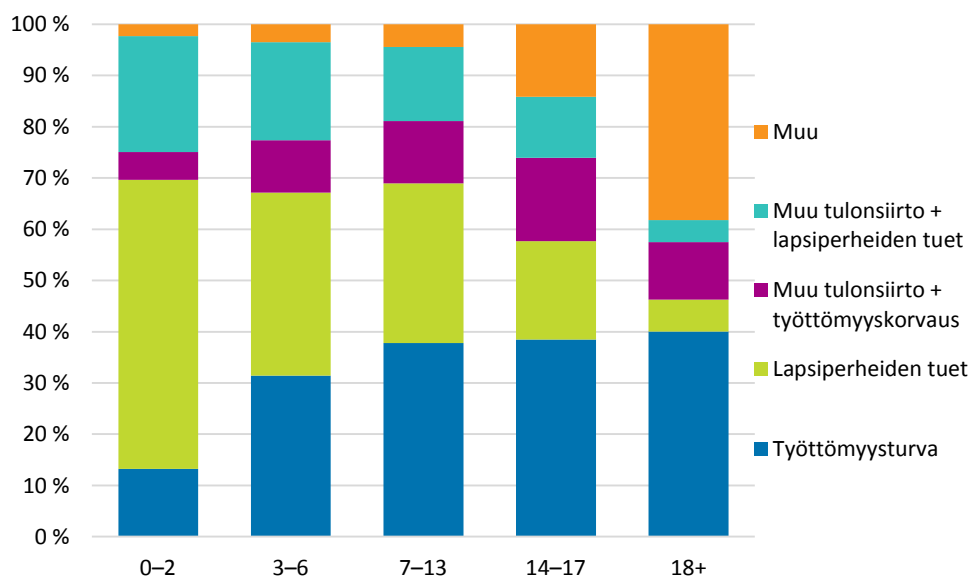
Kuvio 4. Perusturvan varassa olevien henkilöiden asuntokuntien ekvivalentin rahatulon mediaani iän mukaan vuosina 2010–2014a

Lähde: Tilastokeskus, tulonjaon kokonaistilasto.

^a Aikasarjakatkoksen vuoksi tulotietoja esitetään tässä artikkelissa vain vuodesta 2010 eteenpäin. Vuodesta 2010 alkaen tuloihin on luettu myös elatustuet, minkä vuoksi tulotiedot eivät ole täysin vertailukelpoisia edellisvuosiin verrattuna.

Kuvio 5. Perusturvalla elävät henkilöt asuntokunnan pääasiallisen tulonlähteen mukaan* eri ikäryhmissä vuonna 2014, %

Lähde: Tilastokeskus, tulonjaon kokonaistilasto.

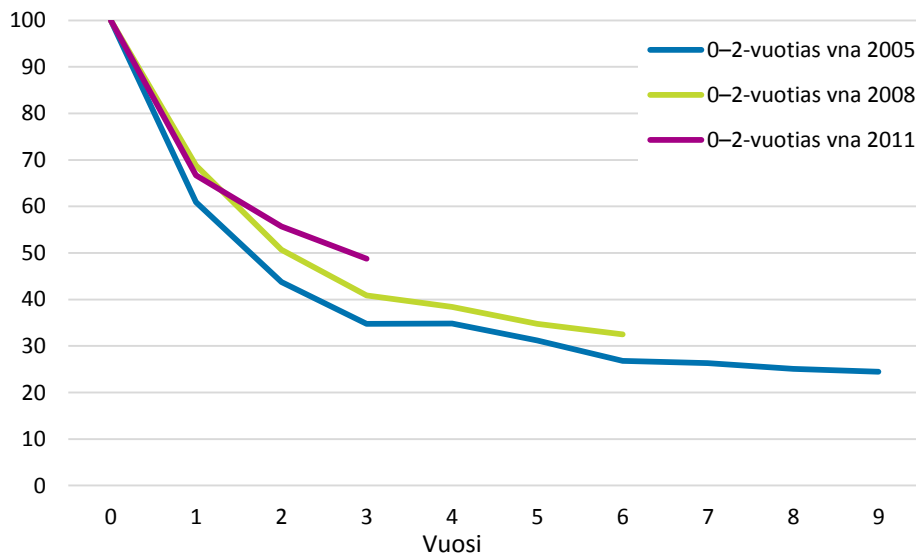
*Muu-ryhmä koostuu esimerkiksi opintotuella, työkyvyttömyyseläkkeellä ja perhe-eläkkeellä elävistä.

3.3 Pienten lasten pysyminen perusturvalla

Perusturvaetuuksien merkitys perheiden toimeentulossa on erilainen eri elämänvaiheissa. Lasten kannalta perheen perusturvan varassa elämisestä tulee ongelma erityisesti, mikäli se on pitkäkestoista. Koska tulonjaon kokonaistilasto kattaa koko väestön useiden vuosien ajalta, voidaan perusturvalla pysymistä tarkastella kohorteittain eli seurata samojen henkilöiden perusturvalla elämistä eri ajankohtina. Seuraavassa tarkastelen alle 3-vuotiaiden lasten perusturvalla pysymistä. 0–2-vuotiaat on poimittu kolmelta eri ajankohdalta, ja heidän perusturvalla elämistään tarkastellaan tämän ajankohdan jälkeen. Seurattavassa perusjoukossa on tapahtunut vuosien mittaan muutoksia, esimerkiksi osa lapsista on voinut muuttaa ulkomaille ja osa muuttaneista on voinut palata takaisin. Esitettävät prosenttiosuudet on laskettu niistä lapsista, jotka ovat kunakin seurantavuonna olleet perusjoukossa. Vuoden 2005 kohorttiin kuului noin 11 650 perusturvalla elävää lasta, vuoden 2008 kohortissa lapsia oli 10 100 ja vuoden 2011 kohortissa heitä oli 11 800.

0–2-vuotiaina perusturvan varassa eläneistä lapsista suuri osa ei elä perusturvan varassa enää viitevuotta seuraavina vuosina. Perusturvan varassa elävien osuus vähenee jatkuvasti mitä vanhemmaksi ikäluokka tulee, mutta jyrkin väheneminen tapahtuu heti seurantavuoden jälkeen. Vuonna 2005 alle kolmevuotiaista perusturvalla eläneistä lapsista yhdeksän vuotta myöhemmin, eli vuonna 2014, perusturvan varassa eläviin perheisiin kuului noin neljäsosa. Lapset itse olivat tällöin 9–11-vuotiaita. Myös myöhemmin syntyneissä kohorteissa perusturvalla eläminen vähenee seuraavina vuosina, mutta perusturvan varasta poistuminen on hidastunut. Esimerkiksi vuonna 2011 alle kolmevuotiaista perusturvalla eläneistä lapsista puolet ei enää ollut tässä ryhmässä kolme vuotta myöhemmin. Sen sijaan vuoden 2005 joukosta pois siirtyneitä oli kolme vuotta myöhemmin 65 prosenttia. Varhaislapsuudessa koetusta perusturvan varassa elämisestä on siis tullut hieman aiempaa pysyvämpää. (Kuvio 6.)

Kuvio 6. Viitevuonna (vuosi 0) perusturvan varassa eläneiden 0–2-vuotiaiden perusturvalla eläminen seuraavina vuosina, % viitevuoden perusturvalla eläneistä.

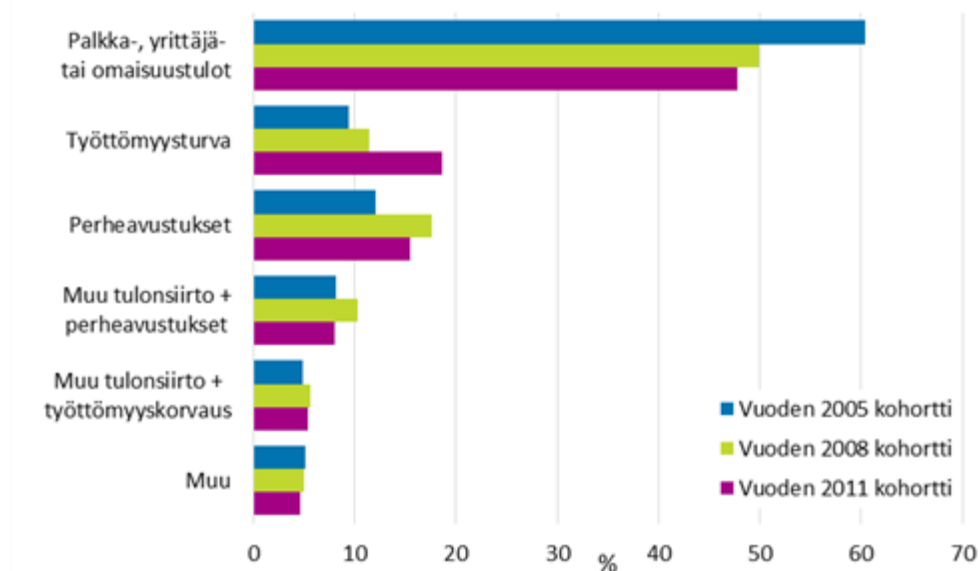
Lähde: Tilastokeskus, tulonjaon kokonaistilasto.

Perusturvan varassa olevien alle kolmevuotiaiden lasten perheiden pääasiallinen tulonlähde ovat valtaosin lapsiperheiden tuet. Vuonna 2005 alle kolmevuotiaiden perusturvalla olevien perheistä 70 prosenttia sai tulonsa pääasiassa perhe-etuuksista ja vajaalla 18 prosentilla pääasiallinen tulonlähde oli toimeentulotuen, asumistuen ja perhe-etuuksien yhdistelmä. Vuoden 2008 kohortin vastaavat osuudet olivat noin 65 ja 24 prosenttia, ja vuoden 2011 kohortilla 64 ja vajaat 22 prosenttia. Työttömyysturva tai työttömyysturvan, asumistuen ja toimeentulotuen yhdistelmä oli alle kolmevuotiaiden perusturvalla elävien lasten perheissä

pääasiallinen tulonlähde 10 prosentilla vuonna 2005, vajaalla 9 prosentilla vuonna 2008 ja vajaalla 12 prosentilla vuonna 2011. Viimesijainen toimeentuloturva ja työttömyysturva näyttävät korostuneen alle kolmevuotiaiden perusturvalla elävien lasten perheiden tulonlähteinä.

Seuraavassa tarkastelen ensimmäisinä elinvuosinaan perusturvalla eläneiden lasten toimeentulon lähteitä seuraavina vuosina. Perusturvan varasta *nousseiden* lasten perheissä on enimmäkseen siirrytty sosiaaliturvalta palkkatuloille: kolme vuotta myöhemmin 60 prosenttia perusturvan varasta nousseista lapsista kuului asuntokuntaan, jonka pääasialliset tulot tulivat tuotannontekijätuloista (palkka-, yrittäjä- tai omaisuustulot). Vuoden 2008 ja 2011 kohorteissa tuotannontekijätuloille siirtyneiden osuus on pienentynyt: vuoden 2008 kohortissa perusturvan varasta nousseista vain puolet ja vuoden 2011 kohortissa alle 48 prosenttia asui kolme vuotta myöhemmin perheessä, jossa tuotannontekijätulot olivat pääasiallinen tulonlähde. Tuotannontekijätulon sijaan merkitystään pääasiallisena tulonlähteenä ovat lisänneet työttömyysturva, lapsiperheiden tuet sekä muut tulonsiirrot. Ne voivat olla asuntokunnan pääasiallinen tulonlähde, vaikka asuntokunta ei enää eläisikään perusturvan varassa. (Kuvio 7.)

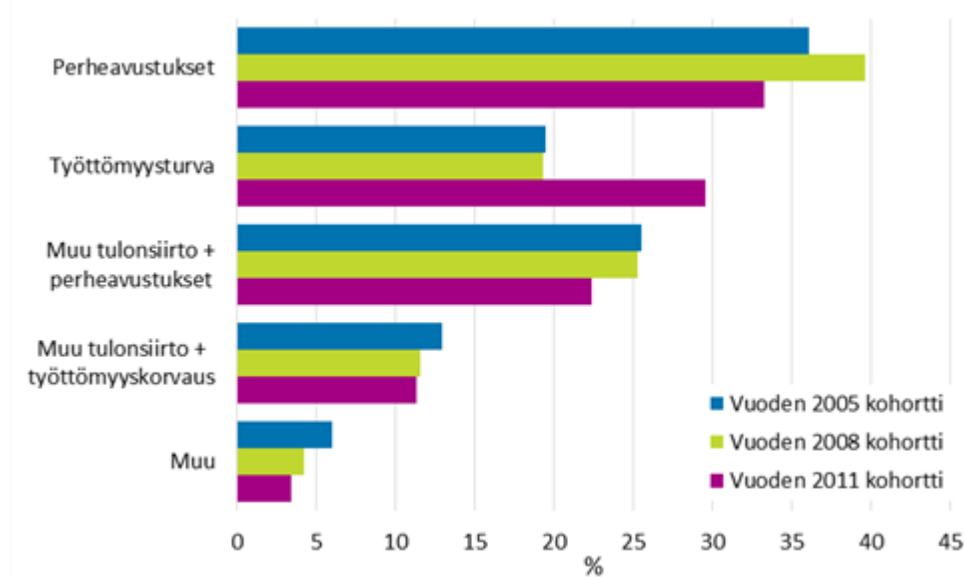
Kuvio 7. Perusturvan varasta nousseiden perheiden 0-2-vuotiaat lapset asuntokunnan pääasiallisen tulonlähteen mukaan kolme vuotta myöhemmin, %.

Lähde: Tilastokeskus, tulonjaon kokonaistilasto.

Perusturvan varassa vielä kolme vuotta myöhemmin *pysyneistä* lapsista valtaosa kuuluu asuntokuntaan, jossa tulot ovat pääasiassa lapsiperheiden tukia tai lapsiperheiden tukien, toimeentulotuen ja asumistuen yhdistelmiä. Viime vuosina työttömyysturvasta on kuitenkin tullut aiempaa merkittävämpi tulonlähde, sillä kun aiemmin työttömyysturva oli pääasiallinen tulolähde hieman alle viidenneksellä edelleen perusturvalla olevista lapsista, vuoden 2011 kohortissa jo lähes 30 prosentilla toimeentulo nojasi työttömyysturvaan kolme vuotta myöhemmin. (Kuvio 8.)

Kuvio 8. Perusturvan varassa pysyneiden perheiden 0-2-vuotiaat lapset asuntokunnan pääasiallisen tulonlähteen mukaan kolme vuotta myöhemmin, %.

Lähde: Tilastokeskus, tulonjaon kokonaistilasto.

3.4 Lopuksi

Lasten perusturvalla eläminen on yleisintä aivan pienten, 0–2-vuotiaiden lasten keskuudessa. Lisäksi pienten lasten eläminen perusturvan varassa on yleisempää kuin aikuisväestössä tai väestössä keskimäärin. Riippuvuus perusturvasta on tässä ryhmässä sidoksissa elinvaiheeseen – äidin ollessa poissa työstä suurempi osuus perheen toimeentulosta tulee perhe-etuuksista, joiden taso on monesti muita sosiaaliturvan muotoja matalampi.

Ensimmäisinä elinvuosina koettu perusturvariippuvuus on kuitenkin muuttunut hieman aiempaa pysyvämmäksi ilmiöksi, ja perusturvaetuuksien varassa elää kolme vuotta myöhemmin aiempaa suurempi osa lapsista. Perheiden pääasiallisen tulonlähteen tarkastelu osoittaa, että yhä suuremmalla osalla perusturvan varassa edelleen elävistä lapsista kotitalouden toimeentulo on riippuvainen työttömyysetuuksista, ja lapsiperheiden tukien osuus on pienentynyt. Tämä viittaisi vanhempien aiempaa heikompaan kiinnittymiseen työmarkkinoille.

Vaikka perusturvan varassa elämisen pitkittyminen koskee pientä osaa lapsista – noin kolmea prosenttia koko ikäjoukosta – on pitkittymiskehitykseen syytä kiinnittää huomiota. Pitkäaikainen riippuvuus perusturvasta lisää lapsen riskiä kokea tulojen niukkuutta, huono-osaisuutta ja jopa pahoinvointia. Erityisen huolestuttavaa tämä on, kun kyseessä on ryhmä, jonka mahdollisuudet vaikuttaa omaan elämäänsä ovat muiden varassa.

Lähteet:

THL 2015. Perusturvan riittävyyden arviointiryhmä II. Perusturvan riittävyyden arviointiraportti 2011–2015. Työpaperi 1/2015.

<http://www.julkari.fi/handle/10024/125703> (viitattu 28.6.2016).

Tilastokeskus 2015. Henkilöiden lukumäärä ja tulotaso perusturvan varassa olemisen, iän ja asuntokunnan pääasiallisen tulonlähteen mukaan 2010–2014. Tulojaon kokonaistilaston tietokantataulukko 15.

http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_tul_tjkt/?tablelist=true

(viitattu 28.6.2016).

4 Lasten moniulotteinen köyhyys indikaattoreiden valossa

Lasten köyhyys on ilmiö, jonka tavoittaminen yksittäisten indikaattorien avulla on hankalaa. Vaikka köyhyyteen liittyvät indikaattorit voivat kuvata vain joitakin puolia köyhyydestä, parhaimmillaan ne mahdollistavat vaikeasti hahmotettavan kokonaisuuden monipuolisen tarkastelun. Seuraavassa suomalaisten lasten ja lapsiperheiden köyhyyttä kuvataan pyrkien ottamaan huomioon ilmiön moniulotteisuus ja monimuotoisuus. Tarkastelun tavoitteena on luoda tärkeimpien käytettävissä olevien indikaattorien avulla kuvaa lasten ja heidän perheidensä köyhyydestä ja siihen liittyvistä ilmiöistä, lähinnä viimeisten 10–20 vuoden ajalta.

Pääasiallisena viitekehyksenä sovelletaan Unicefin (2007) ehdottamaa ryhmittelyä, jonka mukaan köyhyyden tarkastelu edellyttää materiaallisen hyvinvoinnin mittareiden lisäksi indikaattoreita, jotka kuvaavat 1) terveyttä ja turvallisuutta, 2) koulutusta, 3) kaveri- ja perhesuhteita, 4) riskikäyttäytymistä ja 5) lasten omaa subjektiivista hyvinvointia. Kuudentena ulottuvuutena tarkastellaan lasten palveluja, joita kuvaavat indikaattorit on valittu lapsiperheille tärkeän arjen sujuvuuden näkökulmasta. Kaikkia näitä ulottuvuuksia tarkastellaan sukupuolen mukaan silloin, kun tieto on saatavissa.

4.1 Lapsiväestö ja lapsiperheet

Suomen väkiluku kasvaa tasaisesti, mutta lasten osuus väestöstä laskee tasaisesti. Suomalaisia oli väestötilastojen mukaan ensimmäisen kerran yli viisi miljoonaa vuoden 1991 lopussa, jolloin maamme väkiluku oli 5 029 002 henkilöä. Kymmenen vuotta myöhemmin vastaava luku oli 5 194 901 ja vuoden 2015 lopussa jo 5 487 308. Samana ajanjaksona alle 18-vuotiaiden määrä on vähentynyt 86 793 henkilöllä ja väestöosuus pienentynyt 23,1:sta 19,6:ään prosenttiin. Vuoden 2015 lopussa alle 18-vuotiaita oli reilu miljoona, 1 073 060. (Tilastokeskus, Väestörakenne 2016.)

Lasten osuuden pienenemistä selittää ennen kaikkea syntyvyyden väheneminen, joka on viime vuosina kiihtynyt. Vuonna 2015 lapsia syntyi 55 472, mikä oli 1 760 vähemmän kuin edellisellä vuonna. Edellisen kerran syntyneiden määrä oli näin pieni vuonna 2002. Syntyneiden määrä on pienentynyt viitenä vuonna peräkkäin, yhteensä lähes 10 prosenttia. Vuoden 2015 syntyvyyden mukaan naisten hedelmällisyysluku olisi vain 1,65 lasta, kun se vielä 2014 oli 1,71. Alle uusiutumistason (2,1 lasta naista kohti) syntyvyys on ollut vuodesta 1969 lähtien. (Tilastokeskus, Syntyneet 2015)

Samaan aikaan kun lasten väestöosuus on hieman pienentynyt, lapsiväestö on muuttunut etnisesti entistä monimuotoisemmaksi. Kun vielä 1990-luvun alussa ulkomaiden kansalaisia oli alle puoli prosenttia 0–19-vuotiaista, vuosituhannen vaihteessa osuus oli kaksi prosenttia ja vuonna 2014 jo 3,5 prosenttia. Kielen mukaan tarkasteltuna suurimmat vieraskieliset lapsiryhmät vuonna 2014 olivat venäjänkieliset (14 586 alle 20-vuotiaista), viron (10 131) ja somalinkieliset (8336). Vertailun vuoksi todettakoon, että äidinkieleltään ruotsinkielisiä oli vajaa 70 000.

Lapsikuolleisuus on Suomessa yksi maailman pienimpiä ja se on pienentynyt voimakkaasti viime vuosikymmeninä. 1990-luvun alussa imeväiskuolleisuus oli 5,6 tuhatta elävänä syntynyttä kohti, mutta 2010-luvulla se on ollut alle 2,5. Vastaavasti 1–17-vuotiaita kuoli vielä 1990-luvun alussa 28,5 tuhatta kohti, mutta vuonna 2014 luku oli alle puolet tästä (12,0). Selvin poikkeus alenevaan trendiin oli vuosi 2005, jolloin lasten ja nuorten kuolleisuus hypähti 25:een, kun tätä edeltävänä ja seuraavana vuonna kuolleita oli 17 tuhatta kohti.

Vuonna 2015 lapsiperheitä oli 571 000, joka on noin kolmasosa kaikkien perheiden määrästä. Lapsiperheisiin kuului 40 prosenttia väestöstä (Tilastokeskus, Perheet 2015). Lapsiperheessä on vähintään yksi alle

18-vuotias lapsi. Lapsiperheiden määrä on viime vuosikymmeninä hieman pienentynyt, vaikka perheiden määrä on kasvanut. Lapsiperheiden väheneminen johtuu siitä, että ikäluokat ovat pienentyneet niin, että perheen perustamisiässä ovat nyt ikäluokat, jotka ovat aiempaa pienempiä. Myös lasten saamisikä on myöhentynyt. Syntyvyyden vähenemisen seurauksena on pienentynyt myös niin sanottujen vauvaperheiden määrä. Vuonna 2015 perheitä, joissa on vähintään yksi alle kolmivuotias lapsi, oli enää 153 000, eli noin kuusi tuhatta vähemmän kuin edellisvuonna.

Yleisimmin lapsiperheen muodostaa edelleen aviopari, jolla on lapsia. Heitä oli vuonna 2015 60 prosenttia lapsiperheistä, kun avoparien perheitä oli 19 prosenttia, äidin ja yhden tai useamman lapsen muodostamia perheitä 18 prosenttia ja isä ja lapsia -perheitä kolme prosenttia. Saman sukupuolen rekisteröity pari oli vanhempina 600 lapsiperheessä.

Uusperheissä kasvaa noin joka kymmenes alaikäinen, ja uusperheiden lapsiluku on suurempi kuin muiden lapsiperheiden. Perhetilastot eivät kuitenkaan kuvaa yhteishuoltajuutta eikä lasten vuoroasumista. Vuoden 2015 Nuorisobarometrin vastaajista kaksi prosenttia kertoo asuneensa peruskouluiässä vuorotellen molempien vanhempien kanssa (Myllyniemi 2016). Barometrin vastaajat ovat 15–29-vuotiaita, joten todellinen vuoroasuvien lasten luku lieenee nykyään suurempi.

Yksilapsisia perheitä on 43 prosenttia lapsiperheistä ja lähes yhtä suuri on kaksilapsisten perheiden osuus (39 %). Kolme lasta on 13 prosentissa ja vähintään neljä lasta viidessä prosentissa lapsiperheistä. (Tilastokeskus, Perhetilasto 2015.)

4.2 Indikaattorit

4.2.1 Aineellinen huono-osaisuus

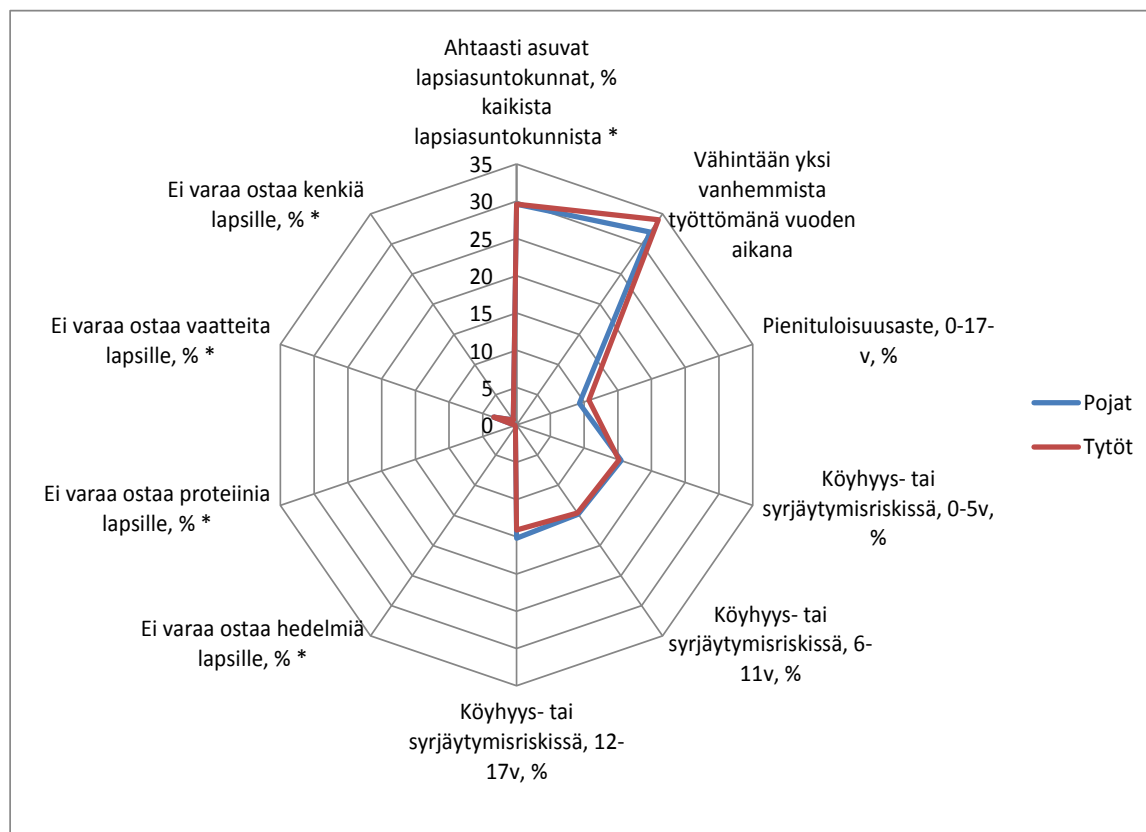
Vaikka aineellisesta huono-osaisuudesta on tietoja suhteellisen kattavasti, suurta osaa pääindikaattoreista ei ole saatavilla sukupuolen mukaan eriteltynä. Toisaalta ei ole syytä olettaa, että aineellinen huono-osaisuus olisi Suomessa merkittävästi yhteydessä lapsen sukupuoleen. Tähän viittaavat myös oheisista indikaattoreista ne, joista tietoja on tarjolla sukupuolittain.

Alle 18-vuotiaiden pienituloisuusaste on kuitenkin tyttöillä (10,7 %) hieman suurempi kuin pojilla (9,3 %). Sen sijaan Euroopan tilastoviraston Eurostatin käyttämä huono-osaisuusmittari, joka kuvaa köyhyys- ja syrjäytymisriskiä, on muutaman prosentinkymmenyksen suurempi pojilla kuin tyttöillä. Euroopan elinolotutkimuksessa (EU-SILC) syrjäytymisriski on jaettu osa-alueisiin, joilla pyritään kuvaamaan sitä, mihin lapsiperheiden rahat riittävät. Näin tarkastellen Suomessa perheet, joissa on alle 16-vuotiaita lapsia, joutuvat harvoin tinkimään riittävästä tai terveellisestä ravinnosta. Lapsiperheistä vain alle puoli prosenttia ilmoittaa, että hedelmiin tai proteiinipitoiseen ruokaan ei olisi riittävästi rahaa. Sen sijaan jo lähes prosentti lapsiperheistä ilmoittaa, että lapselle ei ole välttämättä varaa ostaa uusia kenkiä silloin, kun niitä tarvittaisiin. Vaatteista varattomuuden vuoksi joutuu tinkimään jo lähes neljä prosenttia lapsiperheistä.

Aineellista huono-osaisuutta kuvastaa myös ahdas asuminen, joka on lapsiperheväestössä varsin yleistä. Peräti lähes joka kolmasosa asuntokunnista, joissa on lapsia, asuu ahtaasti. Ahdas asuminen vähenee kuitenkin tasaisesti, sillä esimerkiksi vuonna 2000 ahtaasti asuvia lapsiasuntokuntia oli vielä 36 prosenttia ja vuonna 1990 niitä oli 43 prosenttia.

Vanhempien työttömyys muodostaa niin ikään riskin aineelliselle huono-osaisuudelle. Kouluterveyskyselyn mukaan yläkoululaisista joka kolmas ilmoitti ainakin toisen vanhempansa olleen työttömänä edellisen vuoden aikana. Kouluikäisten vanhemmilla työtilanne näyttää verraten vakaalta, sillä työttömien vanhempien osuudet ovat vaihdelleet 28 ja 31 prosentin välillä lukuun ottamatta 2000-luvun puoliväliä, jolloin työttömiä oli alimmillaan 24 prosenttia (vuonna 2007).

Kuvio 1. Lasten aineellista huono-osaisuutta kuvaavat indikaattorit

* = tietoa ei ole saatavissa sukupuolittain

4.2.2 Terveys

Terveystila on ilmeinen lasten hyvinvoinnin mittari, mutta terveyden ulottuvuus on olennainen myös Yhdistyneiden kansakuntien lasten oikeuksien julistuksessa, jonka 27. artiklassa määritetään oikeus 'riittävään elintasoon' (an adequate standard of living). Lisäksi 24. artiklassa kiinnitetään huomiota 'korkeimpaan saavutettavissa olevaan terveydenhuoltoon' (the highest attainable standard of health care). Seuraavassa lasten terveydentilaa tarkastellaan tärkeimpien kuolleisuutta, lasten itsensä raportoimia terveystietoja sekä sairaanhoitoa kuvaavien tietojen avulla.

Kuten edellä todettiin, lapsikuolleisuus on Suomessa pienentynyt viime vuosikymmeninä tasaisesti, vaikka se on ollut jo jonkin aikaa kansainvälisesti vertaillen hyvin pientä. Silti niin imeväis- kuin lapsikuolleisuus ovat puolittuneet vielä kahden viime vuosikymmenen aikana. Alle 18-vuotiaiden itsemurhakuolleisuus on niin ikään vähentynyt merkittävästi viime aikoina. Aleneva trendi johtuu nuorten miesten ja poikien itsemurhien vähenemisestä. Vuonna 1990 alle 18-vuotiaista pojista itsemurhan teki 48 poikaa miljoonaa samanikäistä kohti, mutta vuonna 2014 enää 13. Tyttöjen itsemurhat sen sijaan ovat hieman yleistyneet, mutta edelleen tytöt tekevät itsemurhia poikia harvemmin. Vuonna 2014 itsemurhan teki 8 tyttöä miljoonaa alle 18-vuotiaista kohti. WHO:n tilastojen mukaan itsemurhat ovat Suomessa 15–24-vuotiaiden poikien keskuudessa kuitenkin edelleen yleisiä muihin Euroopan unionin maihin verrattuna (Itsemurhien ehkäisy... 2015).

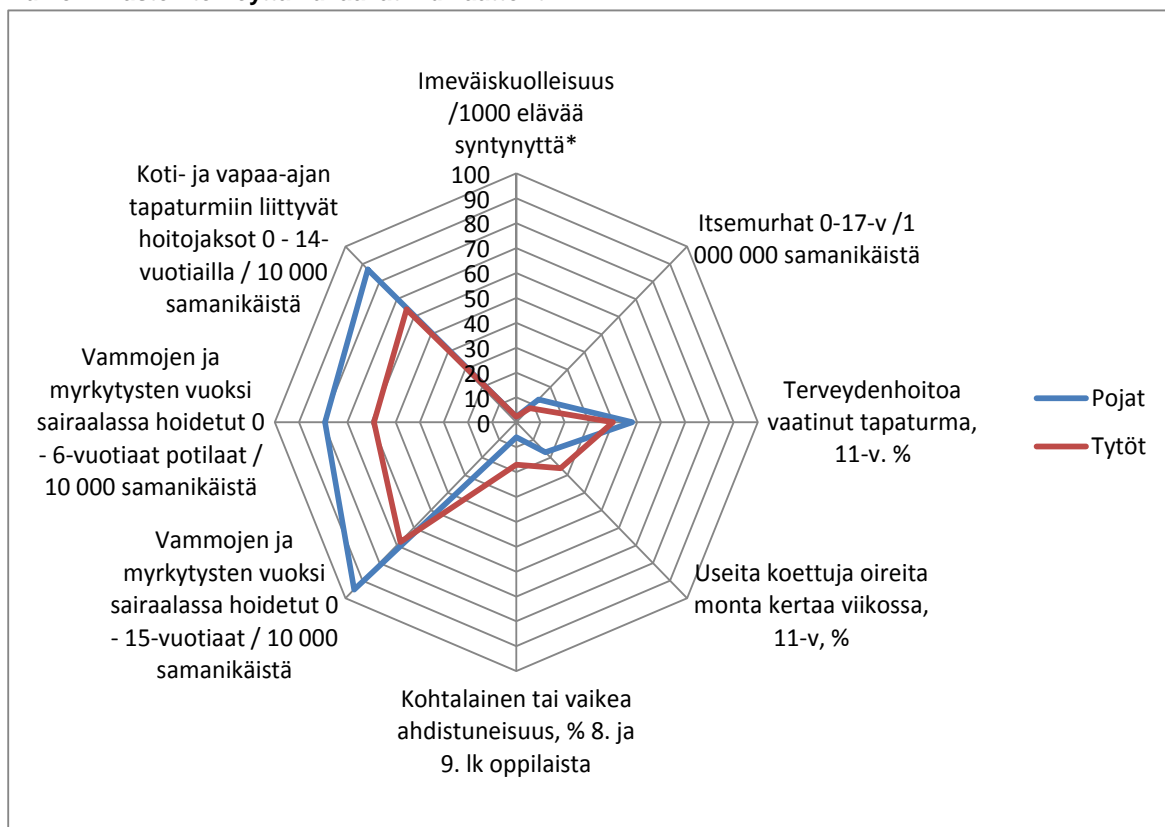
Sekä tapaturmiin liittyvät hoitojaksot että hoitoa vaatineet tapaturmat ovat yleisempiä pojilla kuin tytöillä. Vuosina 2013 ja 2014 kerätyn WHO koululaiskyselyn mukaan 11-vuotiaista pojista joka toinen kertoi olleensa tällaisessa tapaturmassa, tytöistäkin 40 prosenttia. Hoitojaksojen perusteella poikien tapaturmat ovat hieman vakavampia, sillä vuonna 2014 alle 15-vuotiailla pojista hoitojaksoja oli neljänneksen suuremmalla osuudella kuin tytöillä. Pojilla hoitojaksojen osuus on kuitenkin pysynyt ennallaan viimeiset

kymmenen vuotta, mutta tytöillä hoitojaksot ovat lisääntyneet 53:stä 64:een suhteutettuna 10 000 samanikäiseen.

Myös vammojen ja myrkytysten vuoksi hoidettujen osuuksissa on selvä sukupuoliero. Vammojen ja myrkytysten vuoksi sairaalassa hoidettuja alle 16-vuotiaita oli pojissa (95/10 000 samanikäistä) vuonna 2014 reilun neljänneksen suurempi osuus kuin tytöissä (68/10 000). Vastaava ero ilmenee jo pikkulapsilla, sillä alle seitsenvuotiaista pojista 79 ja tytöistä 59 lasta kymmentä tuhatta samanikäistä kohti oli ollut sairaalassa näistä syistä. Molemmilla sukupuolilla ja molemmissa ikäryhmissä hoitojaksot ovat hieman yleisyneet kymmenen viime vuoden aikana.

Fyysiseen terveyteen liittyvät indikaattorit viittaavat poikien terveydentilan olevan tyttöjä huonompi, mutta kuva muuttuu päinvastaiseksi tarkasteltaessa mielenterveyttä ja mielialaa kuvaavia tietoja. Useita psykosomaattisia oireita raportoi 11-vuotiaista tytöistä (26 %) suurempi osuus kuin pojista (17 %). Lapsilta kysyttiin WHOn koululaiskyselyssä päänsäryn, vatsakivun, selkäkivun sekä masentuneisuuden, ärtyneisyyden tai kiukunpuuskien, hermostuneisuuden, nukahtamisvaikeuksien ja huimauksen tunteen yleisyyttä. Kouluterveyskyselyssä puolestaan tutkittiin kohtalaisen tai vaikean ahdistuneisuuden yleisyyttä yläkoulu-
laisilla (8. ja 9.luokan oppilaat). Tämänikäisillä tytöillä ahdistuneisuutta (17 %) esiintyi kaksi kertaa niin yleisesti kuin pojilla (6 %).

Kuvio 2. Lasten terveyttä kuvaavat indikaattorit.

* = tietoa ei ole saatavissa sukupuolittain

4.2.3 Koulutus ja hoiva

Koulu ja päivähoito ovat järjestelmiä, jotka varsinaisen funktionsa (koulutus ja hoito) lisäksi muodostavat kodin ohella keskeisen lasten kehitysympäristön. Vakavimmillaan kehitysympäristön puutteet johtavat hoivaköyhyyteen tai koulutukselliseen köyhyyteen ja ääritapauksena heitteillejättöön (ks. Tietonurkka).

Oppivelvollisuuden tulisi taata vähintään yhtäläiset lähtökohdat opilliseen sivistykseen, mutta kaikkien oppilaiden kohdalla tämä ei toteudu. Lasten oikeuksien näkökulmasta peruskoulu kuitenkin turvaa periaatteissa jo sinällään yhden perusoikeuden, tasapuoliset mahdollisuudet päästä koulutukseen. Tämän oikeuden toteutuminen voi kuitenkin heikentyä, mikäli opetuksen saatavuudessa ja laadussa on suuria eroja kuntien tai koulujen välillä, opetus kuormittaa kohtuuttomasti tai oppimisen tuki on järjestetty puutteellisesti. Huono hoiva puolestaan merkitsee puutteita ruoassa, puhtaudessa, levossa tai turvallisuudessa.

Seuraavassa tarkastellaan hoivaan ja koulutukseen liittyvistä indikaattoreista lastensuojelua kuvaavia tietoja sekä lasten koulukokemuksia. Esimerkiksi puutteellista hoivaa suoraan kuvaavia tietoja on saatavissa vain yksittäisistä tutkimuksista, eikä niitäkään ole toteutettu vähään aikaan.

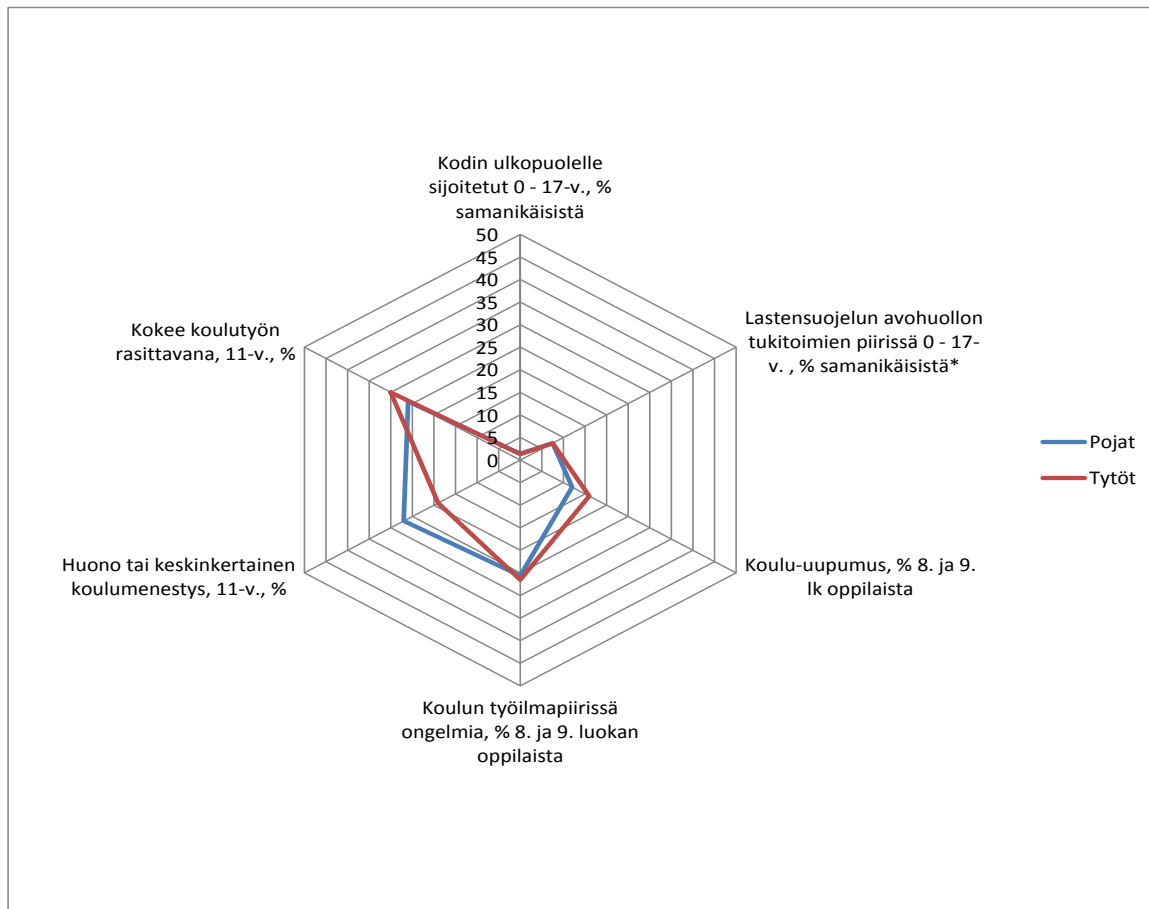
Vuonna 2014 reilu prosentti alle 18-vuotiaista oli sijoitettuna kodin ulkopuolelle. Indikaattori on kokoa-va tieto, joka kattaa kodin ulkopuolelle avohuollon tukitoimena sijoitetut, kiireellisesti sijoitetut, huostaan otetut, tahdonvastaisesti huostaan otetut sekä jälkihuollossa olevat lapset. Näitä lapsia oli yhteensä 17 958. Sekä väestöosuus (1,4 % pojista ja 1,3 % tytöistä) että sijoitettuna olleiden lasten määrä ovat kaksinkertaistuneet kahden viime vuosikymmenen aikana. Esimerkiksi vuonna 1991 sijoitettuna oli alle 9000 lasta, joista kiireellisesti oli sijoitettu 500. Vuonna 2014 vastaava luku oli 3773, joten etenkin kiireelliset sijoitukset yleistyivät selvästi. Tosin viime vuosina kiireellisten sijoitusten kasvu on pysähtynyt ja vuonna 2014 sijoitettiin kiireellisesti 419 lasta vähemmän kuin edellisvuonna. (Lastensuojelu 2014.)

Lastensuojelun avohuollon asiakkaiden määrä jatkoi kuitenkin kasvuaan. Sekin on yli kaksinkertaistunut tilastoinnin alusta lähtien. Vuonna 1998 avohuollon asiakkaina oli 3,1 prosenttia alle 18-vuotiaista, mutta tuoreimmassa vuoden 2014 tilastossa osuus oli jo 7,5 prosenttia. Väestöosuus on kasvanut lähes joka vuosi. Alaikäisiä asiakkaita vuonna 2014 oli 90 269. Tilastoa ei julkaista sukupuolen mukaan.

Koulun osalta tässä keskitytään lasten omiin kokemuksiin koulutyöstä. 11-vuotiaista eli viidennen luokan oppilaista reilu neljäsosa koki koulutyön jonkin verran tai paljon rasittavana vuoden 2014 WHO koululaiskyselyssä. Muista Pohjoismaista vain Islannissa koulutyö koettiin rasittavammaksi kuin Suomessa. Vaikka iän myötä koulutyön rasittavuus ehkä ymmärrettävästi kasvaa, Pohjoismaiden väliset erot eivät juuri muutu. Tosin Ruotsissa koulutyö muuttuu huomattavasti rasittavammaksi ikävälillä 13:sta 15:een. Tytöistä (30 %) hieman suurempi osuus kuin pojista (26 %) koki koulutyön rasittavaksi. Koulumenestys sen sijaan oli huonompi pojilla. 11-vuotiaita poikia (27 %), joiden koulumenestys oli huono tai keskikertainen, oli kahdeksan prosenttiyksikköä suurempi osuus kuin tyttöjä (19 %). Pohjoismaista Islannissa, Tanskassa ja Norjassa vastaavat osuudet olivat pienempiä, mutta Ruotsissa osuus oli samansuuruinen. Sukupuolten välinen ero sen sijaan oli kaikissa muissa maissa pienempi.

Koulu-uupumusta ja koulun työilmapiiriä lasten itsensä kokemana on selvitetty Kouluterveyskyselyssä. Joka neljäs 8. ja 9. luokan oppilas raportoi ongelmia koulun työilmapiirissä, sukupuolesta riippumatta. Koulu-uupumus sen sijaan oli muutaman prosenttiyksikön yleisempää tytöillä kuin pojilla. Kymmenen viime vuoden aikana koulu-uupumusta on raportoinut tämänikäisistä reilu kymmenesosa joka kyselyssä. Myöskään työilmapiirissä ei näytä tapahtuneen olennaisia muutoksia tänä aikana.

Kuvio 3. Lasten hoivaa ja koulutusta kuvaavat indikaattorit.

* = tietoa ei ole saatavissa sukupuolittain

4.2.4 Sosiaaliset suhteet

Lasten sosiaaliin suhteisiin liittyvät ongelmat ovat merkittävä huolenaihe niin lapsille itselleen kuin heidän vanhemmilleen. Suoraan sosiaalisia suhteita kuvaavia tietoja saadaan vain kysely- ja haastattelututkimuksista, joskin ajoittain perhesuhteita kuvaavana indikaattorina käytetään tietoja perherakenteesta. Esimerkiksi OECD käyttää yksinhuoltaja- ja uusperheissä kasvavien lasten osuutta perhesuhteiden osoittimenä. Tilastot ja rekisterit kuvaavat kuitenkin sosiaalisia suhteita korkeintaan välillisesti.

Tähän katsaukseen on valittu lasten itsensä raportoimia tietoja, jotka kuvaavat suhteita perheeseen, ystäviin ja koulukavereihin. Tiedot ovat peräisin kahdesta kyselystä: WHO koululaistutkimuksesta ja THL:n kouluterveyskyselystä. Perhesuhteiden laadusta tietoa on siitä, kuinka helppoa tai vaikeaa on puhua itseä mietityttävistä asioista vanhempien kanssa sekä keskusteluvaikeuksista vanhempien kanssa. Lisäksi perhesuhteiden kiinteyttä mitataan perheen yhteisten aterioiden useuden avulla sekä kysymällä lapsilta, kuinka vahvasti he kokevat vanhempiensa tukevan heidän koulutyötään.

11-vuotiaista pojista neljä prosenttia ilmoitti, että heidän ei ole helppoa puhua vaikeista asioista äitinsä kanssa. Isän kanssa puhuminen oli vaikeampaa, sillä vastaava osuus oli kahdeksan prosenttia. Samanikäiset tytöt kokivat vanhempien kanssa puhumisen vaikeammaksi, sillä äitien kanssa vaikeuksia oli yhtä yleisesti kuin pojilla isien kanssa eli kahdeksalla prosentilla. Jopa joka viidennen tytön oli vaikeaa puhua isän kanssa.

Myös kouluterveyskyselyssä on kysytty suhteista vanhempiin. Siinä keskusteluvaikeuksiksi tulkitaan vasta varsin vaikeat ongelmat, sillä tieto kuvaa niiden peruskoulun 8.- ja 9.-luokkalaisten osuutta, jotka eivät pysty juuri koskaan keskustelemaan vanhempiensa kanssa omista asioistaan. Vuonna 2013 näin vasta-

si kymmenen prosenttia tytöistä ja seitsemän prosenttia pojista. Lasten ja vanhempien väliset suhteet näyttävät parantuneen viime vuosina, sillä vielä 2000-luvun alussa pojista 13 ja tytöistä 16 prosenttia ilmoitti vaikeuksista puhua vanhempien kanssa. Osuudet ovat pienentyneet tasaisesti seurannan aikana. Perheyhteys näyttää hieman kiinteytyneen myös yhteistä ateriointia tarkasteltaessa. Tieto kuvaa niitä yläkoululaisia, joiden perheissä ei syödä ateriaa yhdessä iltpäivällä tai illalla. Yli puolet tämänikäisistä lapsista ilmoittaa, että heidän perheessään aterioidaan yhdessä. Yhteisen aterioinnin vähäisyys kuvastanee perheiden arjen kiireitä, mutta kiireistä huolimatta yhteinen ateriointi on hieman yleistynyt. Vielä vuonna 2000 61 prosenttia lapsista ei syönyt yhteistä ateriaa, mutta 2013 osuus oli 55 prosenttia, tytöistä hieman suurempi osuus kuin pojista.

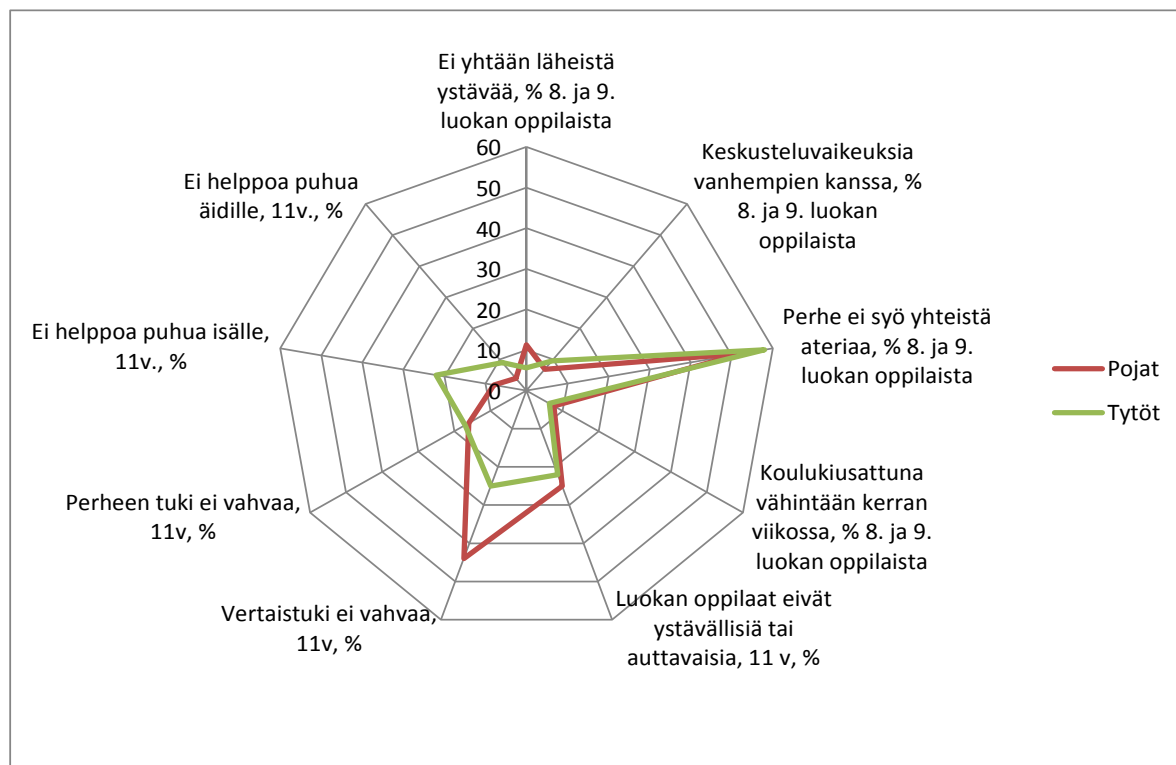
Yksinäisyyttä voinee pitää sosiaalisten suhteiden köyhyyden äärimmäisenä muotona. Lasten yksinäisyyttä suoraan kuvaavia tietoja ei ole raportoitu, mutta kouluterveyskyselyssä on kysytty ystävien määrää. Vuonna 2013 pojista joka kymmenes (11,3 %) ja tytöistä joka kahdeskymmenes (5,6 %) ilmoitti, ettei heillä ole yhtään läheistä ystävää. Myös näiden tietojen valossa lasten sosiaaliset suhteet ovat parantuneet varsinkin pojilla, sillä 2000-luvun alussa pojista 17 prosenttia ja tytöistä 7 prosenttia oli ilman läheistä ystävää. Koulussa sosiaalisten suhteiden jännitteitä esiintyy edelleen. Alakouluikäisistä 11-vuotiaista pojista vajaa puolet ei kokenut saavansa vahvaa vertaistukea²⁵. Samanikäisillä tytöillä vertaistukea oli saatavilla selvästi useammin: vain joka neljännen vertaistuki ei ollut korkealla tasolla. Tämänikäiset lapset kuitenkin kokivat saavansa perheeltänsä tukea useammin. Vain 16 prosentilla pojista ja 17 prosentilla tytöistä tuen saanti alitti²⁶ vahvan tuen tason. Koulussa saatavaa vertaistukea selvitettiin myös kysymällä suhdetta oman luokan oppilaisiin. Noin joka neljäs 11-vuotias ei ollut samaa mieltä väittämästä, että useimmat luokkakaverit ovat ystävällisiä ja auttavaisia. Valtaosa siis kuitenkin koki luokkansa sosiaaliset suhteet myönteisiksi.

Yläkoulussa koulukiusaamista on tutkittu vuodesta 2000 lähtien. Tietojen mukaan kiusattuna oleminen on pojilla jonkin verran vähentynyt viime vuosina, kun taas tytöillä se on yleistynyt. Tyttöjä silti kiusataan edelleen hieman harvemmin kuin poikia. WHO koululaistutkimuksen mukaan tämänikäisten kiusaaminen on Suomessa muihin maihin verrattuna vähäistä, joskin yleisempää kuin muissa Pohjoismaissa. Tässä tutkimuksessa kysyttiin erikseen nettikiusaamisesta, jota raportoi iästä riippumatta yhdestä kolmeen prosenttia 11–15-vuotiaista suomalaisista.

²⁵ Vertaistukea mitattiin tutkimuksessa summamuuttujalla, johon yhdistettiin vastaukset useasta kysymyksestä. Lapsilta kysyttiin kokevatko he, että heidän ystävänsä yrittävät todella auttaa heitä, voivatko he luottaa ystäviinsä hädän tullen, onko heillä ystäviä, joiden kanssa jakaa ilot ja surut, sekä voivatko he puhua ystävilleen ongelmistaan. Tässä indikaattorina on pienemmän kuin vahvan vertaistuen arvon saaneiden osuus.

²⁶ Kysymyksissä perheen tuesta kysyttiin, kokivatko lapset, että perhe auttaa heitä todella, saako lapsi emotionaalista tukea tarvittaessa, voivatko he puhua perheelleen ongelmistaan ja onko perhe valmis auttamaan päätösten tekemisessä.

Kuvio 4. Lasten sosiaalisia suhteita kuvaavat indikaattorit

4.2.5 Terveys- ja riskikäyttäytyminen

Unicefin viitekehyksessä käyttäytyminen ja siihen liittyvät riskit muodostavat olennaisen osan lapsen hyvinvoinnin kuvausta. Tähänkään tarkasteluun valittuja indikaattoreita ei tule tulkita niin, että ne kuvastaisivat sosiaalisia ongelmia, vaan ne ilmentävät monimutkaisten sosiaalisten prosessien ja ongelmallisten olosuhteiden pohjalta kehittyneitä ratkaisuja tai ratkaisuyrityksiä, joita lapsilla on tai he ovat kokeneet omaavansa kohtaamissaan tilanteissa. Niinpä esimerkiksi huumeiden kokeilu tai varhainen alkoholin käyttö voivat kuvastaa kulttuurisesti tarjolla olevaa ratkaisua tai lapsen yritystä selviytyä kuormittavassa arjessa. Osa indikaattoreista edustaa kielteistä tai kuluttavaa terveyskäyttäytymistä.

Lasten ravitsemusta kuvataan aamiaistottumuksilla, joita kuvaava indikaattori on aamiaisen jättäminen väliin arkena, sillä lapsuusiässä omaksutut ravitsemustottumukset muodostavat pohjan aikuisiän ruokakäyttäytymisen muodoille. 11-vuotiaista pojista joka viides ja tytöistä joka neljäs jätti aamiaisen väliin koulu-aamuina ainakin silloin tällöin. Vaikka arkiaamiainen on monen muun maan lapsiin verrattuna suomalaislapsilla yleinen tottumus, espanjalaisiin, hollantilaisiin ja jopa ruotsalaisiin lapsiin nähden aamiaisrutiini oli harvinaisempi. Näissä maissa yhdeksän kymmenestä tämänikäisestä syö aamiaisen arkisin.

Tarkasteluun valittiin myös perinteisesti nuorison paheina miellettyjä tupakointia, alkoholin ja huumeiden käyttöä kuvaavia indikaattoreita. Yläkouluiässä kaikki kolme olivat hieman yleisempiä pojilla kuin tytöillä. Humalajuominen ja päivittäinen tupakointi ovat molemmat vähentyneet selvästi 2000-luvun alusta, jolloin tämänikäisistä humalaan itsensä joi keskimäärin 26 prosenttia (v. 2013 enää 12 %). Päivittäin tupakoi tuolloin vielä 24 prosenttia, kun vuonna 2013 osuus oli yksitoista prosenttiyksikköä pienempi. Kansanvälisessä vertailussa suomalaislasten tupakointi on silti edelleen keskitasoa ja yleisempää kuin muissa Pohjoismaissa. Humalajuomisessa suomalaislapset sen sijaan ovat pikemminkin kärkijoukossa, olkoonkin, että 15-vuotiaat tanskalaiset ovat selvästi humalahakuisempia.

Huumeekokeilut sen sijaan ovat 2000-luvun puolivälin vähenemisen jälkeen hieman yleistyneet. Poikien kokeilut olivat jo vuonna 2013 samalla tasolla kuin vuonna 2000 ja tyttöjenkin kokeilut olivat yleistyneet. WHO:n kyselyssä vertailutietoa on vain 15-vuotiaiden kannabiksen käytöstä. Sen mukaan suomalaislasten

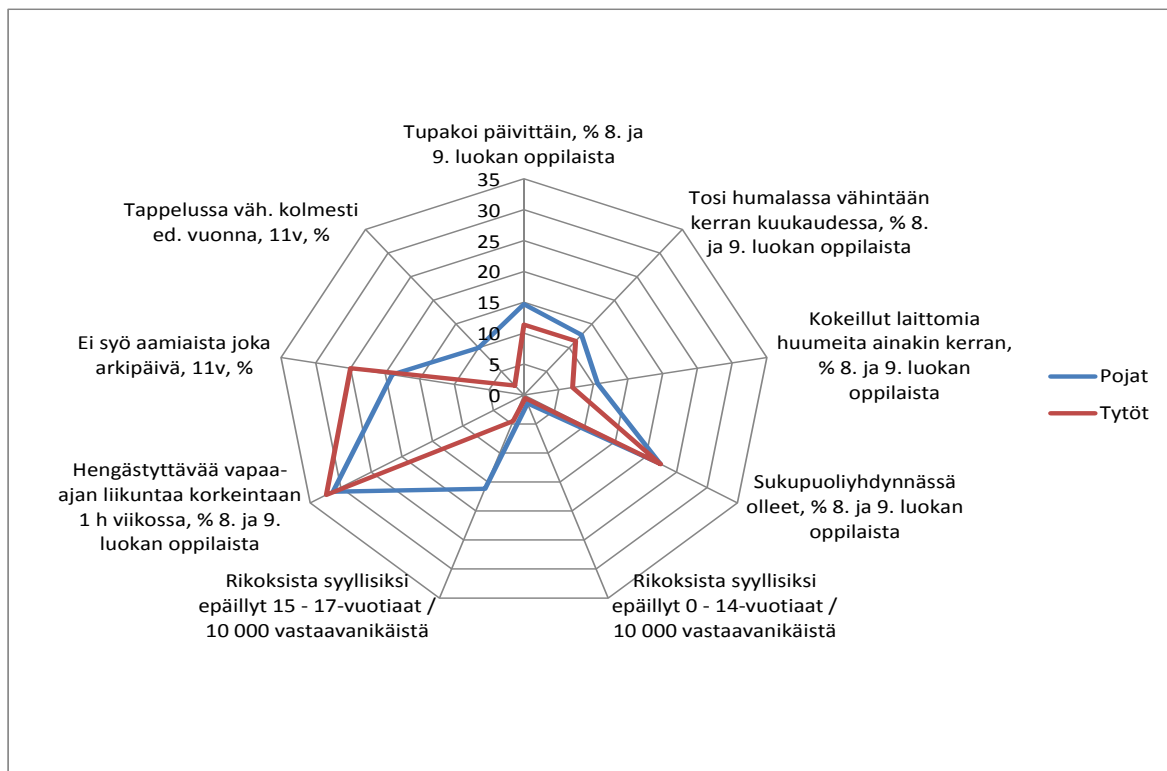
kannabiksen kokeilu on verraten harvinaista, vaikkakin vielä vähäisempää se on Ruotsissa ja Islannissa. ESPAD-tutkimuksen (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) mukaan muita laittomia huumeita on elämänsä aikana käyttänyt tai kokeillut prosentti suomalaisnuorista, kun ruotsalaisnuorista ekstaasin tai kokaiinin käyttöä on ollut kahdella prosentilla (The ESPAD Group 2016).

Noin kolmasosa lapsista lukeutui liikunnallisesti passiivisiksi, kun rajana pidettiin korkeintaan tunnin mittaista fyysisesti rasittavaa vapaa-ajan liikuntaa. Maailman terveysjärjestö WHO suosittelee tämänikäisille kohtuullisesti rasittavaa liikuntaa vähintään tunnin päivässä, joten indikaattorin kuvaama ryhmä jää tästä tavoitteesta selvästi. Liikunnallisesti passiivisten lasten osuus on kuitenkin selvästi vähentynyt, sillä vielä vuonna 2000 tytöistä lähes joka toinen kuului tähän ryhmään, kun tuoreimman tiedon mukaan osuus oli 32 prosenttia (pojista 31 %). Muihin maihin verrattuna suomalaislapset ovatkin vielä 11-vuotiaana liikkuvimman ryhmä. Iän myötä liikunta kuitenkin vähenee niin, että 15-vuotiaana muun muassa islantilaiset, kanadalaiset ja espanjalaiset lapset liikkuvat aktiivisemmin. Silti muiden Pohjoismaiden lapset ovat vielä tässäkin iässä suomalaisia passiivisempia.

Turvallisuuden liittyviä indikaattoreita on kolme, joista kaksi kuvaa rikoksista epäiltyä ja kolmas tappelusta. Alle 15-vuotiaita lapsia epäillään rikoksista hyvin harvoin ja osuus on pienentynyt viiden viime vuoden aikana. 15–17-vuotiaissa rikoksista epäiltyjä on jo runsaasti, etenkin pojissa, joista epäiltyjä on nelinkertainen osuus tyttöihin verrattuna. Poikien osuus (16,2/10 000) on kuitenkin pienentynyt, kun taas tyttöistä epäiltyjä oli vuonna 2013 yhtä suuri osuus (4,5/10 000) kuin vuonna 2009. Myös fyysinen väkivalta on pojille tyypillisempää, sillä tappeluun osallisena olleiden 11-vuotiaiden osuus (10 %) oli viisinkertainen tyttöihin verrattuna (2 %). Suomalaislapset tappelevat kuitenkin erittäin vähän muiden maiden ikätovereihinsa verrattuna, sillä 15-vuotiaistakin vain Portugalin, Sveitsin ja Grönlannin lapset olivat yhtä harvoin osallisina tappeluun.

Varhaista seksuaalista aktiivisuutta kuvaavaksi indikaattoriksi valittiin sukupuoliyhdyntä olleiden yläkoululaisten osuus. Viidesosa sekä tytöistä että pojista ilmoitti olleensa yhdynnässä. Tämä osuus on pienentynyt muutaman prosenttiyksikön 2000-luvun alusta.

Kuvio 5. Lasten terveys- ja riskikäyttäytymistä kuvaavat indikaattorit.

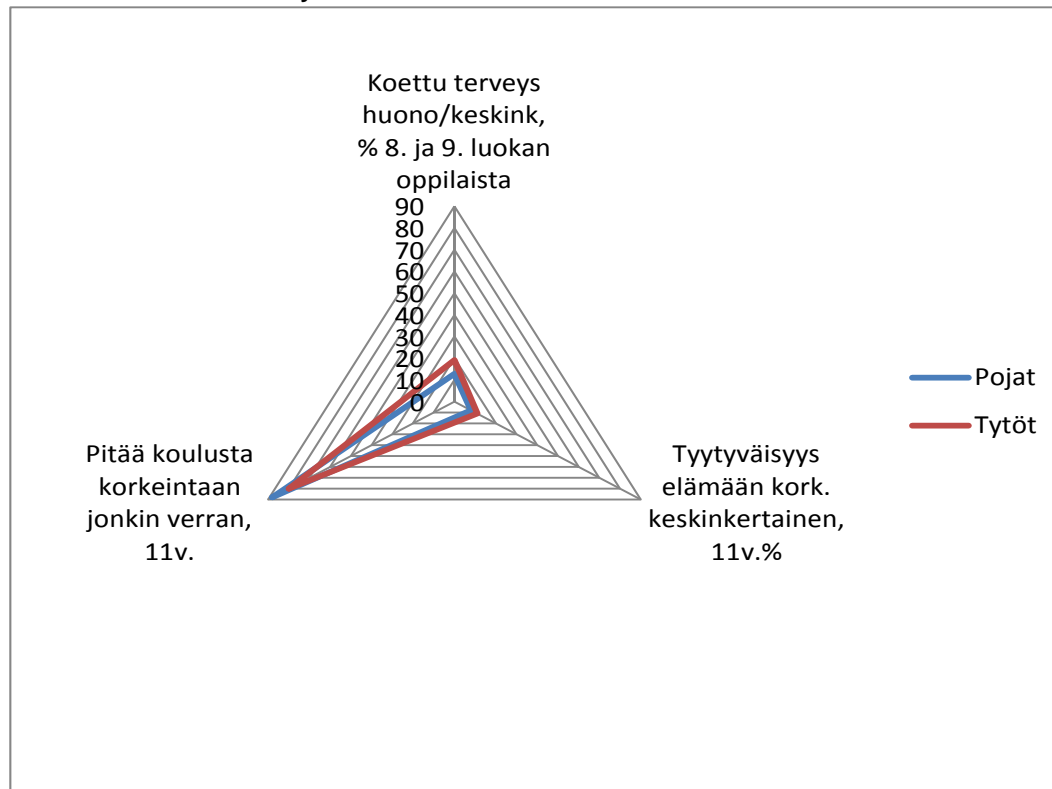
4.2.6 Koettu hyvinvointi

Lasten hyvinvoinnin kokemuksista on saatavissa tietoja vain niukasti. Koettu hyvinvointi antaa kuitenkin tietoa suoraan lasten arvioista omasta elämäntilanteestaan. Näin tavoitellaan myös lasten oman ”äänen” kuulumista ja mahdollisuutta antaa tilaa lapsille oman elämänsä asiantuntijoina. Niin lasten kuin aikuistenkin arviot koetusta hyvinvoinnista ovat sidoksissa heidän elinympäristöönsä, mutta kansainvälisessä tutkimuksessa näitä arvioita on tuotu yhä painokkaammin muiden köyhyyttä ja huono-osaisuutta kuvaavien indikaattorien rinnalle (esim. OECD 2015). Samaa käytäntöä noudatetaan tässäkin raportissa.

Vain kymmenesosa alakouluikäisistä lapsista oli elämäänsä korkeintaan keskinkertaisen tyytyväinen. Tytöt olivat hieman poikia yleisemmin tyytymättömiä. Tässä suhteessa suomalaislapset eivät poikkea ikätovereistaan muissa Pohjoismaissa. Elämään tyytyväisyys oli niissä samalla tasolla ja sukupuolten väliset erot niissäkin pieniä. Sen sijaan koettu terveys erotti yläkouluikäiset pojat ja tytöt niin, että tytöistä noin viidesosa mutta pojista vain reilu kymmenesosa piti terveyttään korkeintaan keskinkertaisena. Alakoulussa näin raportoi vain viisi prosenttia sekä tytöistä että pojista. Pohjoismaista islantilaiset lapset arvioivat terveytensä tilan huonoimmaksi, ruotsalaiset ja norjalaiset sen sijaan hieman paremmaksi kuin suomalaiset.

Koettua hyvinvointia tarkastellaan tässä myös koulusta pitämisen kannalta. Koulu on olennainen lasten kasvuympäristö ja ”työpaikka”, joten sillä on suuri merkitys lasten hyvinvoinnille. Koulusta pitäminen erottaa kuitenkin suomalaislapset ylipäänsä muun maalaisista ja etenkin pohjoismaalaisista lapsista selvästi. Useampi kuin neljä viidestä alakoululaisesta piti koulusta korkeintaan keskimäärin – pojat hieman yleisemmin kuin tytöt – kun muissa Pohjoismaissa näin vastasi korkeintaan reilu puolet lapsista. Vaikka kouluviihtyvyys heikkenee iän myötä muuallakin, suomalaislapset pysyvät koulusta vähiten pitävien joukossa myös yläkoulussa. Myös muun muassa virolaiset ja italialaiset lapset viihtyvät huonosti koulussa.

Kuvio 6. Lasten koettua hyvinvointia kuvaavat indikaattorit.

4.2.7 Lasten ja perheiden palvelut

Lasten ja heidän perheidensä palvelujen järjestämistä määrittävät useat lait ja asetukset (ks. tarkemmin Peruspalvelujen tila 2016a, 49). Kokonaisuutena näillä palveluilla pyritään takaamaan riittävän yhtenäiset ja alueellisesti tasa-arvoiset palvelut, vahvistamaan terveyden edistämistä sekä tehostamaan varhaista tukea ja syrjäytymisen ehkäisyä, minkä osana on muun muassa lastensuojelulain mukainen lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun.

Vaikka palveluja kuvaavia indikaattoreita on suhteellisen paljon, suurin osa niistä kuvaa lähinnä palvelujärjestelmän toimintaa ja niissä kertyviä suoritteita ja rajallisemmin käyttäjien näkökulmaa, laatua tai vaihtavuutta. Tähän tarkasteluun on valittu indikaattoreita, joilla pyritään hahmottamaan lasten arkea: arjen sujuvuutta, palvelujen (koettua) saatavuutta ja palvelujen saavutettavuutta.

Lapset kohtaavat palvelujärjestelmän jo ennen syntymäänsä äitiysneuvolassa. Vaikka käynnit ovat kahden viime vuosikymmenen kuluessa selvästi vähentyneet, käyntien määrä on edelleen suuri, lähes 90 sataa 15–44-vuotiaista naista kohti. Käyntimäärä oli kuitenkin vielä 1990-luvulla selvästi yli 90 käyntiä sataa naista kohti. Määrän väheneminen heijastanee sekä synnytysten vähenemistä että neuvolakäyntien tarjonnan vähenemistä suositusten muuttuessa osittain säästöjen saamiseksi kunnissa.

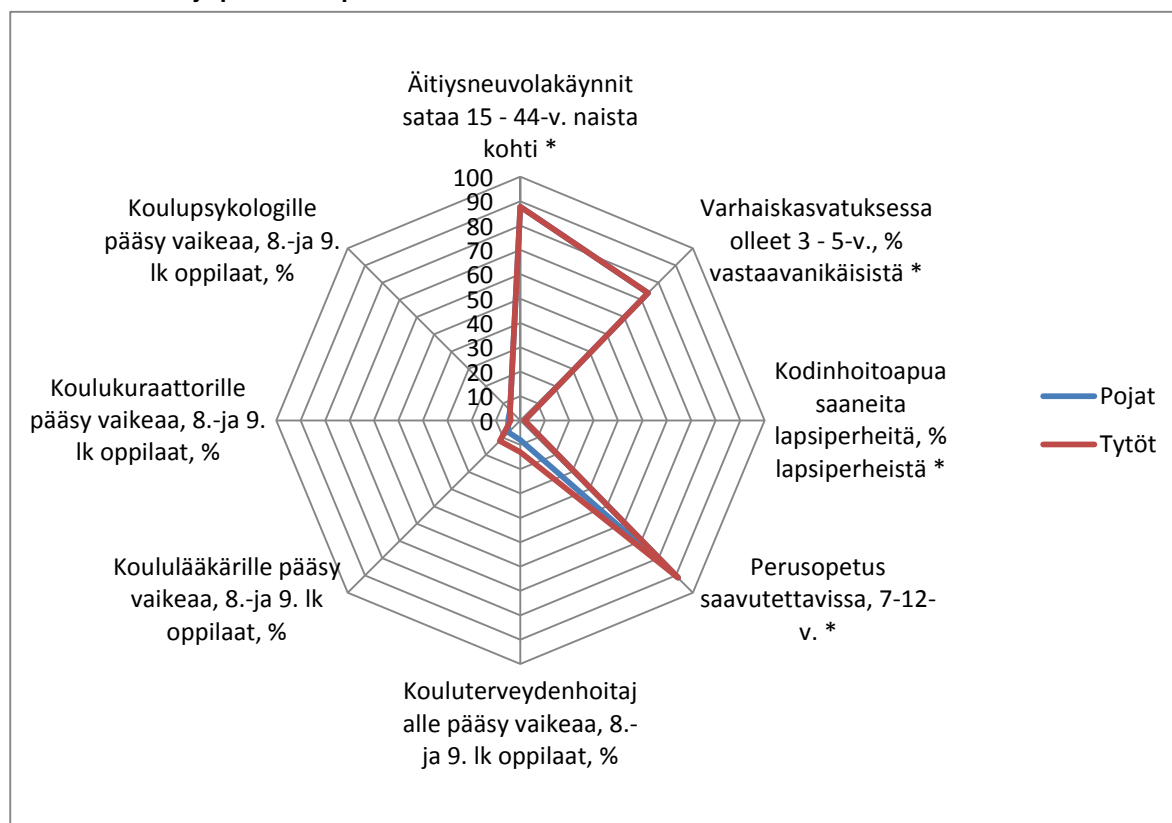
Toinen palvelu, jolla on suuri merkitys lasten ja heidän perheidensä arjen sujuvuuteen, on varhaiskasvatus. Tuoreimman tiedon mukaan kolme neljästä 3–5-vuotiaasta lapsesta on varhaiskasvatuksen piirissä. Osuus on kasvanut vähitellen 2000-luvun kuluessa, sillä vuonna 2000 tämänikäisistä päivähoidossa oli 66 prosenttia. (Säkinen & Kuoppala 2015.) Kansainvälisesti vertaillen suomalaislapset ovat kuitenkin selvästi harvemmin varhaiskasvatuksen piirissä: muissa Pohjoismaissa 73–82 prosenttia 0–5-vuotiaista lapsista oli vuonna 2014 varhaiskasvatuksen piirissä, Suomessa vastaava luku oli 51 prosenttia.

Kodinhoitoapu lapsiperheille on vähentynyt selvästi, etenkin 1990-luvun puolivälissä, kun kunnat säästivät palveluistaan, mikä johti perhepalveluiden ohenemiseen (ks. Salmi ym. 2012). Vielä vuosituhannen vaihteessa apua sai 2,9 prosenttia lapsiperheistä, mutta 2010 enää puolta harvemmat perheet (1,5 %). Viime vuosina kodinhoitoavun saaminen on kuitenkin hieman yleistynyt.

Perusopetuksen saavutettavuutta tarkastellaan niiden osuutena, joiden koulumatkan pituus on enintään viisi kilometriä. Tiedot on kartoitettu arvioitaessa Peruspalvelujen tilaa (2016b). Alakouluikäisistä noin yhdeksän kymmenestä saavuttaa tällä tavoin arvioiden (suomenkielisen) perusopetuksen. Luku kattaa kuitenkin vain Manner-Suomen. Yläkouluikäisillä vastaava osuus on 79 prosenttia. Perusopetuksen saavutettavuus heikkenee nopeasti ja epätasaisesti, sillä neljän vuoden tarkastelujaksolla saavutettavuus heikkeni lähes kaksi prosenttiyksikköä kokonaisuutena, mutta Pohjanmaalla peräti 17 prosenttiyksikköä. Myös Päijät-Hämeessä alakoulun saavutettavuus oli heikentynyt nopeasti (vähentymistä 9 prosenttiyksikköä).

Kouluterveyskyselystä on saatavissa tietoja yläkoulun palvelujen saatavuudesta vuodelta 2015. Koulukuraattorille ja koulupsykologille pääsyn lapset kokivat varsin helpoksi, mutta sen sijaan koululääkärille ja -terveydenhoitajalle pääsyn tytöistä useampi kuin joka kymmenes arvioi vaikeaksi. Merkittävä osuus lapsista ei kuitenkaan ollut tarvinnut näitä palveluita. Kun koettu saatavuus laskettiin vain niistä, jotka palvelua olivat tarvinneet, saatavuus oli huonoin tyttöillä, jotka tarvitsivat koululääkärää (26 % piti pääsyä vaikeana) tai koulupsykologia (19 %). Paras saatavuus oli koulukuraattorin palveluilla (11 %) ja pojilla lisäksi kouluterveydenhoitajan palveluilla (11 %).

Kuvio 7. Lasten ja perheiden palveluita kuvaavat indikaattorit.

* = tietoa ei ole saatavissa sukupuolittain.

4.3 Johtopäätökset

Monipuolinenkin indikaattoreihin perustuva tarkastelu voi antaa vain rajallisen näkymän lasten köyhyyteen. Tähän katsaukseen koottiin tietoja seitsemältä ulottuvuudelta: aineellinen puute, terveys ja turvallisuus, koulutus, kaveri- ja perhesuhteet, riskikäyttäytyminen, koettu hyvinvointi ja palvelut. Indikaattorien ja ulottuvuuksien valintaa ohjasi Unicefin suositus (2007), jonka lisäksi tarkasteltiin palveluindikaattoreita lasten arjen näkökulmasta. Vaikka käytettävissä oli verrattomasti rikkaampi tietomateriaali kuin mitä on saatavilla kansainvälisiin vertailuihin (esim. Unicefilla, EU:lla tai OECD:llä), soveltuvien indikaattorien rajat tulivat nopeasti vastaan.

Yksi katsauksen päähavainnoista liittyykin tietojen saatavuuteen ja laatuun, joka vaihtelee suuresti ulottuvuuden mukaan. Huonoimmin tietoja oli saatavissa lasten omista kokemuksista, etenkin subjektiivisesta hyvinvoinnista. Lisäksi lasten oma ääni vaimenee sitä enemmän, mitä pienemmistä lapsista on kyse. Kouluterveyskysely kattaa varsin hyvin yläkouluikäisten tietoja, mutta tätä nuorempien kokemuksista tietoa on saatavissa säännöllisesti vain WHO koululaistutkimuksesta. Kuitenkin tietoa lapsista kerätään jo lastenneuvolassa (4 kk, 18 kk ja 4 vuoden iässä) ja kouluterveydenhuollossa (1., 5. ja 8. luokalla) laajojen terveystarkastusten yhteydessä. Näitä tietoja kootaan perusterveydenhuollon avohoidon hoitoilmoitusjärjestelmään AvoHilmoon, mutta tiedot kuvaavat lähinnä avohoitokäyntejä. Lasten omia kokemuksia kuvaavia tietoja, joita terveystarkastuksissa kerätään myös, ei raportoida eteenpäin lukuun ottamatta koulu- ja luokkakohtaisia yhteenvetoja, jotka kootaan tukemaan oppilashuollon ehkäisevää hyvinvointityötä (Hakulinen-Viitanen ym. 2012).

Laajentamalla indikaattoritarkastelua perinteistä aineellista huono-osaisuutta laajemmalle pyrittiin tavoittamaan lasten köyhyyteen liittyvää ilmiökenttää tavanomaista moniulotteisemmin, sillä köyhyysindikaattoreita on kritisoitu siitä, että ne kadottavat köyhyyden monimuotoisuuden eivätkä kuvaa (aineellisen) köy-

hyiden seurauksia riittävästi. Tämäkin tarkastelu jättää huomiotta esimerkiksi monia köyhyyden pitkittymisen seurauksia. Lisäksi köyhyyden monikerroksisuus jää tavoittamatta, sillä yksittäiset indikaattorit ovat vahvasti yhteydessä toisiinsa. Toisaalta indikaattoritarkastelun ei ole tarkoituskaan vastata kysymyksiin eri ulottuvuuksien yhteyksistä tai seuraussuhteista, vaan kuvata osa-alueiden yleisyyttä ja niiden kehitystä ja palvella siten köyhyyden seurantaa (monitorointia).

Eri ilmiöiden yleisyyttä vertailukelpoisesti kuvaavat tiedot voivat parhaimmillaan myös suhteuttaa asioita toisiinsa. Vaikka esimerkiksi noin 15 prosenttia lapsista elää köyhyys- tai syrjäytymisriskissä, perheet kykenevät edelleen verraten hyvin tarjoamaan lapsille riittävän vaatetuksen ja ravitsemuksen (kuvio 1, ks. myös Salmi ym. tässä raportissa). Tämä kartoitus ei kuitenkaan kerro havainnon taustalla olevista mekanismeista. Kyse voi olla esimerkiksi siitä, että sosiaaliturva kattaa kylliksi tämänkaltaista perushoivaa tai siitä, että pitkittyneessä köyhyys- tai syrjäytymisriskissä elävien osuus on merkittävästi pienempi, sillä indikaattoritieto on poikkileikkaus monimutkaisesta prosessista. Edelleen eri lähteistä tuleviin tietoihin sisältyy omia puutteitaan, jotka saattavat vääristää vertailua. Tältä osin on siis vältettävä yksioikoisia johtopäätöksiä ja havaintojen tulisi pikemminkin toimia jatkotutkimusten virittäjinä.

Indikaattoreita tarkasteltiin sukupuolen mukaan aina, kun tieto oli saatavissa. Tarkastelluista 54 indikaattorista 45 oli tällaisia. Näistä vain joka kolmannessa (14 indikaattoria) oli selvä – vähintään viiden prosenttiyksikön – sukupuoliero jompaankumpaan suuntaan. Yksittäisten indikaattorien sukupuolen mukaisia eroja tulkitaan jonkin verran tulososiossa, joten niitä ei toisteta tässä. Sen sijaan voidaan todeta, että yleiskuva vähäisistä eroista ilmentää sitä, että köyhyys ja huono-osaisuus ei vielä lapsilla ole kovinkaan sukupuolittunutta. Esimerkiksi aineellinen huono-osaisuus oli kaikkien osoittimien mukaan yhtä yleistä tyttöillä ja pojilla. Havainto ei yllätä sikäli, että suomalaisesta toimeentuloturvajärjestelmästä on vaikea löytää lapsia sukupuolen mukaan eriarvoistavia rakenteita. Lasten sukupuoleen ei pyritä tietoisesti vaikuttamaan, lapsen sukupuoleen ei kohdistu odotuksia, jotka liittyisivät vanhempien elatukseen, eikä lasten avioituminen aiheuta vanhemmille kohtuuttomia taloudellisia kustannuksia. Edelleen perusturva, ainakin lasten osalta, toteutuu sukupuolineutraalisti. Johtopäätös ei kuitenkaan tarkoita, ettei sukupuoli heijastuisi lasten arkeen ja elämään monin eri tavoin. Näitä eroja havaittiin myös tarkastelluissa indikaattoreissa alkaen tapaturmaalttiudesta aina psykosomaattiseen oireiluun. Myös lasten vanhempien toimeentuloon sukupuoli vaikuttaa monin tavoin (ks. tarkemmin raportin loppuluku).

Sukupuolen ohella lasten elämää, arkea, mahdollisuuksia ja kokemuksia muokkaa moni muukin tekijä. Keskeiset tekijät liittyvät lasten sosiaaliseen taustaan, jota tässä raportissa ei ollut mahdollista tarkastella hienosyisemmin lähinnä siitä syystä, että useimpia tietoja ei ole systemaattisesti saatavilla. Yksikään tietojärjestelmä ei esimerkiksi tuota tietoja, joita voitaisiin tarkastella lasten etnisen taustan mukaan. Vastaavasti perherakenteen mukaisia tietoja julkaistaan vain rajatusti, vaikka tiedot yleensä kerätäänkin. Samaan aikaan perhemuotojen monimuotoistuminen tuottaa uusia haasteita tälle tiedontuotannolle.

Lähteet

- Hakulinen-Viitanen Tuovi, Hietanen-Peltola Marke, Hastrup Arja, Wallin Mervi, Pelkonen Marjaana (2012). Laaja terveystarkastus. Ohjeistus äitiys- ja lastenneuvolatoimintaan sekä kouluterveydenhuoltoon. Opas 22. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Itsemurhien ehkäisy: globaali velvollisuus (2015). Geneve: WHO ja Suomen mielenterveysseura.
http://www.mielenterveysseura.fi/sites/default/files/materials_files/who_itsemurhien_ekaisyy_globaali_velvollisuus_.pdf
- Lastensuojelu 2014. Tilastoraportti 25/2015. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Myllyniemi Sami (2016) Tilasto-osio. Teoksessa Myllyniemi, Sami (toim.) Arjen jäljillä. Nuorisobarometri 2015. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, Nuorisosiain neuvottelukunta ja Nuorisotutkimusverkosto, 9-114.
- OECD 2015. How' Life 2015. Measuring well-being.
DOI: 10.1787/how_life-2015-en.
- Peruspalvelujen tila -raportti 2016a, osa I. Kuntatalouden ja -hallinnon neuvottelukunta. Valtiovarainministeriön julkaisu 9/2016. Helsinki: Valtiovarainministeriö.
<http://vm.fi/dms-portlet/document/0/423525>.
- Peruspalvelujen tila -raportti 2016b, osa II. Kuntatalouden ja -hallinnon neuvottelukunta. Valtiovarainministeriön julkaisu 9/2016. Helsinki: Valtiovarainministeriö
<http://vm.fi/dms-portlet/document/0/423527>.
- Salmi Minna, Mäkelä Jukka, Perälä Marja-Leena, Kestilä Laura (2012). Lapsi kasvaa kunnassa – miten kunta voi tukea lasten hyvinvointia ja vähentää syrjäytymisen riskejä. Päätösten tueksi 1/2012. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-245-690-8>.
- SOTKANet (2016) Väestö. Tilasto- ja indikaattoripankki. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
<https://www.sotkanet.fi/sotkanet/fi/haku?g=219>.
- Säkinen Salla & Kuoppala Tuula (2015) Lasten päivähoito 2014. Tilastoraportti 28/2015. Helsinki: THL.
- The ESPAD Group (2016) ESPAD Report 2015. Lissabon: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Prevention.
http://espad.org/sites/espad.org/files/ESPAD_report_2015.pdf.
- Tilastokeskus (2015) Suomen virallinen tilasto (SVT): Syntyneet Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 31.5.2016].
http://www.stat.fi/til/synt/2015/synt_2015.
- Tilastokeskus (2015) Suomen virallinen tilasto (SVT): Väestö. Perheet 2015.
http://www.stat.fi/til/perh/2015/perh_2015_2016-05-30_fi.pdf.
- Tilastokeskus (2016) Suomen virallinen tilasto (SVT): Väestötilasto.
<https://www.stat.fi/til/vrm.html>.
- Unicef (2007) Child Poverty in Perspective: An overview of child well-being in rich countries, Innocenti Report Card 7. Firenze: Unicef.

Tilastolähteet

- Eurostat. Children AROPE 2015. ec.europa.eu/Eurostat.
- Hyvinvointikompassi – Alueellisen hyvinvoinnin seurantaan.
<http://www.hyvinvointikompassi.fi/fi/web/hyvinvointikompassi/>
- Kouluterveyskysely. Tulokset. <https://www.thl.fi/fi/tutkimus-ja-asiantuntijatyo/vaestotutkimukset/kouluterveyskysely/tulokset>
- Peruspalvelujen tila –raportti 2016b, osa II. Kuntatalouden ja -hallinnon neuvottelukunta. Valtiovarainministeriön julkaisu. 9/2016. Helsinki: Valtiovarainministeriö
<http://vm.fi/dms-portlet/document/0/423527>
- SOTKANet. THL, Tilasto- ja indikaattoripankki. www.Sotkanet.fi
- Tilastokeskus. Tulonjakotilaston tietokantatulokset.
<http://tilastokeskus.fi/til/tjt/index.html>
- WHO-koululaiskysely. Health Behaviour in School-Aged Children. 2013/14 International Report: Growing up unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being. www.hbsc.org

5 Lapsiköyhyys on ajankohtaista myös Suomessa: yhteenveto ja suosituksia

Tämän raportin tarkoitus on ollut koota yhteen ajantasainen kuva lasten ja lapsiperheiden köyhyyden yleisyydestä, jakautumisesta ja taustasta sekä perusturvan varassa elävistä lapsista. Tarkastelemme myös köyhyyden määrittelytapojen ja indikaattorien valossa köyhyyttä moniulotteisena ilmiönä. Raportissa analysoimme sitä, millaiset lapset ja perheet ovat köyhiä ja miten lapsiköyhyys on kehittynyt parin viime vuosikymmenen aikana sekä sitä miten toimeentulon ongelmat heijastuvat lapsiperheiden hyvinvointiin. Tässä loppuluvussa pyrimme myös arvioimaan harjoitetun yhteiskuntapolitiikan vaikutuksia ennen kaikkea köyhyyden poistamistavoitteita silmällä pitäen.

Yksi raportin päätuloksista on, että merkittävä määrä lapsia elää köyhyydessä. Laskutavasta riippuen köyhiä lapsia on 126 000 tai 108 000, mutta joka tapauksessa siis yli 100 000, mikä on reilu kymmenen prosenttia lapsista. Köyhyys- tai syrjäytymisriskissä elävien osuus on korkeampi, noin 15 prosenttia. Vaikka lasten köyhyys on nykyisin hieman harvinaisempaa kuin köyhyys koko väestön keskuudessa, osa lapsiperheistä, erityisesti yksinhuoltajat ovat huomattavasti muita köyhempiä, sillä useampi kuin joka neljäs yksinhuoltajaperhe lukeutuu köyhäksi. Sinänsä lohdullinen on Kaisa-Mari Okkosen artikkelin havainto, että lapset harvoin elävät pelkän perusturvan varassa pitkään. Suurin osa vauvaiässä vain perusturvalla eläneistä lapsista ei ole siinä tilanteessa enää muutaman vuoden kuluttua. On kuitenkin huolestuttavaa, että perusturvan varasta pois pääseminen on hidastunut selvästi. Lisäksi viimesijaiseksi tarkoitettu toimeentuloturva ja työttömyysturva ovat yhä useammin tulonlähteinä näiden lasten perheissä. Tässä mielessä lasten köyhyys on siis aiempaa syvempää.

Raportissa pyrimme myös kuvaamaan lasten ja lapsiperheiden köyhyyttä ja sen seurauksia moniulotteisena ilmiönä. Tutkimus osoittaa, että työ ei köyhissä lapsiperheissä välttämättä ole parasta sosiaaliturvaa eikä korkeakaan koulutus enää suojaa köyhyydeltä. Korkeakoulutettuja huoltajia on köyhissä lapsiperheissä selvästi aiempaa enemmän, ja monen huoltajan työura on pätkissä, osa-aikaista ja huonosti palkattua. Niinpä ei ole yllättävää, että toimeentulo-ongelmia on suurella osalla lapsiperheistä ja ne heijastuvat lapsiperheiden hyvinvointiin monella tavalla. Toimeentulo-ongelmia kokevissa perheissä vanhemmat ovat muun muassa psyykkisesti kuormittuneempia, huolestuneempia jaksamisestaan ja taidoistaan vanhempana ja useammin pelkäävät menettävänsä malttinsa lapsen kanssa. Jos toimeentulo on hankalaa, vanhemmilla on myös useammin huolta lapsistaan lähes joka suhteessa: niin lapsen terveydestä, sosiaalisista suhteista kuin oppimisestakin.

5.1 Miksi lapsiköyhyydestä on syytä puhua myös Suomessa

Raportissa esittämämme analyysi osoittaa, että lasten ja lapsiperheiden köyhyys on jälleen alkanut lisääntyä Suomessa, ja kasvu on ollut jyrkintä pikkulasten perheissä. Artikkelista ilmenee myös, että toimeentulon ongelmilla on yhteys vanhempien ja lasten hyvinvointiin. On selvää, että näiden yhteyksien syyseuraussuhteet ovat monimutkaisia, ja niihin voi liittyä monia tekijöitä. Kun kuitenkin toimeentulon kokemisella hankalaksi on systemaattinen ja tilastollisesti merkitsevä yhteys sekä kokemuksiin parisuhteesta ja vanhemmuudesta että huoliin lapsesta, tuloksiin on syytä suhtautua vakavasti.

Lapsiköyhyydestä on siis puhuttava myös Suomessa, vaikka se meillä on kansainvälisesti vertaillen vähäistä (ks. esim. Unicef 2016). Lapsiköyhyyden kolminkertaistuminen talouskasvun vuosina ja sen jääminen korkealle tasolle viittaa välinpitämättömyyteen tai tietämättömyyteen köyhyyden seurauksista. Tämä

kehitys perustui osin tietoiseen politiikkaan tulonsiirtojen leikkaamisessa, kun ”varoja on siirretty tulonsiirroista palveluihin”, kuten hallitus totesi vastauksessaan välikysymykseen lasten ja lapsiperheiden asemasta vuonna 2001 (Valtioneuvosto 2001). 1990-luvun laman jälkeisinä talouskasvun vuosina yhteiskunnan tuki lapsiperheille säilyi reaalisesti samalla tasolla kuin vuonna 1995 bruttokansantuotteen kasvusta huolimatta. Vuonna 2006 perhe-etuuksien osuus bruttokansantuotteesta oli hieman alemmalla tasolla kuin vuonna 1960 (Alila 2008). Kasvun vuosien Suomessa ei lisätty panostusta lapsiin. Nyttemmin lapsiperheiden tulonsiirtojen leikkaamista on perusteltu talouskriisin edellyttäminä säästötoimin.

Toinen syy siihen, miksi lapsiköyhyydestä on puhuttava, on juuri köyhyyden seurauksissa. Toimeentulo-ongelmat kuormittavat vanhempien keskinäistä suhdetta ja heikentävät vanhemmuutta ja näin vaikeuttavat perheiden arkea ja heikentävät lasten hyvinvointia. Lasten elämä vaikeutuu myös kodin ulkopuolella. Lasten ja nuorten heikot kulutusmahdollisuudet heijastuvat kielteisesti heidän hyvinvointiinsa. Kaveripiirissä hyväksytyjen tavaroiden ja vaatteiden käyttö ja mahdollisuus osallistua harrastuksiin ovat merkittävä tekijä lasten sosiaalisissa suhteissa ja kiusaamiskokemuksissa. Taloudellinen eriarvoisuus saattaa johtaa lasten ja nuorten syrjimiseen, ryhmästä sulkemiseen ja kiusaamiseen (Hakovirta & Rantalaiho 2012).

Toimeentulo-ongelmat myös periytyvät ja lisäävät lasten ja nuorten syrjäytymisriskiä. Tuoreen tutkimuksen mukaan ”vauvaperheen köyhyys on vaarallista” (Ristikari 2016). Päättelmä perustuu toimeentulotukea saaneissa perheissä kasvaneiden lasten myöhempien elämäntapahtumien analysointiin sen mukaan, minkä ikäinen lapsi oli perheen saadessa toimeentulotukea ensimmäisen kerran. Jos lapsi oli tuolloin alle kaksivuotias, hänellä oli selvästi useammin aikuisikään ehdittyään vain perusasteen koulutus, tuomioita (vähäisistä) rikoksista tai rikkomuksista, mielenterveyden häiriöitä tai hän oli saanut lapsen teini-iässä kuin jos perheen toimeentulo-ongelmat olivat ajoittuneet myöhempään vaiheeseen lapsen elämässä (Ristikari ym. 2016).

Huostaanotto muodostaa erityisen syrjäytymisriskin, ja sen taustalla on usein lapsen perheen köyhyys ja vanhempien irrallisuus työelämästä. Myös tämä riski on yhteydessä perhevaiheeseen: mitä nuorempi huostaan otettu lapsi on, sitä köyhempi ja huono-osaisempi on hänen perheensä (Heino ym. 2016). Näiden tulosten valossa on hälyttävää, että köyhyys on kasvanut viime vuosina juuri pikkulapsiperheissä. Jokainen syrjäytyvä lapsi ja nuori tuo yhteiskunnalle miljoonakustannukset. Julkisen talouden kestävyysvajeen korjaaminen lapsiperheiden kustannuksella ei ole taloudellisesti eikä sosiaalisesti kestävä ratkaisu. Lapsiperheiden toimeentulon tukeminen on pitkällä tähtäimellä kannattava investointi sekä inhimillisesti että taloudellisesti.

5.2 Mitä olisi tehtävä lapsiköyhyyden vähentämiseksi ja sen seurausten lieventämiseksi

Poliittiset päätökset ovat arvovalintoja

Sekä kansainvälinen että kotimainen tutkimus osoittavat kiistatta, että köyhyyden taso on poliittinen arvovalinta. Esimerkiksi Paolo Barbieri ja Rossella Bozzon (2016) vertailevat tutkimuksessaan lapsen syntymän toimeentulovaikutuksia Euroopan eri hyvinvointijärjestelmissä. Tutkimus osoittaa, että perhe- ja muut poliittiset ratkaisut määrittävät ratkaisevasti sitä, kuinka suuri köyhyyttä ”laukaiseva vaikutus” lapsen syntymällä perheessä on. Lapsen tulo perheeseen on erityinen köyhyysriski etenkin Eteläisen Euroopan maissa kuten Italiassa ja Espanjassa, kun Pohjoismaissa riskiä pehmentävät tulonsiirrot sekä työn ja perheen yhteensovittamisen tueksi luodut palvelut. Tutkimuksen mukaan yhteiskunnissa on suuria eroja siinä, missä määrin väestö joutuu omin avuin kohtaamaan elämänsä eri vaiheissa ilmenevät ongelmat, millaisiin institutionaalsiin tekijöihin (esimerkiksi tuotantorakenteeseen tai työmarkkinoiden joustavuuteen) nämä ongelmat ovat yhteydessä, minkä tyyppisiä tukimuotoja on saatavissa ja miten laajasti yhteiskunta niitä kulloinkin tarjoaa.

Nämä piirteet voivat vaihdella ajan mittaan myös saman yhteiskunnan sisällä, joskus myös alueellisesti. Niinpä myös Suomessa hyvinvointivaltiota voidaan kehittää niin, että palvelut, instituutiot ja tulonsiirrot joko lieventävät perhekohtaisten riskien merkitystä ja suuruutta tai hankaloittavat perheiden tilanteita erilaisissa elämänmuutoksissa. Edellä mainittu tutkimus painottaa sosiaalipoliittisessa uudistamisessa universaalisuutta myös niin sanottujen ”uusien” sosiaalisten riskien kesyttämiseksi (Barbieri & Bozzon 2016). ”Uutena” sosiaalisena riskinä voidaan pitää esimerkiksi uusperheiden monimuotoisia elämäntilanteita.

Vaikka lapsiperheköyhyys sinänsä edustanee ”vanhoja” sosiaalisia riskejä, tämä raportti osoittaa, että siihen on kiinnittymässä suomalaiselle hyvinvointivaltiolle uusia piirteitä, kuten köyhyyden yleistyminen korkeasti koulutettujen huoltajien perheissä ja köyhyys työssäkäynnistä huolimatta. Globalisoitunut talous korostaa sitä, että politiikan eri lohkoilla tehtävät ratkaisut, ei vain perhepolitiikka, heijastuvat lapsiperheiden toimeentulon ja hyvinvoinnin mahdollisuuksiin. Niinpä myös eri politiikkaratkaisuja tulisi arvioida niistä lapsiperheille aiheutuvien seurausten näkökulmasta.

Lapsiperheiden tulonsiirtojen kohentaminen

Lapsiperheköyhyyden kasvuun on syytä puuttua pikaisesti, sillä suuri osa lapsiperheistä kärsii toimeentulo-ongelmista. Lapsiperheiden toimeentuloa voidaan kohentaa nostamalla lapsiperheiden tulonsiirtojen reaaliarvoa ja poistamalla tulonsiirtojen indeksijäädytykset. Pienituloisimpien pikkulapsiperheiden taloutta voidaan vahvistaa vähimmäisvanhempainrahan tasokorotuksella takaisin vähimmäistyöttömyysturvan tasolle. Vähimmäisvanhempainrahaan tulisi myös lisätä sisaruskorotus, joka työttömyysturvassa jo on. Alueellista tasa-arvoa lisäisi lasten harrastusten kulujen sisällyttäminen toimeentulotuen piiriin, sillä nykyinen harkinnanvarainen käytäntö on johtanut vaihteluun kuntien välillä ja näin lasten alueelliseen eriarvoistumiseen.

Opintotukeen lapsikorotukset

Opintotukeen lisättävä lapsikorotus helpottaisi opiskelevien lapsiperheiden toimeentuloa. Huollettavat lapset tulisi ottaa huomioon myös opintolainojen takaisinmaksuvelvoitteissa. Tämä voitaisiin toteuttaa ylimääräisenä ”lapsivähennyksenä” tai lasten perusteella myönnettävänä lykkäysmahdollisuutena työttömien ja pienituloisten korkeakoulutettujen opintolainojen takaisinmaksussa.

Helposti saatavaa tukea opiskelun kaikkiin vaiheisiin

Merkittävässä osassa köyhiä lapsiperheitä taustalla on huoltajan vähäinen koulutus ja siitä johtuvat heikot mahdollisuudet työmarkkinoilla. Vähän koulutettujen vanhempien aseman parantaminen työmarkkinoilla on monisyinen ongelma, johon ei ole yksinkertaista ratkaisua. Se vaatii useita, elämänsäajan eri vaiheisiin sijoituvia toimia samoin kuin ratkaisuja, jotka koskettavat useaa yhteiskunnan lohkoa (etenkin varhaiskasvatusta, peruskoulutusta, toisen asteen opintoja, työmarkkinoita ja työvoimapalveluja).

Lapsen hyvän kasvun edellytykset rakentuvat alkaen varhaiskasvatuksesta. Haavoittuvissa oloissa elävät lapset hyötyvät tutkimusten mukaan varhaiskasvatuksesta eniten oppimisvalmiuksien kehittymisenä, mutta nykyisellään pienituloisimpien perheiden lapset osallistuvat varhaiskasvatukseen harvemmin kuin parempituloisten perheiden lapset. Varhaiskasvatukseen osallistumisen varmistaminen edellyttää, että työttömien tai silpputyössä olevien vanhempien lasten pääsyä kokopäivähoitoon ei hankaloiteta, vaan perheellä on mahdollisuus valita omaan tilanteeseensa sopiva hoitojärjestely. Myös maksupolitiikan on tuettava pienituloisten tai toimeentulo-ongelmista kärsivien perheiden lasten mahdollisuutta osallistua varhaiskasvatukseen.

Vaille peruskoulun jälkeistä koulutusta jäämistä ja opintojen keskeyttämistä voidaan välttää kehittämällä oppilashuoltoa sekä parantamalla kouluterveydenhuollon, koulukuraattorin ja koulupsykologin palveluiden saatavuutta sen turvaamiseksi, että kaikki nuoret etenevät peruskoulusta ammatilliseen tai muuhun koulu-

tukseen. Näiden palvelujen saatavuuden parantamisen lisäksi oppilaiden ohjausta on kehitettävä niin, että nuorille on tarjolla yksilöllistä ja luottamuksellista tukea elämänvalintojensa tekemiseen silloin, kun he sitä tarvitsevat. Jokaisella yläasteella on oltava kouluterveydenhoitaja keskustelukumppaniksi matalan kynnyksen palveluna. Opinto-ohjauksen on tähdättävä eri opintomahdollisuuksiin perehdyttämiseen nykyisen liiallisen valinnanvapauden ja yksilön valintataitoihin nojaamisen sijasta. Myös nivelvaiheiden tukeen on panostettava enemmän esimerkiksi vahvistamalla oppisopimuskoulutuksen kaltaisia ammattiin oppimisen väyliä, varmistamalla ammatillisen koulutuksen saatavuus sekä takaamalla riittävät voimavarat etsivään ja rinnalla kulkevaan nuorisotyöhön sekä kehittämällä niin sanottua Ohjaamo-toimintaa, jolla tarkoitetaan nuorille suunnattua matalan kynnyksen monialaista palveluneuvontaa.

Työmarkkinauudistuksiin työn ja perheen yhteensovittamisen näkökulma

Myös työmarkkinauudistuksissa perhetilanne on syytä ottaa huomioon etenkin pienten lasten vanhemmilla. Esimerkiksi vuoden 2015 alusta asti työtön työnhakija on velvoitettu karenssin uhalla ottamaan vastaan työtä myös työssäkäyntialueen ulkopuolelta ja yli 80 km etäisyydeltä, jos matkoihin julkisilla tai niihin rinnastettavilla kulkuvälineillä kuluu keskimäärin alle kolme tuntia. Tällaisia poliittisia päätöksiä tulisi kuitenkin arvioida myös työn ja perheen yhteensovittamisen kannalta ja ottaa huomioon työnhakijan perhetilanne ja lasten hoitojärjestelyt työn vastaanottovelvoitetta harkittaessa.

Lähteet

- Alila Antti (2008) Sosiaalimenojen kehitys Suomessa. Muistio Satakomitealle 1.9.2008.
- Barbieri Paolo & Bozzon Rossella (2016) Welfare, labour market deregulation and households' poverty risks: an analysis of the risk of entering poverty at childbirth in different European welfare clusters. *Journal of European Social Policy* 26 (2), 99–123.
- Hakovirta Mia & Rantalaaho Minna (2012) Taloudellinen eriarvoisuus lasten arjessa. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 124. Helsinki: Kela.
- Heino Tarja, Hyry Sylvia, Ikäheimo Salla, Kuronen Mikko, Rajala Rika (2016) Lasten kodin ulkopuolelle sijoittamisen syyt, taustat, palvelut ja kustannukset: HuosTa-hankkeen (2014–2015) päätulokset. THL Raportti 3/2016.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-644-5>
- Ristikari Tiina (2016) Onko laman lapsista opittu mitään? Esitelmä SOSTE ry:n ja eduskunnan verkostojen seminaarissa Miten kannatella lapset laman yli? Helsinki 8.3.2016.
- Ristikari Tiina, Hakovirta Mia & Gissler Mika (2016) The impact of timing and duration of parental social assistance receipt on early adult outcomes. *Child and Youth Service Review* (arvioitavana).
- Unicef (2016) Fairness for Children. A league table of inequality in child well-being in rich countries. Innocenti Report Card 13. Florence: UNICEF 2016.
- Valtioneuvosto (2001) Vastaus lasten ja lapsiperheiden aseman parantamista koskevaan välikysymykseen 3/2001 vp (Tanja Karpela kesk. ym.) 27.11.2001. Valtioneuvosto.
www.valtioneuvosto.fi/toiminta/valikysymykset/valikysymysvastaukset/fi.jsp?oid=130217

Tietonurkat

Suhteellinen köyhyys ja köyhyysaste

Suhteellista köyhyyttä kuvataan tässä julkaisussa mittarilla, jonka mukaan kotitalous elää köyhyysrajan alapuolella, jos sen käytettävissä olevat ekvivalenttitulot ovat vähemmän kuin 60 prosenttia koko väestön mediaani- eli keskitulosta. Näiden kotitalouksien osuus kaikista kulloinkin tarkastelun kohteena olevista kotitalouksista kuvaa kyseisen väestöryhmän köyhyysastetta. Mediaanitulo on keskimmäisen tulonsaajan tulo, joka saadaan, kun tulonsaajat pannaan tulojensa mukaiseen suuruusjärjestykseen. Mediaanitulo vuonna 2014 oli 23 830 euroa vuodessa kulutusyksikköä kohden eli noin 1 986 euroa kuukaudessa.

Lasten suhteellinen köyhyysaste tarkoittaa niiden alle 18-vuotiaiden osuutta lapsiväestöstä, jotka asuvat suhteellisen köyhyysrajan alapuolella elävissä kotitalouksissa.

Tätä tulorajaa käyttävät useimmat tilastoviranomaiset, kuten Tilastokeskus, Eurostat ja THL. OECD sen sijaan käyttää tulorajana 50 prosenttia mediaanitulosta, minkä vuoksi OECD:n julkaisemat tiedot köyhyysasteesta ovat alhaisempia ja OECD:n ja Eurostatin esittämät maiden väliset vertailut poikkeavat hieman toisistaan.

Suhteellinen köyhyysaste voidaan laskea sekä ennen että jälkeen tulonsiirtojen, jolloin havaitaan, minkä verran tulonsiirtojärjestelmällä on merkitystä suhteellisen köyhyyden vähentämisessä. Suhteellinen köyhyysaste ennen tulonsiirtoja lasketaan ansio- ja pääomatuloista samalla tavalla kuin varsinainen suhteellinen köyhyysaste nettotuloista (=jälkeen tulonsiirtojen).

Ekvivalenttituloilla tarkoitetaan kotitalouden kaikkien jäsenten yhteenlaskettujen nettotulojen (palkka-, yrittäjä- ja omaisuustulot sekä tulonsiirrot, joiden summasta vähennetään maksetut verot ja veroluonteiset maksut) summaa jaettuna kotitalouden kulutusyksiköillä. Kotitalouden koko otetaan huomioon kulutusyksikön käsitteen avulla, jossa ensimmäinen aikuinen on yksi kulutusyksikkö, toinen aikuinen puoli kulutusyksikköä ja alle 14-vuotias lapsi 0,3 kulutusyksikköä. Köyhyysraja euroina oli 1 192 €/kk kulutusyksikköä kohden vuonna 2014. Kahden vanhemman ja kahden alle 14-vuotiaan lapsen perhe eli köyhyysrajan alapuolella, jos sen käytettävissä oli alle 2 503 euroa kuukaudessa, yksinhuoltajan ja kahden alle 14-vuotiaan lapsen perhe vastaavasti jos tulot jäivät alle 1 907 euron kuukaudessa.

Hoivaköyhyys

Hoivaköyhyys voidaan ymmärtää kirjaimellisesti köyhänä hoivana, mutta yleisemmin sillä viitataan puutteelliseen perushoivaan eli riittävän ruoan, puhtauden, levon tai turvallisuuden puutteeseen. Puutteellista perushoivaa ilmentää siis vaje yhdellä tai useammalla näistä ulottuvuuksista ja kyse on siitä, että lapsi ei saa riittävästi ruokaa, ei peseydy säännöllisesti, ei nuku riittävästi tai joutuu olemaan yksin pidempiä jaksoja. Hoivajärjestelyjen näkökulmasta hoivaköyhyydessä on kyse siitä, että perheen hoivatarpeet ylittävät sen saatavilla olevat viralliset ja epäviralliset hoivaresurssit, missä virallinen hoiva viittaa koulun ja päivähoidon järjestämään hoivaan ja epävirallinen perheen ja suvun järjestämään hoivaan sisältäen erilaiset lastenhoitajat.

Äärimmäinen hoivaköyhyyden muoto on heitteillejätö, mihin pyritään vaikuttamaan lastensuojelulla. Lastensuojelusta määritellään lastensuojelulaissa, joka kattaa laajat lasten ja nuorten hyvinvoinnin edistämiseen liittyvät toimet, joiden tarkoituksena on ehkäistä varsinaisen lastensuojelun tarve. Ehkäisevällä lastensuojelulla tarjotaan apua ja tukea riittävän varhain, jotta kyettäisiin ehkäisemään ongelmien syntymistä tai pahenemista. Tärkeä tehtävä ehkäisevän työn toteuttamisessa on neuvolalla, päivähoidolla ja koululla. Lastensuojelun perustehtävät ovat vaikuttaminen lasten yleisiin kasvuoloihin, vanhempien tukeminen kasvatus tehtävässä ja varsinainen lasten suojelutehtävä.

Nyttemmin hoivaköyhyyden käsitettä on laajennettu edelleen koulutuksellisen köyhyyden suuntaan. Sillä tarkoitetaan puutteita lapsen mahdollisuuksissa varhaiskasvatukseen ja koulutukseen sekä näiden heikkoa resursointia ja siitä johtuvia laadullisia puutteita. Koulutuksellinen köyhyys on usein seurausta aineellisesta köyhyydestä, mutta samalla se estää mahdollisuuksia irtautua aineellisesta köyhyydestä.

Perusturva ja pienituloisuus

Perusturvan varassa eläminen ja suhteellinen pienituloisuusaste (köyhyysriski) pyrkivät kuvaamaan huono-osaisuuden ja kaikkein heikoimmassa asemassa olevien joukkoa väestössä. Pyrkimyksestä huolimatta näiden mittareiden tavoittamat väestöryhmät poikkeavat jossain määrin toisistaan, sillä indikaattoreiden muodostus pohjaa erilaisiin näkökulmiin ja käsitteisiin. Jotta niiden antamaa tietoa voi tulkita ja tehdä johtopäätöksiä niiden pohjalta, täytyy ymmärtää, millä tavalla ne eroavat toisistaan ja miten ne kuvaavat huono-osaisuutta.

Pienituloisuus on tulotilastoinnin yksi perusindikaattori, jota julkisessa keskustelussa käytetään usein köyhyyden synonyyminä. Pienituloisuus ei ole köyhyyttä, sillä se kuvaa pienituloisten ja keskituloisten välisiä suhteellisia tuloeroja yhtenä vuonna yhdessä maassa. Se ei huomioi varallisuutta, säästöjä eikä kulutusta, eikä absoluuttisia puutteita elintasossa. Köyhyysnäkökulmasta katsoen indikaattorin käyttö esimerkiksi maiden välisessä vertailussa on harhaanjohtavaa, sillä pienituloiseksi määritytään eri maissa erilaisilla tuloilla ja erilaisella elintasolla.

Pienituloiseksi määritytään sen perusteella, mitkä kotitalouden yhteenlasketut tulot ovat sen jälkeen, kun ne suhteutetaan kotitalouden kulutustarpeeseen (ns. ekvivalentti tulo). Pienituloisuusraja lasketaan suhteessa koko väestön ekvivalenttiin mediaanituloon, minkä takia pienituloiseksi määrittyminen riippuu koko väestön tulojakaumasta. Jos vertailukohtana käytetty keskitulo pienenee vaikkapa laman seurauksena ja pienituloisten tulot pysyttelevät samana, pienituloisten osuus väestössä vähenee. Jos pienituloisuutta pidetään köyhyysmittarina, muutoksen suunta on outo, koska köyhyyden ei kuvittelisi vähenevän laman seurauksena. Tuloerojen näkökulmasta muutoksessa taas on vähemmän ihmeteltävää, koska pieni- ja keskituloisten väliset tuloerot tosiasiaassa kaventuvat, vaikkakin keskituloisten tulojen pienenemisen eikä pienituloisten tulojen kasvun seurauksena. Mittari on rakennettu väestön sisäisen vertailuasetelman varaan, ja sillä on oma arvonsa erityisesti pitkän aikavälin tuloerojen kuvauksen näkökulmasta, vaikka köyhyysmittarina se ei toimitakaan parhaalla mahdollisella tavalla.

Perusturvalla eläminen tarkoittaa, että kotitalouden tuloista suhteellisesti suurin osa (vähintään 90 prosenttia) tulee perusturvaetuuksista. Perusturvalla eläminen perustuu kansalliseen sosiaaliturvajärjestelmään, ja perusturvan taso ja laajuus pohjaavat viimekädessä poliittiseen päätöksentekoon. Muutokset perusturvala elävien määrässä heijastavat paitsi perusturvaetuuksien kysynnän muutoksia, myös sosiaaliturvajärjestelmään tehtäviä muutoksia – esimerkiksi uuden tukimuodon käyttöönottoa, jonkin etuuden tasonkorotusta tai saantikriteerien muutosta. Periaatteessa kotitalous voi lukeutua/siirtyä perusturvan varassa elävien joukkoon vaikka tulot kasvavat, jos perusturvaetuuden tasoa nostetaan niin, että turvan prosentuaalinen osuus koko tulosta nousee.

Perusturvalla eläminen on kytköksissä pienituloisuuteen, sillä hyvin suuri osa perusturvalla elävistä on myös pienituloisia. Perusturvaetuedet ovat tasonsa puolesta tavallisesti melko alhaisia, joten on loogista, että perusturvan varassa elävät ovat usein lähempänä tulojakauman häntäpäätä. Mittarina se on kuitenkin rakennettu hyvin erilaisten määritelmien varaan, minkä takia suora vertailu pienituloisuuteen ei ole mahdollista. Pienituloisiksi voivat määrittyä myös sellaiset kotitaloudet, joissa tulot ovat matalat, mutta eivät pääasiassa perusturvaetuuksia. Perusturvaetuuksiksi ei lasketa esimerkiksi ansiosidonnaista työttömyysturvaa ja työeläkettä, minkä takia esimerkiksi pienituloisuusrajan alapuolella olevat eläkeläiset harvoin määrittyvät perusturvalla eläviksi. Myös hyvin pienillä palkkatuloilla elävä voi olla pienituloinen, mutta ei perusturvala elävä. Mittarit kuvaavat siis osittain eri ryhmiä.

Toisin kuin pienituloisuudessa, henkilön asema tulojakaumalla ei vaikuta perusturvan varassa eläväksi määrittymiseen, joten myöskään väestön välisten tulosuhteiden muutokset eivät heilauta lukumääriä. Niin ikään tulotaso jätetään ottamatta huomioon, joten ainakin teoriassa perusturvalla eläväksi voisi määrittyä esimerkiksi henkilö, jolle maksetaan yhtenä vuonna takautuvasti suuri summa jotain perusturvaetuutta – tällaisia anomalioita on aina hallinnollisissa aineistoissa.

Lyhyesti: pienituloisuusindikaattorilla voidaan tarkastella, miten suuri osa väestöstä erkaantuu tuloilla mitattuna keskimääräisestä elintasosta. Perusturvalla elävien tarkastelussa taas ollaan kiinnostuneita siitä, miten suurella osalla kotitalouksista tulot ovat julkisten tulonsiirtojen varassa ja työmarkkinakiinnittyneisyys heikkoa. Osin nämä ryhmät ovat samoja, mutta eivät aina.